

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ШЕРХАН МҰРТАЗА АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТАРАЗ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ИНСТИТУТЫ

International Taraz
Innovative Institute
named after Sherkhan Murtaza

ЖАРШЫСЫ

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-КӨПШІЛІК ЖУРНАЛ

№4 (51);
қазан-қараша-желтоқсан
2022 жыл

МАЗМҰНЫ

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ, ТЕХНОЛОГИЯ

БАС РЕДАКТОР		
Е.Б. Саурыков (Институт президенті)	БОЛЕЕВА Л.К., ТЛЕГЕНОВА Н.М.	
М.А. Баяндин (Институт ректоры)	«Ықтималдық теориясы және математикалық статистика» пәндерді оқудағы ақпараттық технологиялар	4
РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА	БОЛЕЕВА Л.К., ЕСИЛХАНҚЫЗЫ А.	
Л.С. Қожамжарова (ғылыми редактор), П.Р. Ниязова (жауапты хатшы)	Математика пәнін оқыту үрдісінде интерактивті жаттығуларды құру үшін онлайн қызметтерді пайдалану	9
АЛҚА МҮШЕЛЕРІ	БЕШТАЕВА Р.А.	
А.Б. Абдуалы, Ж.Т. Сулейменов, А.С. Кадырова, Г.Қ. Қулабекова, Н.П. Буюклиев (Болгария), Қ. Болеев, Ж. Абдула, М.Н. Немеребаев, В.А. Арыстанғалиева, М.М. Молдахметов, А.С. Құрманбекова, А.Е. Ботабаева, М.Н. Нурғабayлов, Ж.А. Қуатбеков, Н. Асқарбекқызы, А.Б. Шырақбаев, М.Б. Онгарбаева, Т.Ю. Аманов (Өзбекстан), А. Сарыбаев (Қырғызстан), А. Каплин (Ресей), А.Р. Соколовский (Ресей)	«Статистикалық және имитациялық модельдеу» пәнін оқыту әдістемесі	13
	ҚАЗАҚБАЕВ ҚАЛМҰРАТ МОМЫНҚҰЛҰЛЫ, АМИРОВА МАРЖАН АСАНҚЫЗЫ	
	Ветеринарлық кәсіпкерліктің дамыту жолдары	16
	ГАЛАГУЗОВА ТАМАРА АЛЕКСЕЕВНА, КУРМАНБЕК ДУЛАТ	
	Искусственный интеллект и имитация функций человека	20
	ШИНЬШЕРОВА Ж.Б., ЖУМАМУРАДОВ Ж.Д.	
	IT-технологиялар білім беру жүйесінің қажетті компоненті	23
	ЭКОНОМИКА	
	КЕНЖЕБАЕВА М.Т., АНДРЕЕВ А., СЕЙІЛХАНОВ А.	
	Региональная занятость как социально-экономическая категория	28
	КЕНЖЕБАЕВА М.Т., ҚАЗБЕК А., НЕМАТЖАНОВА А.	
	Основные факторы развития международного рынка труда	34
	КЕНЖЕБАЕВА М.Т., КАРШИБАЕВ Б., ӘБІР Ж.	
	Основные направления государственного регулирования занятости населения	40
	КЕНЖЕБАЕВА М.Т., ИСАГАЛИ Д., САФАРОВ С.	
	Зарубежный опыт государственной политики развития предпринимательства	46
	КЕНЖЕБАЕВА М.Т., ОРАЛБЕКОВ Б., РАХЫМБЕК А.	
	Казахстанский опыт государственной политики поддержки и развития предпринимательства	53
	КЕНЖЕБАЕВА М.Т., ТОЛЕУ А., НУРБОСЫН Ж.	
	Сущность и экономическое содержание инвестиций	58
	МАХАШЕВА Ж.А., УМИРЗАКОВА Н.Т., ҚОНАРБАЙ Ұ.Т.	
	Кәсіпорындағы маркетингті басқару процесі	65
	ӘШПРАЛИЕВА Д.М., БОЛСЫНБЕК М.Қ.	
	Коммерциялық банктің қызмет түрлерін жетілдіру және стратегиялық бағыттары	67
	ЖУМАДИЛЬДАЕВ М., АЙТБАЕВА Д.Т.	
	Қазақстан Республикасының салық жүйесін оңтайландырудағы шетел тәжірибесі	73

<p>Журнал Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институтының құрылтайшылығымен қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде үш айда бір рет жарыққа шығады.</p> <p>Қазақстан Республикасы, Ақпарат және Қоғамдық даму министрлігі, Ақпарат комитеті Мерзімді баспасөз басылымын, ақпарат агенттігін және желілік басылымды қайта есепке қою туралы № KZ34VPY00065377 нөмірімен 24.02.2023 жылы берілген.</p>	<p>ЖУМАДИЛЬДАЕВ М., ӘШРАЛИЕВА Д.М. Салық органдарының қызметінің тиімділігін арттырудағы мәселелер және оларды шешу жолдары</p> <p style="text-align: center;">ҚҰҚЫҚ</p> <p>ЖУМАГУЛОВА БАГИРА ПІСБЕКБАЙҚЫЗЫ Адамның жыныстық қол сұғылмаушылығы және жыныстық бостандығына қарсы қылмыстар және алдын алу мәселелері</p> <p>ЖУМАГУЛОВА БАГИРА ПІСБЕКБАЙҚЫЗЫ Қазақстан Республикасының қылмыстық процесінде күдіктінің құқықтық жағдайының жалпы сипаттамасы</p> <p>ЖУМАГУЛОВА БАГИРА ПІСБЕКБАЙҚЫЗЫ Бас бостандығынан айыру орындарынан, қамақтан немесе күзеттен қашуға әсер ететін себептер мен жағдайлар және олардың алдын-алу</p> <p>ЖУМАГУЛОВА БАГИРА ПІСБЕКБАЙҚЫЗЫ Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстылықтың криминологиялық сипаттамасы</p> <p>ЖУМАГУЛОВА БАГИРА ПІСБЕКБАЙҚЫЗЫ, ҚАЙРАТҚЫЗЫ МЕДИНА Порнографиялық материалдарды немесе заттарды заңсыз таратумен күресуде қылмыстық заңнаманы жетілдіру мәселелері</p> <p>ЖУМАГУЛОВА БАГИРА ПІСБЕКБАЙҚЫЗЫ, ДӘУЛЕТЖАН МУХТАРХАН НҰРЖАНҰЛЫ Қылмысқа сыбайлас қатысушылардың жауаптылығы мен жазасын даралау мәселелері</p> <p>АБИЛДАЕВ СҰЛТАН ТАЛАСБАЕВИЧ, САЛИМЖАН АБЫЛАЙ МЕДЕТУЛЫ Конфликтный текст по юрислингвистике</p> <p>МУСАЕВА АЛИЯ ЯНВАРБЕКОВНА Правовая природа семейных отношений</p> <p>КУРМАНАЛИЕВА НУРГУЛЬ САЙЛАУБЕКОВНА, САБИТ ЕМЕЛ, ӘМІРБЕК ТҰРСЫНАЙ Сыбайлас жемқорлық – қоғам індеті</p> <p>ҚАЙПУЛДАЕВА АСЕЛЬ КАЛЫБЕКОВНА, БЕКТҰРҒАНОВА РАЙХАН ШУБАЙҚЫЗЫ Қазіргі Қазақстандағы ювеналды соттардың тұжырымдамасы мен практикалары</p> <p>ДАТЕЕВА АЙБАЛА, МҰРАТБЕКОВА АЯЖАН Рақымшылық туралы заң: кімге-кешірім, кімге-жаза?</p>	<p>78</p> <p>84</p> <p>90</p> <p>95</p> <p>99</p> <p>104</p> <p>109</p> <p>112</p> <p>117</p> <p>122</p> <p>126</p> <p>131</p>
--	---	--

ФИЛОЛОГИЯ

<p>БАКТЫБАЕВА КУЛИЗАТ САҒЫНҒАЛИЕВНА, ПІРӘЛІ ФАТИМА ЕЛУБАЙҚЫЗЫ Жасөспірімдердің тұлғааралық қарым-қатынас мәселелері</p>	<p>135</p>
---	------------

ТАУКЕБАЕВА КУНСУЛУ САТХАНОВНА, ШОКАЛАКОВА САУЛЕ БЕКТУРЕВНА Оқушылардың шығармашылық әлеуетін ұлттық сәндік- қолданбалы өнер құралдарымен дамыту ТУЛЕНБАЕВА З.Ж.	141
Introduction of information technologies into the learning process ТУЛЕНБАЕВА З.Ж.	148
Воспитание патриотизма у подрастающего поколения УРЕВСКАЯ Т.Г., СЕМБЕКОВА У. Д.	150
Воспитание ответственности у студенческой молодежи в условиях дистанционного обучения BAIBOSYNOVA A. S., SEMBEKOVA U.D., UREVSKAYA T.G.	152
Organization of independent work of students in study of english in the context of distance learning	156

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ, ТЕХНОЛОГИЯ

ӘОЖ 004:519.2

«ЫҚТИМАЛДЫҚ ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ МАТЕМАТИКАЛЫҚ СТАТИСТИКА» ПӘНДЕРДІ ОҚУДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Болеева Л.К., Тлегенова Н.М.

¹Пед. ғылымдарының канд., «Қолданбалы математика және статистика»
кафедрасының доценті

²7M05411 – «Математика және математикалық модельдеу»
мамандығының магистранты

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Аннотация. В статье рассматривается возможность использования современных информационных технологий (в частности, пакета Microsoft Excel) при изучении дисциплин «Теория вероятностей» и «Математическая статистика». Изучение различных вероятностно- статистических методов и моделей, а также техник обработки, визуализации и анализа данных формирует навык проведения комплексного анализа реальных прикладных задач с использованием Microsoft Excel. Этот навык в дальнейшем может оказать обучающимся существенную пользу в реальной практической деятельности.

Ключевые слова: информационные технологии, Microsoft Excel, надстройка «Пакет анализа», описательная статистика, входной и выходной интервалы, теория вероятностей.

Annotation. The article discusses the need to use modern information technologies (in particular, the Microsoft Excel package) when studying the disciplines "Probability Theory" and "Mathematical Statistics" in higher education. The study of various probabilistic and statistical methods and models, as well as data processing, visualization and analysis techniques, forms the skill of conducting a comprehensive analysis of real applied problems using Microsoft Excel. This skill can further provide students with significant benefits in real practical activities.

Keywords: information technology, Microsoft Excel, superstructure "Analysis Package", descriptive statistics, input and output intervals, probability theory.

Қолданбалы бағдарламалық пакеттер пайдаланылған жағдайда статистикалық талдаудың көптеген әдістері өте қолжетімді және әсіресе зерттеу жұмыстарында өте пайдалы. «Ықтималдықтар теориясы» және «Математикалық статистика» пәндерін оқу кезінде заманауи ақпараттық технологияларды пайдалануға болады. Бұл жағдайда статистикалық деректерді өңдеу әдістері қолжетімді және көрнекі болады, бұл ықтималдықтар теориясы мен математикалық статистиканың көптеген

тұжырымдамалары мен фактілерінің негізін ашуға мүмкіндік береді. Статистикалық мәліметтерді өңдеуге арналған арнайы бағдарламаларды (атап айтқанда, оңай қол жетімді Microsoft Excel пакетін) пайдаланған кезде күрделі формулаларды, кестелер мен графиктерді қолмен салуды пайдалана отырып, көп уақытты қажет ететін есептеулер қажет болмайды және уақыт айтарлықтай қысқарады. Көбінесе статистикалық пакеттерді пайдалану әдістің мақсатын және оның қасиеттерін классикалық математикалық әдебиеттерді оқуға қарағанда жақсырақ және тезірек түсінуге көмектеседі.

Қазіргі уақытта белгілі бір шешімді қабылдауды қолдау және негіздеу үшін маңызды аналитикалық құралдардың бірі ретінде статистикалық әдістерге қызығушылық артуда. Кез келген маман практикалық іс-әрекет барысында математикалық заңдарға сәйкес орындалатын сандық мәліметтерге операцияларды орындауы керек. Сондықтан математик емес адам үшін ең бастысы – математиканың практикалық аспектісі және қажетті есептеулерді жүргізе білу. Математикалық теория салыстырмалы түрде баяу өзгереді, бірақ математикалық әдістерді қолдану технологиясы айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Қазіргі уақытта маман математиканы жақсы білсе де, компьютерде математикалық әдістерді қолдануды білмесе де, қазіргі заманның маманы деп санауға болмайды. Excel – мүмкіндіктері кең ауқымды қуатты есептеу құралы [1].

Microsoft Excel электрондық кестесі - бұл кірістірілген функциялардың кең тізімі бар кеңейтілген бағдарламалық құрал. Бұл бағдарламалық өнім зерттеушілерге тек математикалық функцияларды ғана емес, сонымен қатар қаржылық, статистикалық, мәтіндік және логикалық функцияларды, сондай-ақ деректер базасымен жұмыс істеу функцияларын, ұяшықтардағы ақпараттың қасиеттері мен мәндерін тексеруге мүмкіндік береді. Microsoft Excel-де әртүрлі деректерді статистикалық талдаудың тиімді құралы «Талдау жинағы» қондырмасы болып табылады. Бұл қондырманы пайдалану статистикалық ақпаратты өңдеу, кездейсоқ шамалардың таралу параметрлері туралы статистикалық гипотезаларды тексеру, сызықтық және сызықтық емес регрессия теңдеулерін құру және болжау процесін жеңілдетеді. Зерттеушілер сипаттамалық статистикалық есептерді шешу үшін санау әдістері мен есептеу процедураларын пайдалана алады. «Талдау пакеті» қосымшасын толығырақ зерттеу үшін сипаттамалық статистиканың есептерін шешуді қарастырайық [2].

Excel бағдарламасында «Талдау жинағы» орнату үшін мына қадамдарды орындаңыз:

- Файл / Параметрлер мәзірінде және қондырмалар санаты таңдалған Excel параметрлері диалогтық терезесі ашылады

– пайда болған тізімде «Талдау жинағы» жолағын белгілеңіз [3].

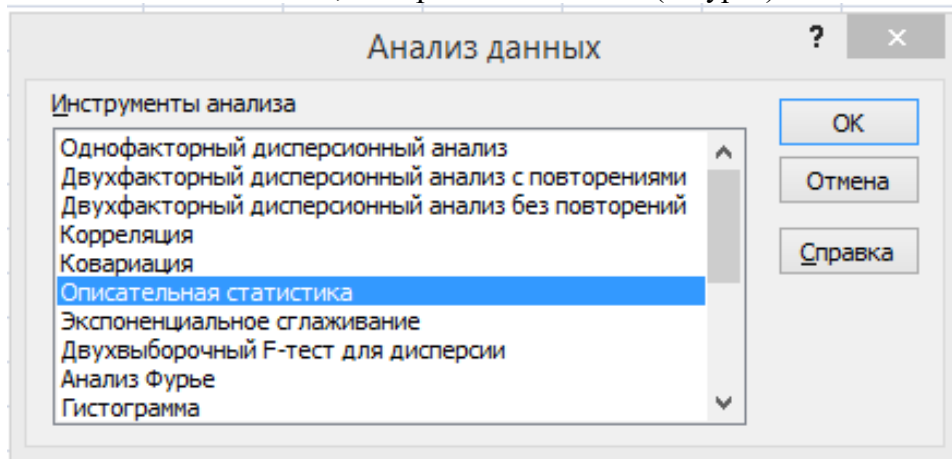
Зерттелетін мәліметтер кесте түрінде берілуі керек, мұнда бағандар сәйкес көрсеткіштер болып табылады. Excel электрондық кестесін құру кезінде ақпарат жеке ұяшықтарға енгізіледі. Талданатын мәліметтерді қамтитын ұяшықтар жиынтығы кіріс ауқымы деп аталады. Талдау үшін бастапқы деректер ретінде ұялы телефондардың сәулелену деңгейін бақылау нәтижелерін аламыз (1-сурет).

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M
1	0,17												
2	0,24												
3	0,26												
4	0,28												
5	0,29												
6	0,3												
7	0,31												
8	0,32												
9	0,31												
10	1,68												
11	1,58												
12	1,55												
13	1,48												
14	1,45												
15	1,39												
16	1,45												
17	1,36												
18	1,34												
19	1,45												
20	1,32												
21	1,29												
22	1,26												
23													

Сурет 1. Бастапқы деректері бар қосылған қондырма «Талдау жинағы» бар Excel бағдарламасының жұмыс терезесі

Статистикалық деректерді талдау пакетін пайдалануды жалғастыру үшін бірқатар әрекеттерді орындау қажет. Таңдама сипаттамаларын анықтау үшін Сипаттамалық статистика процедурасы қолданылады. Процедура кіріс деректерінің орталық тренд және өзгермелілігі туралы ақпаратты қамтитын статистикалық есепті алуға мүмкіндік береді. Процедураны аяқтау үшін сізге қажет:

- Деректерді талдау командасын орындау;
 - пайда болған Талдау құралдары тізімінде Сипаттамалық статистика жолын таңдап, Ок түймесін басыңыз (2-сурет).

Сурет 2. Деректерді талдау/Сипаттаушы статистика диалогы

- пайда болған диалогтық терезеде енгізу ауқымын көрсетіңіз, яғни. талданатын деректері бар ұяшықтарға сілтеме енгізіңіз;
- шығыс диапазонын көрсетіңіз, яғни. талдау нәтижелері көрсетілетін ұяшықтарға сілтеме енгізіңіз;
- Топтау бөлімінде ауыстырғышты баған күйіне қойыңыз;

- Жиынтық статистика терезесінде құсбелгіні қойып, Ок түймесін басыңыз [3].

Біздің деректерге сүйене отырып, біз сипаттамалық статистика диалогтық терезесін толтырамыз (3-сурет).

Сурет 3. Сипаттамалық статистика диалогтық терезесін толтыру мысалы

Әрбір деректер бағанында көрсетілген шығыс диапазонында талдау нәтижесінде келесі статистикалық сипаттамалар көрсетіледі: орташа, стандартты қате (орташа мән), медиана, мода, стандартты ауытқу, таңдау дисперсиясы, эксцесс, асимметрия, интервал, минимум, максимум, қосынды, балл, сенімділік деңгейі. Алынған есептеулердің нәтижелері 1-кестеде көрсетіледі.

1-баған	
Орташа	0,958181818
Стандартты қате	0,125644032
Медиана	1,305
Мода	1,45
Стандартты ауытқу	0,589322746
Таңдау дисперсиясы	0,347301299
Эксцесс	-1,946555931
Асимметрия	-0,323773582
Интервал	1,51
Минимум	0,17
Максимум	1,68
Қосынды	21,08
Деректер көлемі	22
Сенімділік деңгейі (95,0%)	0,261291067

Кесте 1. Сипаттамалық статистиканы есептеу нәтижелері

Осы сипаттамалардың ішінде ең маңыздылары орташа, стандартты қате (орташа) және стандартты ауытқу болып табылады.

Сипаттамалық статистика мәселелерін шешу нәтижесінде Excel статистикалық талдау құралы ретінде статистикалық аппаратты пайдаланатын зерттеушілерге кең мүмкіндіктер мен функцияларды береді деген қорытынды жасауға болады.

= БИНОМРАСП(табыстар_саны; сынақтардың_саны; табыстың_ықтималдығы; интегралдық),

= ПУАССОН(x; орташа; интегралдық),

«қиын», бірақ одан да қызықты мәселелерді шешуге болады. Мысалы, бұл функцияларды пайдалану Пуассон формуласы Бернулли формуласымен есептелген ықтималдықтарға жақсы жуықтау беретін параметрлердің қандай мәндерінде нақты көрсетуге мүмкіндік береді. [1].

Есептердің көп санын шешу кезінде кіріктірілген функциялардың шаблондарын толтыру студенттерге формуланың құрылымын зерттеуге, есеп шартынан есептеулерге қажетті параметрлерді шығару дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Мысал ретінде мына есепті келтіруге болады: екі сүйекті 24 рет лақтырғанда бір уақытта екі алтылық алудың ықтималдығы қандай? [4]

Ең қарапайым MS Excel құралдарының көмегімен бұл тапсырма өте тез шешіледі. Ол үшін екі бағаналы кесте құру керек. Олардың біріншісіне 1-ден 24-ке дейінгі мәндерді енгізіңіз (табыстар саны). Екіншісінде - = БИНОМРАСП(Табыс саны; Сынақтар саны; Табыстың ықтималдығы; ЖАЛҒАН) функциясы (есептегі сынақтар саны 24, екі сүйек лақтырған кезде екі алтылық алу ықтималдығы 1/36).

Сізге кем дегенде бір алтылық жұбын алу ықтималдығын есептеу қажет болғандықтан, барлық алынған ықтималдықтарды қосу керек. Мұны \sum функциясының көмегімен орындап, классикалық есептің жауабын аламыз – 0,49140 (4-сурет).

	A	B
1	1	0,3487516
2	2	0,1145898
3	3	0,0240093
4	4	0,0036014
5	5	0,0004116
6	6	3,724E-05
7	7	2,736E-06
8	8	1,661E-07
9	9	8,437E-09
10	10	3,616E-10
11	11	1,315E-11
12	12	4,07E-13
13	13	1,073E-14
14	14	2,41E-16
15	15	4,59E-18
16	16	7,376E-20
17	17	9,918E-22
18	18	1,102E-23
19	19	9,943E-26
20	20	7,102E-28
21	21	3,865E-30
22	22	1,506E-32
23	23	3,741E-35
24	24	4,454E-38
25	Сумма:	0,4914039

Сурет 4. Мәселені шешу

Осылайша, бір жұп сүйектің 24 орамынан тұратын ұзақ ойындар сериясында бір уақытта екі алтылықтың орамына бәс тіккен ойыншы, орташа есеппен, тұрақты түрде ұтылады. Орамдар санының бір ғана көбеюі ойынның жеңіске жететінін байқау оңай.

Үздіксіз кездейсоқ шамалардың таралу заңдылықтарын зерттегенде MS Excel пакетін қолданған жөн. Кірістірілген функцияларды пайдалану:

= НОРМРАСП(x, орташа, стандартты_дев, интегралдық),

= ЭКСПРАСП(x, лямбда, интегралдық)

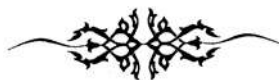
үлестіру функциясының және ықтималдық тығыздығының графиктерін құруды айтарлықтай жеңілдетеді, бұл өз кезегінде график түріне таралу параметрлерінің әсерін жақсырақ игеруге ықпал етеді. Осылайша, қалыпты заңның әртүрлі параметрлерін және екі немесе үш стандартты ауытқуларды орнату арқылы 2σ және

Зс ережелерінің шынымен орын алатынын тексеру оңай [5].

Уақытты қажет ететін есептеулердің қажеттілігінің болмауы студенттерге қысқа мерзімде кездейсоқ шамалардың таралу заңдылықтарын зерттеудің практикалық компонентін меңгеруге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Бурнаева Э.Г., Леора С.Н. Статистический пакет анализа данных в Excel 2013: учебное пособие. – СПб.: СПбГУ, 2020. – 40 с.
2. Корнелл П. Анализ данных в Excel. Просто как дважды два. - М.: Эксмо, 2007. - 224 с.
3. Борздова Т.В. Основы статистического анализа и обработка данных с применением Microsoft Excel: учебное пособие. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2011. – 75 с.
4. Воскобойников Ю.Е., Баланчук Т.Т. Теория вероятностей и математическая статистика (с примерами в Excel): учебное пособие. – Новосибирск : НГАСУ (Сибстрин), 2013. – 200 с.
5. Соловьев В.И. Анализ данных в экономике. Теория вероятностей, прикладная статистика, обработка и визуализация данных в Microsoft Excel: учебник. — Москва : КНОРУС, 2019. — 497 с.

ӘОЖ 372.851:378.147

МАТЕМАТИКА ПӘНІН ОҚЫТУ ҮРДСІНДЕ ИНТЕРАКТИВТІ ЖАТТЫҒУЛАРДЫ ҚҰРУ ҮШІН ОНЛАЙН ҚЫЗМЕТТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ

Болеева Л.К., Есилханқызы А.

¹Пед. ғылымдарының канд., «Қолданбалы математика және статистика»
кафедрасының доценті

²М05411 – «Математика және математикалық модельдеу»
мамандығының магистранты

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Аннотация. В статье рассматривается значение использования онлайн-сервисов по созданию интерактивных упражнений в процессе обучения математике. В частности, описываются специфика сервисов LearningApps, Kahoot, Quizizz, Flippity и их возможности при обучении математике. Представлено их описание, рассмотрены основные достоинства и недостатки.

Ключевые слова: интерактивные упражнения, онлайн-сервисы в обучении математике, информационные технологии.

Annotation. The article discusses the importance of using online services to create interactive exercises in the process of teaching mathematics. In particular, the specifics of the LearningApps, Kahoot, Quizizz, Flippity services and their capabilities in teaching mathematics are described. Their description is presented, the main advantages and disadvantages are considered.

Key words: interactive exercises, online services in teaching mathematics, information technology.

Интерактивті әдістерді жүзеге асыруда ақпараттық технологияны қолдану сабақтың әртүрлі кезеңдерінде немесе сыныптан тыс жұмыстарда қолдануға болатын арнайы интерактивті жаттығулар жасауды көздейді. Мұндай жаттығуларды LearningApps, Kahoot, Quizizz, Flippity және т.б. сияқты онлайн қызметтерді пайдаланып жасауға болады. Олар жаңа ақпаратты ұсыну және оқушылардың білімін тексеру үшін мәтінді, формуланы, суретті немесе тіпті бейнеклипті кірістіруге болатын дайын үлгілері бар қызметтер.

Көбінесе математиканы оқыту процесінде осы ресурстарды пайдалана отырып жасалған интерактивті жаттығулар білімді толықтыру, қалыптасқан дағдылар мен дағдыларды тексеру кезеңінде, сонымен қатар қажетті дағдыларды қалыптастыру үшін үй тапсырмасы ретінде қолданылады. Бұл онлайн-қызметтердің үлкен артықшылығы - оларға қол жеткізудің ыңғайлылығы, өйткені тапсырмаларды сыныпта проектор және ұйымдастырылған фронтальды жұмыс арқылы көрсетуге болады немесе оқушылар өз смартфондары арқылы жеке орындай алады [1].

Осы қызметтердің ерекшеліктерін және олардың математиканы оқытудағы мүмкіндіктерін толығырақ қарастырайық.

1. Kahoot! – ойындар мен сұрақтарға негізделген білім беру платформасы болып табылады. Бұл құралдың көмегімен мұғалімдер сыныптағы сабақтарды толықтыратын сауалнамалар, викториналар, талқылаулар немесе сауалнамалар жасай алады. Қолданба презентациялар, тесттер жасауға, сабақта ынтымақтастық пен бірлескен іс-әрекеттерді ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Kahoot! оқушылардың белсенділігін арттыратын және динамикалық, әлеуметтік және көңілді оқу ортасын жасайтын ойын негізіндегі оқытуға ықпал етеді. Бұл қызмет мұғалімдерге оқушылардың назарын аудару үшін сыныпта ойын элементтерін жасау және қолдану мүмкіндігін береді. Материал ойын барысында оқушылар сұрақтарға жауап беретіндей етіп құрастырылған. Оқушылар презентацияларды ортақ экранда көре алады немесе өздерінің смартфондарын, планшеттерін немесе ноутбуктерін пайдалана алады. Сілтеме: <https://getkahoot.com> [2].

2. Quizizz – сауалнамалар мен сауалнамалар жасауға арналған қызмет. Негізгі мүмкіндіктер: мұғалім өз компьютерінде викторина жасайды, ал студенттер оған мобильді құрылғыларынан қатысады. Викторинаны құру кезінде мұғалім өзінің суретін компьютерден кірістіре алады немесе оны Интернеттен жүктей алады, студенттің қойылған сұрақ бойынша ойлану уақытын көрсете алады. Мұғалім өз қалауы бойынша басқа викториналарды көшіруге және қайта өңдеуге құқылы. Сыныпта немесе онлайн викторина өткізіңіз. Сілтеме: <https://quizizz.com/> [3].

3. LearningApps интерактивті модульдер арқылы оқу және оқыту процесін қолдауға арналған Web 2.0 қолданбасы. Қолданыстағы модульдерді тікелей оқыту мазмұнына қосуға болады, сонымен қатар оларды онлайн режимінде өзгертуге немесе жасауға болады. Мұғалім қалаған блоктарды таңдап, оларды жалпыға қолжетімді ете алады. Дайын ресурстарға кіру тіркелмеген пайдаланушылар үшін де ашық. Тапсырмалар интерактивті, оқушылар алған білімдерін ойын түрінде тексеріп, бекіте алады, бұл олардың белгілі бір оқу пәніне танымдық қызығушылығының қалыптасуына ықпал етеді. Сілтеме: <https://learningapps.org/> [4].

4. Flippity — Google кестелері негізінде ойын жаттығуларын жасауға мүмкіндік беретін онлайн қызметі. Қызмет ойын жаттығуларының көптеген нұсқаларын қамтиды. Әрбір үлгіде құру нұсқаулары бар. Жаттығу дайын болғаннан кейін жаттығудың сілтемесін бөлісуге немесе оны басып шығаруға болады. Сонымен қатар, сіз сертификат жасай аласыз. Сілтеме: <https://flippity.net/> [5].

Осы онлайн қызметтерге салыстырмалы сипаттама берейік.

Кесте 1. Онлайн қызметтерді талдау

Артықшылықтары	
Kahoot!	<ul style="list-style-type: none"> + пайдалану өте оңай; + сұрақтары көп ойындарды жасауға мүмкіндік береді; + Google парақтарымен интеграция бар; + әр оқушының үлгерімі туралы толық есеп алуға болады; + «чиптердің» бірі – ойынмен бірге жүретін музыка мен дыбыстық эффектілер (айта кетейік, музыка мен дизайнның арқасында Kahoot басқа қызметтерге қарағанда бейресми болып саналады және оны ресми іс-шараларда пайдалану ұсынылмайды, мысалы. конференциялар).
Quizizz	<ul style="list-style-type: none"> + пайдалану салыстырмалы түрде оңай; + әртүрлі типтегі сұрақтардың үлкен саны бар ойындарды құруға мүмкіндік береді; + Google электрондық кестелерімен және Google Classroomмен интеграция бар; + оқушылар тест сұрақтарын тікелей телефондарынан көреді; + тестілеуді жеке қарқынмен тапсырғандықтан, қызметті алдау қиынырақ; + әр оқушының үлгерімі туралы толық есеп ала аласыз; + «Чиптер» - мемдар, бонустар және музыка (тіпті өз мемдеріңізді жүктей аласыз!).
LearningApps	<ul style="list-style-type: none"> + сайтқа тіркелу тек өз жаттығуларыңызды жасау үшін қажет; + шаблондарды пайдалана отырып, ойын жаттығуларының және онлайн ойындарының 20-дан астам түрін жасауға мүмкіндік береді; + басқа адамдардың жаттығуларын өзіңізді құру үшін үлгі ретінде пайдалануға мүмкіндік береді; + интуитивті интерфейс және жаттығуларды оңай жасау; + толығымен тегін; + жаттығулармен бөлісуге мүмкіндік береді: жаттығулар блогқа енгізілген, сіз студентпен сілтемені бөлісе аласыз және жаттығуды әлеуметтік желілерде тарата аласыз, QR кодын пайдалана аласыз; + жаттығуды SCORM форматында жүктеп алыңыз және оны қашықтықтан оқыту жүйесіне енгізіңіз (мысалы, Moodle); + сыныптар құру және студенттердің жаттығуларды қалай тапсыратынын бақылаңыз (өткен/өтпеген).
Flippity	<ul style="list-style-type: none"> + ойын жаттығуларының көптеген нұсқаларын қамтиды. Әрбір үлгіде құру нұсқаулары бар; + қызмет көрсету тегін; + жаттығудың сілтемесін бөлісе аласыз; + тіркеу қажет емес;

	+ жаттығулардың бір бөлігін басып шығаруға болады; + Сіз сертификат жасай аласыз.
Кемшіліктер	
Kahoot!	- ағылшын тіліндегі интерфейс; - қатысушылардың санына шектеулер бар (тегін нұсқада – макс. 50); - әр сұраққа қажетті уақыт мөлшерін болжауға болмайды, сол себепті студенттер оларға жауап беруге үлгермеуі мүмкін; - оқушыларға бір-бірінің жауаптарын көшіру оңай - оларды чатта қайталау жеткілікті.
Quizizz	- Quizizz орыс тіліне өте нашар аударылған, сондықтан көптеген сөздер ағылшын тілінен қарапайым «қалық» болып табылады (мысалы, ойынды бастау үшін «кет!» орнына «барыңыз!»). Дегенмен, ойынды түсіну және құру үшін мұндай нашар аударманың өзі жеткілікті; - ойынды барлық оқушылар үшін бірдей қарқынмен және бірдей сұрақтар тізбегімен ойнауға болмайды.
LearningApps	- жаттығулардың сыртқы түрі - «ескірген дизайн»; - шын мәнінде жаттығулар бойынша толық статистика жоқ.
Flippity	- Сізге Google тіркелгісі (аккаунт) қажет, өйткені барлық әрекеттер мен өңдеулер Google электрондық кестелерінде болады.

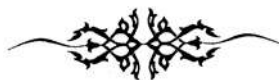
Бұл онлайн-қызметтердің барлығы математиканы оқыту процесінде пайдаланылғанда, ұйымдастырудың дәстүрлі емес формасы мен жылдам кері байланыс арқасында оқу үдерісін айтарлықтай белсендіреді.

Интерактивті жаттығуларды құрудың онлайн қызметтерін пайдалану студентті өзінің қабілеттері мен қызығушылықтарына назар аудара отырып, оқу үдерісін қалыптастыратын оқу әрекетінің орталығына айналдыруға мүмкіндік береді. Оқытушы бұл жағдайда көмекші болып, оқушылардың белсенділігін, бастамасын, дербестігін ынталандырады. Мұның барлығы математикаға деген танымдық қызығушылықты арттыруға мүмкіндік береді, бұл білім сапасын арттыруға ықпал етеді. Интерактивті тапсырмаларды орындау барысында мектеп оқушыларының зейінінің тұрақтылығы артады, талдау, қорытынды жасау қабілеттері дамиды.

Әдебиеттер

1. Мосалова О.С. Инновационные технологии в обучении математике. Журнал «Научное образование». – М., 2021. – с. 76-79.
2. Позднякова Н.В., Колесникова О.И. Дидактический потенциал мобильных технологий в обучении школьников математике на ступени основного общего образования. Психолого-педагогический журнал Гаудеамус. Т.18, №3(41), 2019. – с.19-26
3. Тевс Д.П., Подковырова В.Н., Апольских Е.И., Афонина М.В.. Использование современных информационных и коммуникационных технологий в учебном процессе [учебно-методическое пособие] /. - Барнаул: БГПУ, 2006.
4. Бабенко А.С., Винокурова Е.Д. Обучение математике с применением интернет-сервиса Learningapps. Материалы научно-методической конференции «Актуальные технологии преподавания в высшей школе». - Кострома, 20 мая – 20 июня 2020 года. – с. 11-14.

5. Маркова Я.С. Онлайн-тренажеры игровых упражнений в обучении математике. Журнал «Научные междисциплинарные исследования». – М., 2020. – с. 242-249.

ӘОЖ 371.3:004.942

«СТАТИСТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ИМИТАЦИЯЛЫҚ МОДЕЛЬДЕУ» ПӘНІН ОҚИТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Бештаева Р.А.

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің «Қолданбалы
математика және статистика»
кафедрасының аға оқытушысы, математика магистрі

Аннотация. В статье рассматривается методика преподавания дисциплины «Статистическое и имитационное моделирование» в высшей школе. Студенты осваивают методы математического моделирования, разрабатывая статистические и имитационные модели в электронной таблице Excel.

Ключевые слова: профессиональные компетенции, имитационная модель, статистическая модель, математические методы, моделирование, оптимизация.

Annotation. The article discusses the methodology of teaching the discipline "Statistical and Simulation Modeling" in higher education. Students learn mathematical modeling techniques by developing statistical and simulation models in an Excel spreadsheet.

Key words: professional competencies, simulation model, statistical model, mathematical methods, modeling, optimization.

Модельдеу тарихи түрде ғылыми танымның маңызды әдістерінің бірі болды. Модельдердің көмегімен адам өзін қоршаған әлемді зерттейді, күрделі жүйелерді басқарады, болашақты болжайды. Оқу процесінде модельдеу оқу және ғылыми мәселелерді зерттеудің таптырмас құралы, жаңа білім алу және кәсіби дағдыларды дамыту құралы болып табылады.

Имитациялық модельдеу – компьютерлік математикалық модельдеудің бір түрі. Модельдеу ортасының кездейсоқ құбылыстар мен шамаларды жаңғырту мүмкіндігі имитациялық модельдерді аналогтылармен салыстырғанда нақты жүйелерге ұқсас етуге мүмкіндік береді. Статистикалық модельдеу – білім объектілерін олардың статистикалық үлгілері бойынша зерттеу. Мұндай модельдердің параметрлері статистикалық әдістер арқылы бағаланады [1].

Математика және статистика бакалаврларының «Статистикалық және имитациялық модельдеу» пәнін оқу мақсаты экономиканың әртүрлі салаларында статистикалық және имитациялық модельдерді құру дағдыларын қалыптастыру болып табылады. Болашақ мамандар экономикалық процестерді талдау және оңтайландыру әдістерін меңгереді, кәсіпорындардың материалдық, ақпараттық және қаржылық ағындарын модельдеуді үйренеді.

«Статистикалық және имитациялық модельдеу» пәнін оқытудағы пәнаралық байланыстар айтарлықтай кең. Курс аясында студенттер меңгеретін оқу материалы арнайы дайындықтың көптеген пәндері үшін негіз болып табылады:

«Ықтималдықтар теориясы және математикалық статистика», «Экономикадағы математикалық модельдеу», «Статистикалық бағдарламалау», «Талдау әдістері және Статистикалық мәліметтерді өңдеу», «Экономикалық-математикалық әдістер мен модельдер».

6B05411 – «Математика және статистика» бакалавриатының білім беру бағдарламасы жоғарыда аталған курстар шеңберінде табысты қалыптасуы мүмкін студенттердің кәсіби құзыреттіліктерін сипаттайды:

– экономикалық есептерді математика тілінде қайта тұжырымдау және оларды шешу үшін математикалық алгоритмдер мен компьютерлік бағдарламаларды қолдану мүмкіндігі;

– математикалық модельді сандық енгізуден алынған нәтижелерді түсіндіруге, экономикалық талдау жүргізуге дайын болу;

– сандық мәліметтерді талдау және өңдеу негізінде қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді экономикалық болжамдар жасау мүмкіндігі.

Статистикалық және имитациялық модельдеу – компьютерлік тренажерлар мен бағдарламалау технологияларын пайдалана отырып, күрделі жүйелерді зерттеумен және олардың модельдерін құрумен айналысатын перспективалы ғылыми бағыт. Статистикалық және имитациялық модельдеу әдістемесі зерттеу саласын ресімдеу қиын, зерттеу объектісіне кездейсоқ факторлар әсер еткен, функционалдық тәуелділіктерді математика тілінде сипаттауға болмайтын жағдайларда, яғни мәселені шешудің аналитикалық әдістері қолданылады. мәселе не жоқ, не оны шешу қиын. Көптеген экономикалық проблемалар осындай жағдайларға мысал бола алады [2].

«Статистикалық және имитациялық модельдеу» пәнінің теориялық материалына келесі ұғымдар кіреді: модель; формализация; имитациялық модель; статистикалық модель; математикалық модель; симуляциялық эксперимент; бизнес процесі, экономикалық жүйе; модельдеу бағыттары: дискретті, агенттік, динамикалық; бизнес-процестерді модельдеу әдістері; кезек жүйесі; оңтайландыру; оңтайландыру критеріі және т.б. Курстың практикалық құрамдас бөлігі экономикалық процестер мен жүйелерді зерттеу үшін математикалық және имитациялық модельдерді жобалау және әзірлеу бойынша студенттердің дағдыларын дамытуға бағытталған зертханалық жұмыстардың жиынтығы болып табылады. Excel электрондық кестесі статистикалық және имитациялық модельдеуге арналған оқу үлгілерін құру платформасы ретінде пайдаланылады [2, 3].

Пәнді оқудың күрделілігі оның мазмұнының компьютерлік модельдеу, имитациялық эксперимент, операцияларды зерттеудің математикалық әдістері, ықтималдықтар теориясы және математикалық статистика сияқты ғылыми бағыттардың қиылысында орналасқанында.

Осыған байланысты курс тиісті бөлімдерге бөлінеді [1]:

- 1) модельдеу және компьютерлік эксперимент;
- 2) экономикалық процестерді модельдеу және еліктеу әдістері;
- 3) кезек жүйелерінің үлгілері;
- 4) эксперименттік деректерді талдаудың статистикалық әдістері;
- 5) кездейсоқ процестерді, Марков тізбектерін модельдеу;
- 6) жүйелерді модельдеудің және зерттеудің математикалық әдістерін;
- 7) динамикалық модельдеу.

Әсіресе, студенттердің алдында білімнің бірнеше нақты салаларының (математика, ықтималдықтар теориясы, статистика) деректерін біріктіретін

тапсырмалар туындаған жағдайларда көптеген мәселелер туындайды, өйткені олар басқа курстардағы оқу материалын студенттермен бірге қайталауға, бұрыннан болуы керек тұжырымдамаларды жаңартуға тура келеді. олар бұрын меңгерген. Кездейсоқ процестерді модельдеу, математикалық модельдеу әдістері сияқты бөлімдер үшін шешім алгоритмдерінің көпшілігінде әртүрлі жағдайларда білу және қолдана білу қажет күрделі тәуелділіктер мен формулалар бар [4].

«Статистикалық және имитациялық модельдеу» пәнін оқыту процесінде оқытудың келесі формаларын қолданамыз: дәріс, зертханалық жұмыс, тест, тест. Теориялық оқу материалы студенттерге компьютерлік презентация түрінде оқытылады. Презентациялар оқу материалын көрнекі түрде көрсетуге мүмкіндік береді, бұл білімді сапалы меңгеруге және студенттердің пән мазмұнына қызығушылығын арттыруға ықпал етеді.

Өтілген материалды бекіту үшін әр бөлімнен кейін сынақ немесе бақылау жұмыстары жүргізіледі. Емтихандарда әдетте зерттелетін тақырып бойынша практикалық тапсырма болады, ол үшін имитациялық модель әзірлеу және оған компьютерлік эксперимент жүргізу қажет. Оқушылардың білімін жүйелі түрде тексеру оқуда кері байланысты орнатуға, білімдегі олқылықтарды дер кезінде анықтауға, оларды жоюға, сонымен қатар оқу процесінің формалары мен мазмұнын түзетуге мүмкіндік береді. Пән шеңберінде зертханалық семинар өткізіледі. Студенттер имитациялық модельдерді әзірлеуге және сынауға арналған тапсырмаларды орындайды. Әрбір тапсырманың маңызды бөлігі модельдеу нәтижелерін талдау және осы деректерді статистикалық бағалау болып табылады. Зертханалық жұмыстың мазмұны әдетте курстың бірнеше бөлімдерінің оқу материалын қамтиды.

Зертханалық жұмыстардың тақырыптары [1]:

- 1) Үздіксіз және дискретті кездейсоқ шамаларды генерациялау.
- 2) Экономикалық есептерді шешу үшін Монте-Карло әдісін қолдану.
- 3) Сызықтық программалау. Оңтайлы өндіріс жоспарын анықтау.
- 4) Инвестициялық жобаларды модельдеу және талдау.
- 5) Тасымалдау тапсырмасы, тасымалдауды модельдеу. Жүктерді тасымалдау модельдері.
- 6) Құжаттарды өңдеу процесін модельдеу.
- 7) Бір арналы және көп арналы кезек жүйесінің үлгілері.
- 8) Кезекте тұру жүйесінің моделі.
- 9) Статистикалық мәліметтерді талдау әдістері. Стьюдент критерийі.
- 10) Статистикалық мәліметтерді талдау әдістері. Пирсон критерийі.
- 11) Динамикалық процестерді модельдеу.
- 12) Популяция санын модельдеу.
- 13) Сызықтық программалау. Симплекс әдісін қолдану.
- 14) Сызықты емес бағдарламалау. Лагранж әдісі.
- 15) Әлемдік экономиканың процестерін модельдеу.

Оқушылар зертханалық жұмысты Microsoft Excel электрондық кестесінде орындайды. Мұндай жұмыстардың ішінде кездейсоқ шамаларды генерациялауға, экономикалық есептердің математикалық кестелік модельдерін құруға, сызықтық бағдарламалау немесе симплекс әдісі сияқты математикалық әдістерді қолдануға байланысты тапсырмалар бар. Әрбір зертхананы іске асыру нәтижесі симулятор моделі, оның жұмысының электрондық кестеде берілген сандық сипаттамалары, сонымен қатар экономикалық жүйенің қызметін оңтайландыру бойынша

студенттердің ұсыныстары болып табылады.

Статистикалық және имитациялық модельдеу жүйелері бүгінде бизнесте, экономикада, білім беруде және әлеуметтік салада сәтті қолданылуда. Көптеген өндірістік мәселелердің шешімін кәсіпорынның ақпараттық жүйелерін модельдеу құралдарымен біріктіру нәтижесінде табуға болады. Статистикалық және имитациялық модельдеу – бұл ғылыми-зерттеу іс-әрекетінің тиімді аспаптық ортасы, кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру, математика және статистика бакалаврларының шығармашылық қабілеттерін дамыту ортасы [5]. Статистикалық және имитациялық модельдеуді оқыту әдістемесінде оқытудың белсенді әдістерін қолдана отырып, студенттердің білім сапасын арттыруға, математикалық модельдеу әдістерін мықты меңгеруге, ақпараттық жүйелерді зерттеу және қызмет көрсету саласында кәсіби құзыреттіліктерді қалыптастыруға болады. ЖОО түлектерін даярлау жүйесіне статистикалық және имитациялық модельдерді әзірлеу және пайдалану тәжірибесін енгізу қажет.

Әдебиеттер:

1. Задорожний В. Н. Имитационное и статистическое моделирование : учебное пособие. – Омск: Изд-во ОмГТУ, 2013. – 136 с.
2. Леонова Н.Л. Компьютерное моделирование. Часть 1: учебно-практическое пособие. – СПб.: ВШТЭ СПбГУПТД, 2018. – 45 с.
3. Мицель А.А., Грибанова Е.Б. Имитационное моделирование экономических процессов в Excel. - Юрга: Изд-во ЮТИ (филиал)ТПУ, 2016. – 115 с.
4. Математическое и имитационное моделирование: учебное пособие / Составитель Мицель А.А. – Юрга: Изд-во ЮТИ(филиал)ТПУ, 2016. – 108 с.
5. Гельгор А.Л. Методы моделирования случайных величин и случайных процессов: учебное пособие. - СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2012. — 217 с.

ӘОЖ 614.9

ВЕТЕРИНАРЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Қазақбаев Қалмұрат Момынқұлұлы в.ғ.к., аға оқытушы

Амирова Маржан Асанқызы, аға оқытушы

«Жаратылыстану» факультеті

«Стандартау және ветеринарлық санитария» кафедрасы

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты

Аңдатпа. Мақалада ветеринарлық кәсіпкерліктің маңызы мен рөлі сипатталған. Оның ұйымдастырушылық құрылымы, облыстағы ветеринарлық кәсіпкерліктің негізгі түрлері. Көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыру және табыс алу үшін мемлекеттік және ветеринариялық кәсіпкерлік жүйесінде менеджментті ұйымдастыру. Облыста ветеринариялық кәсіпкерліктің жұмысын жақсарту бойынша ұсыныстар.

Кілтті сөздер: ветеринарлық кәсіпкерлік, меншіктік, жүйе, дамыту, менеджмент.

Аннотация. В статье описаны значение и роль ветеринарного предпринимательства. Организационная структура, основные виды ветеринарного предпринимательства в области. Организация менеджмента в системе государственного и ветеринарного предпринимательства для повышения качества оказываемых услуг и получения доходов. Предложения по улучшению работ ветеринарного предпринимательства в области.

Ключевые слова: ветеринарное предпринимательство, собственность, система, развитие, менеджмент.

Annotation. The article describes the importance and role of veterinary entrepreneurship. Its organizational structure, the main types of veterinary entrepreneurship in the region. Organization of management in the system of state and veterinary entrepreneurship to improve the quality of services provided and generate income. Recommendations for improving the work of veterinary entrepreneurship in the region.

Key words: veterinary entrepreneurship, ownership, system, development, management.

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасының президентінің жолдауына байланысты ветеринарлық жүйедегі болатын реформалар ветеринарияға байланысты ұжымдарда, республика бойынша талқылаудан өтті. Әрине талқылау мен ұсыныстың арқасында ветеринариялық заңға өзгерістердің енетінін және соның арқасында ветеринар мамандарының статусы өсетіне сенімдіміз.

Малдың саны жылдан-жылға өсуіне байланысты ветеринарлық кәсіпкерлік алға дамып, ветеринарлық жүйеде өзінің орнын алса деп ойлаймыз. Себебі жеке және мал шаруашылық ұжымдарға қызмет көрсету сапасы жақсарып, ветеринариядағы кіші және орта бизнестің көзі болып табылып, қосымша жаңа жұмыс орын болар еді.

Республикамызда кәсіпкерлік ісін құру, дамыту және қалыптастыру мақсатында мемлекет, кәсіпкер және тауарлар мен қызметтерді тұтынушылардың қарым-қатынасын реттейтін заңнамалық және құқықтық-нормативті көптеген құжаттар қабылдаған. Осыған байланысты ветеринарлық кәсіпкерлік атқаратын іс-әрекеттерді әртүрлі белгілері бойынша жіктеп бөлуге болады. Мысалы: меншіктік түрі бойынша, заңдылық ерекшеліктері бойынша, орналасқан жерінің аумағына қарай, құрылтайшылардың құрамына байланысты, қызметкерлер саны мен айналым көлемі бойынша, өсіп, дамуы мен пайданың табысына қарай, жаңа ветеринариядағы жетістіктерін пайдалану жағдайына байланысты, т.б. [1,102б.]

Қазіргі нарықтық экономика жағдайына байланысты облыста веткәсіпкерлік жеке және мемлекеттік меншік түрінде дамып келеді. Жекеменшік түрінде облыста басым бөлігі ветеринарлық дәріхана және ветдәріхана-клиника түрінде жақсы дамыған. Одан басқа базарларда жеке 2-ветеринарлық зертханалар орналасқан. Жалпы облыс бойынша 58 жеке кәсіпкерлік ветдәріхана бар оның төртеуі ЖШС түрінде ұйымдастырылған, Аудан бойынша дислокациясы Байзақта-4, Жамбылда-2, Жуалыда-7, Қордайда-8, Меркідіе-4, Т.Рысқұловта-7, Сарысуда-4, Таласта-2, Шуда-6 және Тараз қаласында -14. Басым бөлігі қалаларда, аудан орталықтарында және үлкен ауылдарда орналасқан. Халықты ветеринарлық препараттармен, дәрі-дәрмекпен, ветеринарлық және зоотехниялық құрал жабдықтармен қамтамасыз етуде.

Жалпы ветеринарлық кәсіпкерлікпен мемлекеттік жүйені дұрыс жолға қою және ұжымға тұрақты табыс табу мекеменің не кәсіпкердің менеджментіне байланысты. Заманауи менеджер қазіргі кезде универсалды функцияларды атқаруы тиіс, яғни

-әкімшілік, ұйымдастырумен басқару және бақылау, адамдарды іске талаптандыру;

-стратегиялық жоспарлау, жұмыс жүргізудің тиімді жолдарын болжау;

-сарапшылық-кеңесші, қызметкерлердің жұмысынмен өкілеттіліктерін талдау, бағалау;

-ұсынушылық, ветеринария саласындағы жаңа ғылыми жетістіктерді ұсыну;

-тәрбиешілік, жұмыста өзінің оң іс-әрекеттерімен көрсету;

-психологиялық, коллективте жақсы қарым-қатынас климатты дұрыс орнату.

Ветеринарлық қызмет менеджері өзіне деген сенімділікпен, тұрақтылықпен, креативтілікпен, салмақтылықпен, талпыныспен, іскерлікпен, жалпы сенімділікпен, тәуелсіздікпен және қызметкерлермен дұрыс қатынас қабілетімен ерекшеленуі керек. [2,85б.]

Мемлекеттік ветеринарлық мекемелерде ветеринарлық қызметтерді ұжым басқарушысы басқарады. Олар жануарлардың ауруларымен күресу және алдын алуы мен көптеген шаруашылық жұмыстарды және ақылы ветеринарлық қызметтерді сәтті менеджер ретінде орындайды. Ветеринарлық кәсіпкерлік жүйесінде менеджментті ұйымдастыру және басқару-екі фактор болады. Ветеринарлық қызметті жүзеге асырудың ерекшеліктері және нарықтың кәзіргі жағдайы. Жеке ветеринарлық тәжірибені жүзеге асыру кезінде ветеринар маман -кәсіпкер менеджмент функцияларын өзі атқарады. Және өз мойнына кәсіпкерлік тәуекелділік пен бәсекелестікті алады. Басшысы ретінде, есеп жұмыстарды, жабдықтауды, тауар қабылдауды және өткізуді, қаржылар мәселесін, жарнама мен бағалауды өзі жүргізеді. Көп нәрсе оның жұмысқа қабілеттілігі мен мақсатқа ұмтылушылығына байланысты болып келеді. [3,129б.]

Мал дәрігерлік жұмыстар мен қызметтер көлемінің көбейуіне қарай штатқа менеджер алуға болады. Бұл жағдайда мал дәрігері өзі меншік иесі және бақылаушы-басқарушы бола береді. Ал жабдықтау бойынша уақытша басқа жұмысшылар оған қосымша көмек көрсетеді. Серіктестік ұжым болып құрылған ветеринарлық серіктестіктер, басқару функцияларын әрбір ветеринарлық дәрігер ортақ құқықты серіктес немесе ұжымның жарғысына сәйкес басқарушы атқарады. Осындай ветеринарлық коммерциялық серіктестіктер тиімдірек болып келеді, себебі нарық жүйесінің өзгерісіне олардың іс қимыл әрекеті тез жүреді. Финанс тәуелсіздігімен оны жұмсауды, өздеріне клиенттер табуды біледі, тез және арзан қайта жабдыкталады, жаңа заманауи ветеринарлық ғылыми және өндірістік технологияны жұмысына ендіріп алады. [4,98б.]

Ветеринарлық кәсіпкерлікті шетел азаматтарымен бірігіп ұйымдастырса болады, онда ол біріккен кәсіпкерлік деп аталады, олардан шетел инвестициясын тартуға мүмкіндік болады. Қазіргі кезде ветеринарлық кәсіпкерлікпен айналасатын бизнес партнерлерді Еуразиялық экономикалық қоғамдастыққа жататын бес мемлекеттерден іздеген дұрыс себебі осы қоғамдықтың ішінде кедендік салықтар жеңіл, тауар және қызмет көрсету оңай және тез түрінде жүргізуге болады. Соңғы кезде республикада әр түрлі кәсіпкерлік істе Мемлекеттік-жекешелік әріптестігі қарқын алуда. Осыған байланысты жергілікті атқарушы органдар ветеринарлық кәсіпкерлікті осы жолмен дамытуына болады.

Облыстық және аудандық мемлекеттік ветеринарлық станция мен ветинспекция ветеринарлық кәсіпкерлік жұмыстары мен қызметтеріне мониторинг жасап отыру керек. Облыстық әкімшілікке қарасты ветеринарлық басқармасы ветеринарлық кәсіпкерлерді қолдау және дамыту барысында арнайы автодезинфекциалық және басқа керекті қолықтермен техникаларды лизингке алуды қарастырып, көмектесу керек. Жаңадан іс бастайтын ветеринарлық кәсіпкерлерге орнынан тұрып кету үшін, ауылшаруашылық кәсіпкерлерге сияқты бюджеттен жеңілдетілген кредит беру қарастырған дұрыс. Өкіметтің бағдарламасына бойынша келесі жылы жастарға арналған жеңілдетілген 2,5 пайыздық несие беру ветеринарлық кәсіпкерлердіде сыртта қалдырмау керек.

Халық пен малдың саны өсуіне байланысты, ветеринарлық кәсіпкерлікті қалада және аудан орталығында ғана емес жақын тұрған екі-үш ауылдық әкімшілікке қарасты жерге орналастыру дұрыс болады, себебі ол ветеринарлық бизнеске және тұтынушыларға яғни мал иелеріне тиімді болады. Әсіресе, ауылды мекендер жақын орналасқан Байзақ, Жамбыл, Т.Рыскулов, Меркі аудандарында көп салалы ветеринарлық функцияларды атқаратын (емдеу, дезинфекция, дератизация, дезинсекция, лабораториялық зерттеу, вакцинациялау, малды ұрықтандыру, консультация беру т.б.) қызмет көрсету ветеринарлық ЖШС түрінде ашқан ыңғайлы және пайдалы болады. Бірақ аса қауіпті жұқпалы ауруларды емдеу және профилактикалық жұмысты жүргізу аудандық ветстанциялары және ветинспекцияның келісімімен және бақылауымен жүру керек.

Ветеринарлық кәсіпкерлердің жұмысы жақсы жүріп жатса ветстанцияларға үлкен көмек болар еді, әсіресе ветеринарлық маман жеткіліксіз болып жатқанда. Екі жақты келісім шарт арқылы аудан көлемінде жұқпалы ауруларға қарсы малдарды вакцинациялау, дезинфекциялық, дезинсекциялық және дератизациялық жұмыстарды не болмаса ауылдардағы қаңғыбас иттермен мысықтарды аулауға мүмкіндік бар. Мемлекеттік ветеринарлық мекемелермен ветеринарлық кәсіпкерлердің мақсаты бір, ол жануарлардың ауруларымен күресу және алдын алуы, сонымен қатар және малдан адамға жұғатын аурулармен күресу. Сондықтан мемлекеттік және ветеринарлық кәсіпкерлік ұжымдар жұмыс бабында ылғи қарым қатынаста болу керек, бірігіп бизнес-семинар, дөңгелек үстел, халық арасында үгіт-насихат жұмыстарды жүргізгендері дұрыс деп санаймыз.

Пайдаланған әдибеттер:

1. Хусанов Д., Ахметсадыков Н., Шабдарбаева Г., Беркинбай О., Муталиев А., Абеуов Х., Батанова Ж., Бердикулов М. «Организация ветеринарного дело» Алматы 2017г. 571с
2. Арзымбетов Д., Мамбетәлі О. «Ветеринария ісін ұйымдастыру» Шымкент 2011ж 195б
3. Сейдахметов А.С., Елшібекова Қ.Ж., Измаханова А.Қ. «Кәсіпкерлік» Алматы 2011ж. 342б
4. Беркинбай О. «Ветеринария ісін ұйымдастырудың мемлекеттік емес түрлері» Оқу құралы Алматы 2021ж. 184 б
5. М.Т. Әділбеков, С.Қ. Құрманбаев, Г.Т. Самиева, Қ.Т. Нұралина «Кәсіпкерлік негіздері» Оқу құралы Алматы 2011ж. 250 б.

УДК 004.89

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ИМИТАЦИЯ ФУНКЦИЙ ЧЕЛОВЕКА

Галагузова Тамара Алексеевна, старший преподаватель кафедры
«Информационно-коммуникационные технологии»
Курманбек Дулат, студент 4 курса гр.ВТ-20-2
Международный Таразский инновационный институт имени Шерхана
Муртазы

Андатпа. Адам мен машинаның бірлескен қызметі өте актуалды. Компьютер адамға кеңесші болу қажет, жағдайды тез талдап іс-әрекет варианттарын кісіге ұсыну керек. Ал адам келтірілген варианттардан керегін таңдайды. Қазір жасанды интеллект - шешімді жасау мен қабылдау үшін адамның қызметін күшейтетін, өзін-өзі үйрететін құрал-сайман. Компьютерлік құралдар арқылы жеке ақыл-ой іс-әрекеттерін орындау. Басқару талдау, салыстыру, ақпаратты өңдеу, болжамды жасау, жорамалдың дұрыстығын дәлелдеу (яғни интеллектуалды қызметіне жататын операциялар) негізінде шешімді қабылдаумен байланысты болады.

Кілт сөздер: роботтехникасы, сараптамалық жүйелер, мәтінді рефераттау.

Аннотация. Совместная деятельность человека и машины очень актуальна. Компьютер человеку необходимо быть консультантом, быстро анализировать ситуацию и находить варианты действий нужно предложить человеку. А человек выбирает нужное из приведенных вариантов. Теперь искусственный интеллект-это человеческий фактор для создания и принятия решений. Инструмент, усиливающий деятельность, самоучитель. Персональные с помощью компьютерных средств выполнение умственных действий. Управленческий анализ, сопоставление, обработка информации, делать предположение, доказывать правильность предположения (т. е. интеллектуально операций, относящихся к деятельности) с принятием решения на основании будет зависеть.

Ключевые слова: робототехника, экспертные системы, реферат текста.

Annotation. The joint activity of man and machine is very relevant. Computer a person needs to be a consultant, quickly analyze the situation and find options for actions to be offered to a person. And a person chooses the right one from the given options. Now artificial intelligence is a human factor for creating and making decisions. A tool that enhances activity, a self-help guide. Personal performance of mental actions with the help of computer tools. Management analysis, comparison, information processing, making an assumption, proving the correctness of the assumption (i.e. intellectually operations related to the activity) with decision-making based on will depend.

Keywords: robotics, expert systems, abstract of the text.

Понятие искусственного интеллекта напрямую зависит от определения интеллекта человека, хотя интеллект существует у всех живых организмов, но искусственный интеллект как системный объект является порождением деятельности человека и задается интеллектом человека. Искусственный интеллект может использовать несколько объединенных простых и сложных функций человека, которые зависят от поставленной человеком системной цели действий.

В этой статье анализировались некоторые факторы, которые используются при построении ИИ. Функции и структура построенной имитационной модели определили влияние глобальности или локальности групп людей на искусственный интеллект человечества.

В философии понятие искусственный интеллект (ИИ) и возможность его существования подвергаются спорам, в которых обычно берут верх противники искусственного разума, которые резонно полагают, что сознание неразрывно связано с человеческим мозгом. Можно также указать на тот факт, что интеллект является продуктом социальным – человек опирается на культурный опыт, накопленный многими поколениями, и использует речь и письмо для восприятия и передачи информации. Человек обладает способностью к творчеству, он может находить решения новых задач, способен к созданию моделей окружающей действительности, к установлению причинно-следственных связей между явлениями природы, к прогнозированию развития сложных процессов, к ассоциативному мышлению и т.д.

Вместе с тем любая компьютерная программа является моделью некоторой предметной области, отражающей объекты реального мира и существующие между ними взаимосвязи. Принципиальных ограничений на сложность описания не существует. Для того чтобы определить критерий «интеллектуальности» искусственной системы А.Тьюринг предложил весьма простой тест: система может считаться «интеллектуальной», если она способна поддерживать диалог с человеком, так что тот не способен отличить её от собеседника-человека [1]. Разработка компьютерных программ, способных пройти «тест Тьюринга», продолжается уже более полувека и будет продолжаться в обозримом будущем.

Допустим, что компьютерная программа прошла «тест Тьюринга», будет ли она обладать «человеческим» разумом?

Человека здесь легко заменить компьютерной программой, но говорить об ИИ здесь нельзя, хотя внешнее поведение системы «интеллектуально».

Получаем, что любая компьютерная программа, прошедшая «тест Тьюринга», не может автоматически считаться носителем ИИ, поскольку она обрабатывает информацию по формальным правилам, не обладая мышлением. Но, с другой стороны, заложенные в программу правила отражают существующие объективно причинно-следственные зависимости, т. е. знания.

Здесь основной упор делается на повышение мощности компьютерных систем, чтобы они могли сравниться по сложности с мозгом человека. Рассматривается также задача прямого информационного копирования мозга человека на внешний носитель. Человеческий мозг содержит порядка 100 млрд нейронов, и каждый нейрон имеет тысячи связей с другими нервными клетками. Для потребителя уже не являются новостью «интеллектуальные» пылесосы, стиральные машины, фотоаппараты и даже унитазы. Получила развитие концепция «умного дома», в котором все процессы расхода энергии, воды, тепла и т.д. управляются «интеллектуальной» системой, настраиваемой под особенности конкретного пользователя для обеспечения максимального комфорта.

Современные автомобили становятся все более «интеллектуальными», алгоритмы ИИ в них применяются для управления торможением, впрыском топлива, круиз-контролером, кондиционированием и т.д. Автомобили системой автономного управления используются все шире.

Наглядные примеры необходимости использования систем ИИ можно привести в области разработки оборонных систем:

- система управления оперативной группировкой войск. Имеется множество боевых средств и множество целей. Необходимо оптимально распределить средства поражения по целям в условиях непрерывно изменяющейся информации, поступающей от множества источников;

- планирование боевой задачи и определение тактики ведения боя. В сложной боевой обстановке экипаж танка или самолета может оказаться не в состоянии контролировать поток поступающей информации, которая должна быть сжата и представлена в форме, удобной для восприятия;

- интеллектуальные системы пилотирования [2]. Современные истребители имеют двигатели с поворотными соплами, что позволяет выполнять уникальные фигуры высшего пилотажа. Однако летчик не в состоянии вручную управлять такими двигателями, ему помогает специальная система с элементами ИИ. Современные бомбардировщики так же имеют системы управления с элементами ИИ для отслеживания рельефа местности и выполнения фигур высшего пилотажа на малых высотах и максимальной скорости.

Другим направлением, которое неизбежно связано с разработкой систем ИИ, является космонавтика [3]. Создание орбитальных станций, космических кораблей, роботов для исследования планет и дальнего космоса, разработка разнообразных исследовательских приборов требует передачи знаний от человека компьютерной системе.

Современное производство все более роботизируется. Разнообразные манипуляторы, исполнительные устройства и подвижные объекты получают все более сложные алгоритмы управления с элементами ИИ. [4]

Системы виртуальной реальности все более осязательно вторгаются в человеческий мир. Персонажи компьютерных игр постепенно сливаются с анимированными героями блокбастеров, а автомобильные навигаторы все более превращают процесс управления в компьютерную игру. Системы компьютерного зрения, распознавания звуков, речи и жестов позволяют эффективно организовывать интеллектуальные человеко-машинные интерфейсы, приближая эпоху тотальной автоматизации.

Системы ИИ призваны функционировать на уровне лучших экспертов в предметной области, превосходя их в отсутствии усталости, ошибок, в неизменной готовности к активным действиям, а так же в быстродействии, чувствительности, объеме памяти и т.д. Многие человеческие изобретения, будь то самолет, подводная лодка или электрическая лампа, напоминают творения природы. Но самолет летит не так, как птица, подводная лодка плавает иначе, чем рыба, а лампочка горит не так, как солнце. [5]

Аналогично этому системы ИИ могут по-разному имитировать отдельные аспекты мыслительной деятельности человека, механизмы которой и в настоящее время не до конца понятны и физиологам, и психологам, и специалистам по ИИ. Отсюда многообразие подходов, каждый из которых может с большим или меньшим успехом применяться на практике.

Список использованной литературы:

1. Орлов, А. И. Искусственный интеллект: нечисловая статистика : учебник/А. И. Орлов. — Москва : Ай Пи Ар Медиа, 2022. — 446 с. — ISBN 978-5-4497-1435-0. —

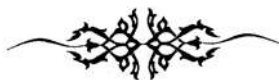
Текст : электронный//Цифровой образовательный ресурс IPR SMART : [сайт]. — URL: <https://www.iprbookshop.ru/117028.html>

2. Орлов, А. И. Искусственный интеллект: экспертные оценки : учебник/А. И. Орлов. — Москва : Ай Пи Ар Медиа, 2022. — 436 с. — ISBN 978-5-4497-1469-5. — Текст : электронный//Цифровой образовательный ресурс IPR SMART : [сайт]. — URL: <https://www.iprbookshop.ru/117030.html>

3. Дзялошинский, И. М. Когнитивные процессы человека и искусственный интеллект в контексте цифровой цивилизации : монография/И. М. Дзялошинский. — Москва : Ай Пи Ар Медиа, 2022. — 583 с. — ISBN 978-5-4497-1596-8. — Текст : электронный//Цифровой образовательный ресурс IPR SMART : [сайт]. — URL: <https://www.iprbookshop.ru/119443.html>

4. Павлов, С. Н. Системы искусственного интеллекта. Часть 1 : учебное пособие/С. Н. Павлов. — Томск : Томский государственный университет систем управления и радиоэлектроники, Эль Контент, 2011. — 176 с. — ISBN 978-5-4332-0013-5. — Текст : электронный //Электронно-библиотечная система IPR BOOKS : [сайт]. — URL: <http://www.iprbookshop.ru/13974.html>

5. Тарасов В.Б. От многоагентных систем к интеллектуальным организациям. М., 2020.

УДК 198.29

ІТ-ТЕХНОЛОГИЯЛАР БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЗЕТТІ КОМПОНЕНТІ

Ғылыми жетекші: аға оқытушы - Шинышерава Ж.Б.

«Ақпаратты-коммуникативтік технологиялар» кафедрасы

2 курс студентті Инф-21-1 тобы Жумамаурадов Ж.Д.

Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты

Аңдатпа. Қазіргі білім беру жүйесі үшін оқыту-бұл, ең алдымен, білім мен шеберлікті алуға бағытталған танымдық іс-әрекет. Өзгеріс студент тұлғасында да жүреді: бірінші кезекте, интеллект жоғарылайды және негізгі бағыт өзін-өзі дамытуға бағытталады. Жоғары оқу орны студент алдымен оқиды, содан кейін басқаларды басқаруға бағытталған саты жүреді.

Кілт сөздер: Технология, жүйе, қосымша, құралдар

Аннотация. Для современной системы образования преподавание – это, прежде всего, познавательная деятельность, направленная на приобретение знаний и умений. Изменение происходит и в личности учащегося: в первую очередь повышается интеллект и основное направление направляется на саморазвитие. Студент вуза сначала учится, а потом переходит к руководству другими.

Ключевые слова: Технология, система, приложение, инструменты

Annotation. For the modern education system, teaching is, first of all, a cognitive activity aimed at acquiring knowledge and skills. A change also occurs in the personality of the student: first of all, the intellect increases and the main direction is directed to self-development. A university student first learns and then moves on to leading others.

Key words: Technology, system, application, tools

Бүгінгі таңда ең дамып жатқан салалардың бірі ІТ - Технологиялары саласы болып табылады. Бұл салаға жататын мамандықтар мен бүгінгі күнде көптеген адамдар айналысып жатыр. ІТ - Технологияларының пайда болу және даму тарихы да өткен ғасырдың орта шеніне барып тақалады. Бұл саланың дамуында Электрондық Есептеуіш Машинасының (ЭЕМ) орны ерекше. Себебі ЭЕМ-нің арқасында Интернет желісі ал осы желі негізінде басқа да ІТ салалары пайда болып дами бастаған. Біз бүгінгі күнде қолданып отырған интернет желісінің пайда болу тарихы өткен ғасырдың 60-жылдарына барып тақалады. Осы кезде Америкалық әскерлер Агранетті ядро бомбасын компьютер арқылы бақылап қарап отыру үшін жаратқан. Соның арқасында бұл желі дамып бүгінгі күнде біз білген интернет желісіне айналған. Бұдан бөлек 20-ғасырдың 4-ширегіне қарай ІТ саласымен айналысатын көптеген компаниялар және стартаптар пайда бола бастады. Мысалға: IBM, Microsoft, Apple және т.б. Бұл компанияларда кезінде сатартап ретінде өз жұмысын бастап соңының дамып үлкен гигант компанияларға айналған және ІТ саласының дамуына өздерінің үлкен үлестерін қосқан. [1] Клаус Шваб өзінің 4-Индустриялық революция атты шығармасында мынадай деген еді: “ өзгертетін алапат индустриялық революцияның бастауында тұрмыз. Бұл төртінші революция ауқымы қарымы мен күрделілігі жағынан да осы уақытқа дейінгі Адамзат тарихындағы құбылыстардың барлығынан да асып түседі. Жасанды интеллекттің, Роботтандырудың, робот-автомобильдердің, 3Д басып шығарудың, нанотехнологияның, био технологияның, дамуымен және тағы да толып жатқан ғажайыптардың пайда болуы мен Барлық салада қарыштап көкке өрлейтін, таңғаларлық технологиялық резонансқа куә бол мақпыз”.

Бүкіл әлемдік экономикалық Давос форумының негізін қалаушы және тұрақты президенті

Клаус Шваб осындай алапат өзгерістердің әлеуетін алдын ала болжап, терең байыптап, оны адамзат игілігіне жарату жолдарын қарастыруды алға сүрген. Шыныменде біздің ғасырымызға келіп немесе индустриялық революцияның 4-дәуіріне келіп ІТ-технологиялары өзінің даму шыңына жетті және көптеген ІТ салаларыда пайда бола бастады. Әсіресе осы дәуірде Нанотехнология, 3Д басып шығару, робототехника, электромобильдер және тағы басқа салалар жылдам дами бастады. Осының арқасында ІТ технологиялары біздің өміріміздің түкпір-түкпіріне еніп кірді және біз оны бүгінгі күнде күнделікті өмірде кеңінен пайдаланамыз. [1] Мысал ретінде айтатын болсақ, біз пайдаланатын әр түрлі гаджеттер, смарт-технологиялар, интернет желісі және т.б.

ІТ-технологиясы - ақпарат ағынын тұншықтырып тез табуға және ақылмен пайдаланылатын ретінде емес, сондықтан, қызметінің бүкіл аумағы бар. Ақпараттық технологиялар - Бұл нені білдіреді, сіз қысқартылған ІТ кеңейту арқылы сұраса болады. ақпаратпен байланысты деп Барлық - іздеу, сақтау, беру - ІТ-технологиялар жатады. ІТ-технологиялар, сондай-ақ болды. пергамент, папирус қағазға жазылған Білім. Адамзат радио және телеграф игерген, хабаршы кептер пост асырылады. деректерді сақтау кітапханалар мен мұрағаттар жүзеге асырылады. Компьютерлік жүйелер ақпаратты өңдеу ең үлкен тиімділігін көрсетті, сондықтан, ол туралы әңгіме, жиі ол компьютерлік технологияларды жатады.

Кеңінен алып, тереңірек ойлап қарасақ бүгінгі күнде ІТ-технологияларының потенциалы өте жоғары. Бекерге бұл саланы “Келешек мамандығы” –деп айтпаған. Бұл саланың орны Экономикада да, Саясатта да және Білім беру саласында да орасан зор. Бұл саланың әр бір бөлігі, онда ашылған әр бір жаңалық саясатқа да,

экономикаға да және білім беру саласына өзінің әсерін тигізеді. Әсіресе білім беру саласында ІТ-дың орны ерекше. Себебі білім беру саласында жастарға ІТ-технологияларын үйрету аса маңызды. Бұл саланы үйренген жастар өздерін келешекте тұрақты жұмыспен қамтамасыз етіп одан да аса бұл саланың дамуына өздерінің де үлесін қоса алады.

Экономикада да ІТ-технологияларының орны аса маңызды. Мысалға : дүние жүзілік мемлекеттердің экономикасының жылдық айналымында ІТ-технологияларының үлесі шамамен 50 пайыздан асады. Жақын келешекте бұл көрсеткіш оданда артып түспек. [4] ІТ-технологиялары экономиканың өндірістік қабілетін одан да арттырып, жұмысты автоматтандыру және жаңа жұмыс орындарын ашуға жол ашады.

Бүгінгі күнде ІТ саласымен айналысатын компаниялар және стартаптар өте көп. Мысалға олардың арасынан Фейсбук, Аппле, Майкрософт, Самсунг, Тесла және тағы басқа компанияларды айтуымыз мүмкін.

ІТ-технологиялары да табиғатқа өзінің пайдалы және кері әсерін тигізеді. Мысал ретінде оның оның пайдалы әсерлерін айтатын болсақ: ІТ саласындағы технологиялар арқылы ауа райын бақылау, оған прогноз жасау немесе өнімді жерлерді табу оларды ылғандандыру, күннен, желден, судан электр энергиясын алу және т.б.

Ал енді оның кері әсерлерін айтатын болсақ: ауаның ластануы, ағаштардың кесілуі, қоқыстардың көбеюі және тағы басқа әсерлерді айтуымыз мүмкін.

Жалпыға айтқанда ІТ-технологиялары біздің өміріміздің түкпір-түкпіріне еніп үлгерді және өміріміздің ажыралмас бөлігіне айналды. Бұл саланы қорықпай-ақ келешек өміріміздің тірегі деп айтуымызға да болады. [3]

Бұл саланың дамуы арқасында өмір сүру жағдайымыз да жақсарды. Біз жастар ІТ-технологияларын көбірек үйреніп , онымен айналысып, оны одан да алға дамыта түсуіміз керек. Мұның үшін бізге барлық мүмкіншіліктер жаратылған. Қазіргі таңда Ақпараттық технологиялар әлемде де, Ресейде де білім беру жүйесінің сапасына күшті әсер ететін негізгі және маңызды факторлардың бірі болып табылады. Білім беру жүйесі үшін оқыту-бұл, ең алдымен, білім мен шеберлікті алуға бағытталған танымдық іс-әрекет. Тұлғасында да жүреді: бірінші кезекте, интеллект жоғарылайды және негізгі бағыт өзін-өзі дамытуға бағытталады. Жоғары оқу орны студент алдымен оқиды, содан кейін басқаларды басқаруға бағытталған саты жүреді. [2] Басты бағыт жоғары оқу орындарында студенттердің дайындық сапасы мен деңгейі болып табылады, бұл барлық білім беру жүйесінің жұмыс істеу тиімділігін айқындайды.

Ақпараттық технологиялар деп объектінің, процестің немесе құбылыстың жай-күйі туралы жаңа сападағы ақпаратты алу үшін деректерді жинау, өңдеу және беру құралдары мен әдістерінің жиынтығын түсіну керек.

Бұл термин ақпарат және технология деген екі ұғыммен байланысты. Технология (грек тілінен аударғанда) өнер, шеберлік, біліктілік деген мағынаны білдереді.

Технология дегеніміз – белгілі бір нәрсені өңдеу үшін орындалатын әрекеттер тізбегі.

Технологиялық процесс түрлі құралдар мен әдістердің көмегімен жүзеге асады.

Технология мен ақпарат түсініктерін біріктіре келе, ақпараттық технологияны есептеуіш құралдарын пайдалана отырып, ақпаратты алу, жинақтау, сақтау, өңдеу, талдау қызметтерін жүзеге асыратын әрекеттердің реті деп атайды.

Ақпарат технологияларының мақсаты, адамның талдау жасай отырып, нәтижесінде белгілі бір әрекетті орындау арқылы шешімдер қабылдай алатындай ақпаратты өндіру болып табылады.

Ақпараттық технологиялар құралдарына техникалық, программалық, ақпараттық құралдар жатады. Техникалық құралдарға дербес компьютер, байланыс желілері, желі жабдықтары енеді. Техникалық жабдықталуына тәуелді болып келетін ақпараттық технология түрі ақпаратты жинақтауға, өңдеуге мүмкіндік береді. Техникалық және ақпараттық жабдықтамаларға тікелей тәуелді болып келетін программалық құралдар жинақтау, өңдеу, талдау қызметін атқарады.

Білім берудегі ақпараттық технологиялардың артықшылықтары бар, олардың ішінде:

- білім беруді ақпараттық қамтамасыз етуді басқарудың ең тиімді жүйесін құру;

- оқыту процесінде білім алушылардың танымдық іс-әрекетін қалыптастыру;

Ақпараттық технологиялар құрамына мультимедия әртүрлі танымдық сайттар және басқа да көптеген көздер негізінде құрылған оқулықтар кіреді. Білім беру процесіндегі ақпараттық технологиялар әлемнің заманауи ақпараттық суретін қалыптастыруға айтарлықтай әсер етеді.[5] Білім беру процесінде ақпараттық технологияларды пайдаланудың өзектілігі білім беру сапасын арттырудың әлеуметтік қажеттілігімен, сондай-ақ қазіргі заманғы компьютерлік бағдарламаларды пайдаланудың тәжірибелік қажеттілігімен байланысты. Білім беру үдерісінде ақпараттық технологияларды қолданудың негізгі мақсаты-бұл ең алдымен, оқушылардың ақпараттық қоғамда зияткерлік мүмкіндіктерін күшейту, сондай-ақ білім беру жүйесінің барлық сатыларында оқыту сапасын арттыру және дараландыру.

Қалай ІТ-технологиялар саласындағы мамандық алуға болады? Бұл, ең алдымен университеттер болып табылады. дәл қазір сұранысқа өте компьютерлік технологиялар, бағдарламалау, ақпараттық технологиялар, байланысты Мамандықтар. ІТ-технологиялар саласындағы бұл еңбек нарығының мамандарды қамтамасыз ету үшін колледждер мен жоғары оқу орындарының, жылы. Білім дәстүрлі теориясы назар аудара отырып, жүріп келеді. ІТ-маманы өмір бойы оқыту көздейді, және түлегі тез соңғы әзірлемелерді игеруге болады. ІТ-технологиялардың жаңа әзірлемелер мен трендтер ол бұлтты есептеулерді атап өтуге болады. Компьютердегі Қажетті қолданбаны орнату үшін пайдаланушы бұрын болса, онда ол көбірек қызметтер Интернетте пайда болады қазір. [5] Сонымен қатар білім беру саласындағы ІТ -технологияларға электрондық оқулықты жатқызуға болады, онда теориялық және ғылыми-практикалық материалды, есептерді, тренингті, білімді меңгеру сапасын бақылау мен бағалауды түсінуге болады, ол ақпаратты мәтіндік, графикалық бейнелер, сондай-ақ мультимедиялық бейне және дыбыстық әсерлер түрінде ұсынуға мүмкіндік беретін арнайы бағдарламалар көмегімен қалыптасады.

Қорыта келгенде, ақпарат технологиясы — ақпаратты өңдеу үшін пайдаланылатын технологиялық элементтердің, құрылғылардың немесе әдістердің жиынтығы. Ақпараттық технология (немесе көпшілікке ІТ атымен танымал ұғым) — қазіргі компьютерлік технология негізінде ақпаратты жинау, сақтау, өңдеу және

тасымалдау істерін қамтамасыз ететін математикалық және кибернетикалық тәсілдер мен қазіргі техникалық құралдар жиыны.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Клаус Шваб «Төртінші индустриялық революция» Астана, 2018г.
2. D.Shynbekov, R.Ustenbayeva, V.Serbin Information and communication technologies Almaty, 2017
3. Шыныбеков Д.А и др.1 Информационно-коммуникационные технологии. В 2-х частях. Алматы, 2017
4. Айтбаева, А. Б. Білім берудегі жаңа технологиялар: оқу құралы/А.Б. Айтбаева. — Алматы: Казахский национальный университет им. аль-Фараби, 2011. — 162 с. — ISBN 978-601-247-328-5. — Текст : электронный//Электронно-библиотечная система IPR BOOKS
5. Ричард К.Дорф, Роберт Х.Бишоп Заманауи басқару жүйелері Алматы, 2016
6. Ә.Ү.Нұрымбетов, Е.М.Құсмұханбетов Информатика, ақпараттық технологиялар және телекоммуникация жүйесі Алматы, 2012
7. Информационные и коммуникационные технологии в образовании. <http://www.iprbookshop.ru/26487.html>
8. Технологии профессионального образования. Практикум. <http://www.iprbookshop.ru/83221.html>

ЭКОНОМИКА

УДК 338.23

РЕГИОНАЛЬНАЯ ЗАНЯТОСТЬ КАК СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ

Кенжебаева М.Т., к.э.н., доцент
Андреев Андрей, Сейілханов Алтынбек
студенты 4 курса ОП «Юриспруденция»
Таразский региональный университет имени М.Х.Дулати

Андатпа. Аймақтық еңбек нарығындағы жұмыспен қамту проблемалары Қазақстан экономикасының дамуы үшін өте өзекті. Нарықтық өзгерістердің қазіргі кезеңі бірқатар жаңа әлеуметтік проблемалардың пайда болуына әкелді. Жүргізіліп жатқан реформа адамға әлеуметтік салдарларға, әлеуметтік әл-ауқаттың өзгеруіне және халықтың өмір сүру деңгейіне мән бермей, орындаушы, экономикалық өзгерістер объектісі ролін береді. Еңбек, жұмыспен қамту және жұмыссыздық нарығының құбылысы көп қырлы.

Кілт сөздер: жұмыспен қамту, Нәтижелі жұмыспен қамту, еңбек нарығы, жұмыссыздық, өмір сүру деңгейі.

Аннотация. Проблемы занятости на региональном рынке труда чрезвычайно актуальны для развития экономики Казахстана. Современный этап рыночных трансформаций обусловил возникновение ряда новых социальных проблем. Проводимая реформа отводит человеку роль исполнителя, объекта экономических преобразований, не заботясь о социальных последствиях, изменении социального благополучия и уровне жизни населения. Феномена рынка труда, занятости и безработицы многогранен.

Ключевые слова: занятость, продуктивная занятость, рынок труда, безработица, уровень жизни.

Annotation. The problems of employment in the regional labor market are extremely relevant for the development of the economy of Kazakhstan. The current stage of market transformations has led to the emergence of a number of new social problems. The ongoing reform assigns a person the role of a performer, an object of economic transformation, without caring about the social consequences, changes in social well-being and the standard of living of the population. The phenomenon of the labor market, employment and unemployment is multifaceted.

Keywords: employment, productive employment, labor market, unemployment, standard of living

Занятость населения - это система отношений, возникающая в процессе формирования и реализации возможностей экономических субъектов по

осуществлению целесообразной деятельности, направленной на удовлетворение общественных и личных потребностей и приносящей доход[1].

В условиях изменения базовой основы отношений занятости феномен эффективной занятости рассматривается через взаимосвязь экономических интересов субъектов этих отношений. Государство, как общественный институт, призвано максимизировать общественную полезность, решая задачу увеличения налоговых доходов в бюджет от расширения занятости и роста ее эффективности, предпринимательский сектор максимизирует индивидуальную полезность повышением прибыльности производства, наемные работники – ростом трудовых доходов. Стремление максимизировать свою полезность одним из субъектов занятости может привести к ущемлению интересов других субъектов.

Эффективная занятость – это равновесная система отношений, формирующаяся на основе достижения компромисса социально-экономических интересов институционализированных субъектов занятости и при реализации, определяющая получение общественно значимых результатов. При этом, под общественно значимыми результатами с позиции субъектов занятости рассматривается[1]:

- уровень бюджетной обеспеченности региона;
- уровень эффективности труда;
- уровень покупательной способности заработной платы.

Под региональной политикой занятости понимается система экономических отношений между субъектами политики занятости по использованию институтов управления (государственных, частных, общественных) в целях достижения общественно значимых результатов.

Характер развития системы занятости как сложного социально-экономического явления, зависит от комплекса составляющих: экономической специализации региона, определяющей тип и структуру занятости; демографического и миграционного состояния территории; наличия и степени развития системы профориентации, подготовки и переподготовки кадров; развитости институтов найма и высвобождения работников; условий и содержания труда, его оплаты; профессиональной и территориальной мобильности населения, развития механизмов межведомственных согласований и взаимодействия субъектов занятости при решении социально-трудовых вопросов и др.

Основным содержанием социально-экономической политики в сфере занятости населения является территориальная организация расширенного воспроизводства трудового потенциала, а ее результативность находится в тесной зависимости от особенностей и уровня социально-экономического развития территории. В исследовании аргументировано, что анализ влияния территориальных факторов на систему занятости на начальном этапе разработки региональной политики занятости в дальнейшем позволит целенаправленно и эффективно воздействовать на повышение ее результативности.

Цели, направления и инструменты политики занятости определяются национальной стратегией занятости, однако перечень решаемых задач может и должен быть дополнен в зависимости от экономических, социально-демографических, природно-экономических, географических и прочих условий конкретной территории. На наш взгляд, следует подробнее остановиться на таких понятиях как «регион» и «региональная политика».

Под регионом (лат. «regio» - область, район) принято понимать область или район, которые отличаются общностью природных, социально-экономических, национально-культурных и иных условий. В индустриально развитых странах региональная политика рассматривается в качестве средства государственного регулирования социально-экономических процессов в проблемных регионах с целью снятия социальной напряженности. По мнению экспертов организации по экономическому сотрудничеству и развитию (ОЭСР) объектом современной региональной политики государства являются различного рода региональные (пространственные) неравенства - различия в уровне жизни, в занятости и безработице, в темпах экономического развития отдельных регионов.

Генеральная цель региональной политики занятости в Казахстане должна быть направлена на достижение эффективного состояния занятости населения, способного обеспечить региональный экономический рост и повышение уровня жизни населения. На каждом уровне реализации политики занятости формулируются стратегические и тактические цели тесно взаимосвязанные между собой.

Объектом политики занятости выступает воспроизводство трудового потенциала региона. При этом, с воспроизводственной точки зрения, важно регулирование как процесса формирования будущих работников в системе начального, среднего и высшего профессионального образования, так и эффективное использование квалифицированных кадров, в том числе уже вышедших за рамки определенного в нашей стране трудоспособного возраста.

При реализации региональной политики занятости целевые ориентиры формулируются на основе фиксированных условий при их прогнозировании. Появляющийся при этом риск несовпадения целей и результатов политики может иметь как положительные, так и негативные последствия. Одним из основных источников риска является проблема адаптации субъектов политики занятости к изменениям в региональной социально-экономической системе, происходящим при влиянии внешней среды (техногенных, глобализационных, экологических факторов) на современный образ жизни и, соответственно, характер занятости как одно из его проявлений.

В современных условиях качество управления воспроизводством трудового потенциала региона определяется эффективностью организационно - экономического механизма формирования и реализации политики занятости. Эти процессы неразрывно связаны и зависят от характера отношений между субъектами данной политики.

Исходя из системы целей политики, распределение функциональной нагрузки на разных уровнях управления определяется следующим образом[2]:

- на республиканском уровне разрабатывается единая концепция развития занятости населения, формируется нормативно-правовая база по регулированию социально-трудовой сферы, разрабатывается система показателей результативности политики;

- на уровне региона решаются задачи достижения эффективной занятости, конкретизируются положения государственных решений в сфере занятости с учетом региональных особенностей, разрабатывается механизм их межведомственной увязки, и проведения процедуры согласования решений субъектами политики занятости с целью достижения компромисса;

- местный (локальный) уровень политики призван конкретизировать методы, способы и механизмы достижения целей, определенных в рамках политики занятости на данном уровне.

В целях повышения действенности региональной политики занятости необходимо соблюдения следующих принципов при ее формировании и реализации[3]:

1. Принцип встроенности в систему государственного и муниципального управления.

Регулирование занятости на территории, как часть территориального регулирования, является неотъемлемой составляющей системы государственного управления. Данный принцип определяет необходимость межведомственной координации принимаемых решений в сфере регулирования занятости.

2. Принцип временного лага означает, что результаты (особенно социальные) реализуемой политики занятости могут проявиться через определенный и довольно длительный период времени. Такая особенность требует разработки стратегии региональной занятости на 10-15 лет вперед и прогнозирования не только результатов, но и рисков реализации данной политики.

3. Принцип системного подхода к развитию занятости. Данный принцип означает необходимость не только сбалансированного развития рынка труда, являющегося, по сути, лишь частью целого, но и развития всех других структурных элементов региональной системы занятости.

4. Принцип соответствия полномочий и ответственности предполагает, что ответственность за выполнение определенной функции не должна превышать объем предоставленных полномочий, но и не должна быть меньше этих полномочий.

Организационно-экономический механизм реализации региональной политики занятости - это система взаимодействия различных ветвей власти и управления с общественными организациями, представляющими интересы субъектов политики занятости, на основе имеющихся законодательно закрепленных полномочий по осуществлению функций управления воспроизводством трудового потенциала региона в соответствии с целевыми ориентирами политики занятости населения.

Изменения в отношении собственности, возникновение и развитие института найма в Казахстане коренным образом изменили отношения занятости населения. В настоящее время взаимодействие субъектов этих отношений – государства, общественных организаций работников и работодателей - определяется принципиальным различием их главных социально-экономических интересов и возникающими в силу этого противоречиями между ними.

Функциональное содержание организационно-экономического механизма формирования и реализации политики занятости не является неизменным. Оно постоянно модифицируется и углубляется, усложняется содержание функций, выполняемых в соответствие с целевой ориентацией региональной политики занятости. Развитие и углубление каждой из рассматриваемых функций механизма происходит не только под воздействием внутренних закономерностей их совершенствования, но и под влиянием требований развития других функций. Отсюда вытекает важное методологическое положение, согласно которому развитие каждой из функций организационно-экономического механизма обусловлено влиянием объективных факторов. Будучи частью общей функциональной системы, каждая из функций должна совершенствоваться в направлении, определяемом

общими целями и задачами реализации политики занятости в конкретных региональных условиях, что может привести к изменению ее содержания применительно к различным регионам.

Анализ теоретических представлений и практики применения социального партнерства позволил обосновать основные положения, на которых оно должно базироваться[4]:

- возможность партнерства лишь между равноправными институционально организованными субъектами, четко выражающими свои интересы и целевые установки;

- реализация партнерства только через взаимодействие, предполагающее открытый и свободный обмен мнениями, достижение согласованности и паритета интересов всех социальных субъектов;

- формы и методы социального партнерства должны учитывать историко-культурные традиции народа, его менталитет и т.п.;

- использование потенциала социального партнерства не должно ограничиваться только социально-трудовыми отношениями, его необходимо задействовать при решении практических задач управления социальным развитием, разработке и реализации социально экономической политики.

В структуре организационно-экономического механизма формирования и реализации региональной политики занятости выделяются следующие элементы:

- правовые рычаги влияния на сферу региональной занятости (законодательные акты, нормативно-правовые документы федерального и регионального уровня, способствующие занятости населения, а также регулирующие отношения различных ветвей власти в процессе реализации политики);

- стратегическое планирование и прогнозирование (определение стратегических направлений, темпов, пропорций воспроизводства трудового потенциала, развития занятости в соответствии со структурными изменениями, происходящими в хозяйственном комплексе региона в целом, важнейших отраслевых и межотраслевых сферах экономики);

- экономические рычаги воздействия, включающие: налоговый и финансово-кредитный механизм реализации политики; материально-техническое и финансовое обеспечение выполнения региональных комплексных программ занятости населения;

- организационная структура управления политикой занятости (определение состава, функций и согласованности звеньев административно-хозяйственного управления; организация контроля и мониторинга за ходом реализации программных мероприятий; оценка социально-экономической результативности реализации политики).

Результативность политики в значительной мере зависит от региональных особенностей формирования системы занятости населения.

Методологической основой для определения и систематизации территориальных факторов влияния послужили принципы размещения производительных сил, с учетом природно-климатических особенностей конкретных территорий и их социально-экономического состояния.

Исходя из этого, выделены и сгруппированы по блокам основные факторы территориального влияния на потенциал развития занятости населения.

Первый блок факторов характеризует природно-климатические условия, влияющие на тип и структуру занятости населения, а также место и роль региона в общественном разделении труда.

Второй блок дает представление о финансовом состоянии территории, определяющем возможность диверсификации сфер занятости и роста уровня жизни населения, и включает факторы, характеризующие финансовое состояние региона, условия формирования доходной части бюджета и бюджетную обеспеченность субъекта РК.

Третий блок факторов отражает инвестиционную активность предприятий и организаций субъекта РК, в конечном итоге формирующую инновационную составляющую региональной системы занятости.

Четвертый блок факторов характеризует уровень хозяйственной освоенности территории и свидетельствует о степени ее экономического и инфраструктурного развития. В данном блоке выделяются такие факторы, как характер размещения населения, транспортная доступность; концентрация производства на территории и др.

Пятый блок факторов характеризует социальное развитие территории и связан с формированием уровня жизни населения данного региона, определяющего потребительский спрос на товары и услуги, инвестиционный спрос на жилье, что, в конечном итоге, определяет уровень региональной занятости.

Шестой блок – институциональный, характеризует долю присутствия государства в формировании экономической активности в регионе, что позволяет учитывать влияние реализуемой на территории государственной региональной социально-экономической политики, включая программы социально-экономического развития федерального и регионального уровней.

При взаимодействии всех групп факторов формируется социально-экономическая среда, способствующая либо, наоборот, препятствующая качественному развитию системы занятости в регионе. При этом каждая из шести составляющих определяет соответствующую группу факторов в системе территориального влияния. Действие одной из составляющих во многом может определяться состоянием шести остальных.

Например, действие институциональных факторов не приведет автоматически к повышению эффективности занятости населения, если уровень инфраструктурного или социального развития территории не способствует формированию благоприятного инвестиционного климата. В целом, слабая позиция в любой из составляющих будет ограничивать возможности экономики прогрессировать и обновляться, определяя тем самым структуру и степень развития региональной системы занятости населения.

Вместе с тем позиции, при одинаковом векторе развития начинают обладать свойством взаимного усиления, составляя тем самым целостную систему территориального влияния на региональную занятость.

Территориальные факторы воздействуя на региональную систему занятости населения, формируют определенный потенциал ее развития, обуславливая тем самым особенности реализации политики занятости. Для определения уровня территориального воздействия рассмотрена кластеризация регионов по характеру влияния на потенциал развития занятости населения[5]:

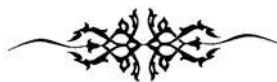
- 1) регионы с высоким потенциалом развития занятости;
- 2) регионы с потенциалом развития занятости выше среднего;

- 3) регионы, имеющие средний потенциал для развития занятости;
- 4) регионы с потенциалом развития занятости ниже среднего;
- 5) регионы с низким потенциалом развития занятости населения.

Оценивание результативности региональной политики занятости позволяет учесть интересы всех субъектов политики занятости.

Список литературы

1. Рынок труда и занятость в Казахстане / Ж. А. Кулекеев. – Алматы, 2016– Казстатинформ - 276 с.:
2. Рынок труда Республики Казахстан в 2020 году Источник: Ranking.kz (www.ranking.kz)
3. Джумамбаев С.К. Рынок труда в казахстанской экономике – А: Гылым. 2014г
4. Берешев С. Теория занятости применительно к казахстанской реальности. Труд в Казахстане – 2014 № 9 с.4-7
5. Нурланов А. Основные направления борьбы с бедностью и безработицей в мегаполисе / Труд в Казахстане. 2014. № 7 с.4-8

УДК 331.91

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО РЫНКА ТРУДА

Кенжебаева М.Т., к.э.н., доцент
Қазбек Аида, Нематжанова Азиза
студенты 4 курса ОП «Юриспруденция»
Таразский региональный университет имени М.Х.Дулати

Андатпа. Мақалада халықаралық еңбек нарығын дамытудың негізгі факторлары қарастырылады. Қазіргі заманғы халықаралық еңбек нарығы жоғары бәсекеге қабілетті, тез бейімделетін жұмыс күшінің класын қалыптастырады. Халықаралық еңбек нарығының дамуы әлеуметтік және еңбек қатынастарының ең күрделі саласына әсер етеді. Қазіргі жағдайда адам факторының рөлі артады. Өндіріс нәтижелерінің еңбек ресурстарын пайдалану мотивациясы мен сипатына тәуелділік дәрежесі артады.

Кілт сөздер: жұмыс күші, Халықаралық еңбек нарығы, көші-қон, еңбек ресурстары, еңбек.

Аннотация. В статье рассматриваются основные факторы развития международного рынка труда. Современный международный рынок труда формирует и класс высоко конкурентной, быстро адаптирующейся рабочей силы. Развитие международного рынка труда затрагивает наиболее сложную область социальных и трудовых отношений. В современных условиях возрастает роль человеческого фактора. Увеличивается степень зависимости результатов производства от мотивации и характера использования трудовых ресурсов.

Ключевые слова: рабочая сила, международный рынок труда, миграция, трудовые ресурсы, труд.

Annotation. The article discusses the main factors of the development of the international labor market. The modern international labor market also forms a class of highly competitive, rapidly adapting labor force. The development of the international labor market affects the most complex area of social and labor relations. In modern conditions, the role of the human factor is increasing. The degree of dependence of production results on motivation and the nature of the use of labor resources increases.

Keywords: labor force, international labor market, migration, labor resources, labor.

По определению одного из первых Генеральных директоров Международной организации труда D.A. Morse (1948-1970 гг.), международный рынок труда представляет собой одно из важнейших звеньев инфраструктуры мира, от которой зависит международная стабильность [1]. Для современных условий можно добавить – «зависит научно-технологический прогресс», подтверждением чему служат открытые инновации, аккумулирующие лучшие умы из разных государств для разработки и внедрения новых прорывных технологий.

Экономика XXI века связана с новым этапом технологической трансформации и особым вниманием к рабочей силе как к одному из важнейших ресурсов развития. Еще одна примета современности - сверхдинамичный процесс изменений в раскладе сил между ведущими игроками. В мире растет ряд стран, выстраивающих экономику по технологиям 4-й промышленной индустрии, информационным технологиям. Создание новых предприятий и высокотехнологичных отраслей повышает потребность этих стран в специалистах для новых сфер экономики, вместе с тем, происходит высвобождение рабочей силы «уходящих профессий». Эти процессы происходят на фоне истощения невозпроизводимых природных ресурсов, ускоренных темпов роста численности населения в развивающихся странах и старения населения в развитых странах.

В результате складывается ситуация, при которой страны с высокотехнологичной экономикой, испытывают дефицит специалистов новых профессий, а в технологически отстающих странах возникает относительное перенаселение. Возникшая ситуация «дефицит-избыток» в мировом раскладе рабочей силы решается трудовой миграцией населения, ставшей основой нового витка развития международного рынка труда в условиях глобальных структурных сдвигов.

Несмотря на слабую интегрированность Казахстана в мировой рынок труда, наблюдается тенденция утечки человеческого капитала из страны. В частности, наблюдается отток квалифицированных специалистов по «green card», в том числе по рабочим и образовательным визам. Следует отметить, что после обучения молодые специалисты, характеризующиеся высокими интеллектуальными способностями, остаются за рубежом, достигая карьерного роста за пределами республики. Помимо эмиграции квалифицированных специалистов в Казахстане намечаются такие тенденции демографического развития, как возрастание темпов старения и иммиграция неквалифицированной дешевой рабочей силы. С учетом этих факторов и низкой плотности населения Казахстана, реализация стратегических планов индустриально-инновационного развития страны требует новых подходов в целях повышения качества управления человеческими ресурсами, в том числе иммиграционными потоками [2].

Ранее было отмечено, что международный рынок рабочей силы не является

простой совокупностью национальных рынков, а представляет новое качественное развитие трудового труда. Становлению и развитию международного рынка труда значительное влияние оказывают интернационализация производства и рост коммуникаций между странами, чьи трудовые рынки теряют свою замкнутость и изолированность. Между национальными рынками труда появляются транснациональные потоки и движения рабочей силы, приобретающие систематический и постоянный характер.

Развитие МРТ отражает динамические процессы не только в технологическом укладе и мировой экономической системе, но и затрагивает наиболее сложную область социальных и трудовых отношений, масштабы которых в современных условиях приобретают глобальный характер. Такие трансграничные передвижения рабочей силы вместе с перемещением капитала между странами формируют верхний мировой уровень рынка труда. Эти процессы характеризуются не эпизодическим движением рабочей силы между государствами, но и появлением продавцов и покупателей рабочей силы, занятых поиском рабочей силы на систематической основе за пределами страны. Они принимают активное участие в межгосударственном регулировании спроса и предложения труда.

Развитие МРТ свидетельствует о происхождении процессов мировой интеграции в социальных и трудовых отношениях, а не только в экономической и технологической сферах. К факторам, оказывающим влияние на развитие. МРТ, можно отнести качество трудовых ресурсов, демографию, женскую занятость, транснационализацию бизнеса, глобальные нормативно-правовые инструменты и международную торговлю.

Качество трудовых ресурсов представляет собой одни из важных и решающих факторов развития МРТ. Под ним понимается комплексный показатель, и отражающий способность и готовность людей к различным видам трудовой деятельности и проявляющийся в их определенных свойствах [3].

Выделяют следующие критерии качества трудовых ресурсов:

- физические качества работника, определяющие его способность к трудовой деятельности. В то же время их состояние определяет продовольственное обеспечение и заболеваемость. Следует отметить, что около за чертой бедности находится 32% населения развивающихся стран, у свыше 30% населения отсутствует доступ к чистой питьевой воде;

- грамотность, задача которой заключается в саморазвитии и достижении нескольких целей, взаимосвязанных между собой: повышение производительности труда, обеспечение здоровья, ускорение темпов экономического роста и др.;

- среднее образование. В среднем в мире посещают школу 55% детей. Существует большая разница в сравнении этого показателя в разрезе уровня развития стран. Так, в развитых странах он составляет 88%, в развивающихся - примерно 50%. Следует отметить, что важен не только охват средним образованием, но и его качество;

- высшее образование. Например, численность учащихся вузов в общем количестве молодежи студенческого возраста в странах Северной Африки и Ближнего Востока находится в пределах 15-60%. Следует отметить, что важен не только охват высшим образованием, но и его качество;

- общий уровень образования (среднее количество лет обучения). В 1980-е гг., согласно оценкам экспертов, значение этого показателя для стран Западной

Африки составляло 1,8 года, стран Восточной Африки - 3,7 года; стран Южной Азии - 2,5 года;

- степень общего и специального образования. Согласно положениям школы человеческого капитала, существует высокая корреляция между уровнем образования и экономическим ростом, степенью инвестиций в образование и увеличением рабочей силы. По мнению R. Lucas и P. Romer, в долгосрочном периоде выпуск на единицу капитала может быть увеличен даже при исчерпании вложений в базовый капитал, тогда прирост объема производства обеспечивается за счет технически передового человеческого ресурса и растущего знания.

На развитие мирового рынка труда наряду с базовыми показателями измерения численности трудовых ресурсов (задействованных в общественном производстве, потенциальных) влияют демографические факторы. Они включают следующие показатели:

- занятые в экономике – лица, работающие по найму на платной основе, и лица, осуществляющие доходную деятельность не по найму с и без привлечения наемных сотрудников (за определенный период);

- наемные работники - лица, работавшие и получавшие зарплату либо не работавшие, но имевшие рабочее место и формальное к нему отношение (за определенный период);

- самозанятые – самостоятельно занятые работники, работающие на прибыль и получающие вознаграждение в денежной или натуральной форме (за определенный период);

- экономически активное население (ЭАН), включающее в себя занятых в разных сферах экономики и безработных;

- гражданское ЭАН – ЭАН без учета военнослужащих;

- экономически пассивное население, состоящее из занятых в личном/домашнем подсобном хозяйстве, неработающих и студентов, не обучающихся на очных отделениях;

- вторичная занятость – добровольная, временная или постоянная дополнительная работа, выполняемая в свободное от основной трудовой деятельности время;

- неполная занятость - форма занятости, при которой длительность рабочего времени работника меньше, чем установлено работодателем.

О влиянии фактора женской занятости на мировой рынок труда свидетельствуют многочисленные исследования Международной организации труда, проводимые ежегодно по девяти регионам мира. Исследования показывают, что роль и участие женщин на МРТ усиливается:

- женщины составляют около 40% занятого населения мира;

- занятость населения среди женщин - 49,3%, что меньше чем у мужчин - 75,2%;

- на МРТ практически отсутствует разница между полами при поиске работы в молодом возрасте (от 15 до 24 лет);

- представленность женщин среди самозанятых или неоплачиваемых семейных работников выше в наиболее бедных регионах;

- разрыв в уровне занятости в развитых странах частично объясняется

добровольным желанием женщин остаться дома, поскольку они могут позволить себе не работать;

- увеличивается представленность женщин в сфере услуг, в то время как 10 лет назад работой большинство женщин обеспечивало сельское хозяйство;
- в некоторых странах уровень образования женщин оказывает большое влияние на их возможность конкурировать на трудовом рынке на равных условиях с мужчинами, наблюдается положительная тенденция сокращения гендерного разрыва в степени образования.

Следует отметить, что женщины становятся активными участниками МРТ, их функции в развитии мирового хозяйства расширяются каждый год.

В рамках МРТ взаимодействуют социальные политики большого круга стран, различающихся национальными традициями и социальным опытом. Точками подобного взаимодействия и соприкосновения являются совместные межнациональные компании, функционирующие в разных частях мира. Так, в развитии МРТ и в динамике численности глобальной рабочей силы большую роль играют транснациональные компании (ТНК) и прямые иностранные инвестиции (ПИИ).

ТНК являются крупными субъектами трудоустройства на МРТ. Они имеют возможность задействовать работников в процессе производства одновременно на нескольких национальных рынках труда. Этот факт определяет отличительную особенность найма рабочей силы в рамках ТНК. Следует отметить, что характер найма и условия труда порой имеют неоднозначный характер [4].

На современном этапе происходит производственное и географическое расширение деятельности ТНК. Так, приблизительно 79 000 ТНК и 790 000 иностранных филиалов продолжают наращивать объемы производства товаров и услуг. Суммарный объем их ПИИ превысил 15 трлн. долл. США. Претерпевает изменения географическая и отраслевая структура ТНК. ЮНКТАД был составлен список «25 крупнейших нефинансовых ТНК мира». Верхние позиции данного списка занимают компании нефтяного сектора и обрабатывающей промышленности (British Petroleum, General Electric, Shell, Toyota). Нарастает тенденция увеличения количества ТНК в сфере услуг, их число также растет в списке «100 крупнейших ТНК». Активизировалась деятельность ТНК в развивающемся мире. В упомянутом ранее списке в верхних позициях преобладали ТНК из Восточной и Юго-Восточной Азии. При этом география стран происхождения ТНК за последние годы практически не изменилась.

Масштаб и эффективность деятельности ТНК определяется количеством работников, занятых в ТНК и их филиалах. Так, показатели, характеризующие общее число занятых в корпорации и численность работников за рубежом, включены в индекс транснационализации. Согласно данным ЮНКТАД, численность работников ТНК ежегодно растет [31]. Производственный процесс многонациональной компании требует разграничения трудовых отношений между работодателями и работниками. Документом, решающим эту задачу, является Кодекс поведения ТНК, который может быть принят самим ТНК, международными организациями, правительством, бизнес-сообществом (например, торгово-промышленная палата), социальными группами по интересам (например, организации по охране окружающей среды). Разработка данного Кодекса необходима для упорядочивания процесса взаимодействия внутри и между ТНК и соблюдения интересов общества. При этом в отношении ТНК этот документ носит

рекомендательный характер, его применение не как норма международного права и не затрагивает законодательные санкции. Его реализация носит добровольный характер с наложением определенных моральных обязательств на ТНК. Некоторые ТНК принимают их в качестве лицензионных соглашений. Следует отметить, что его разработка приобретает важное значение в современных условиях, поскольку усиливается влияние акционеров, потребителей и общества на функционирование ТНК.

Нормативно-правовые инструменты в сфере регулирования трудовых отношений на глобальном уровне являются еще одним важным фактором развития МРТ. Международное законодательство в области труда регулирует и МРТ и его национальные сегменты.

Декларация Международной организации труда закрепила право каждого человека на свободный и достойный труд, экономическую безопасность, равенство возможностей и получение определенного уровня благополучия вне зависимости от национальной, расовой и половой принадлежности.

Еще одним фактором развития МРТ является международная торговля. В последние 30 лет она демонстрировала быстрый рост. Так, ежегодный прирост международной торговли (6%) показывал двухкратное превышение ежегодного прироста мирового ВВП. К числу причин можно отнести динамичный рост информационного и телекоммуникационного сектора, углубление региональной интеграции (НАФТА, ЕС), перемещение торговли в направлении развивающихся рынков (Китай, Мексика), в том числе посредством унификации либерализационных мер и увеличения ПИИ (Восточная Азия, Китай, МЕРКОСУР). Существенному расширению мировых рынков и возможностей экспорта как для стран с развивающейся, так и развитой экономикой, способствовало открытие экономик Китая, Индии и стран Восточного блока.

Следует отметить, что влияние либерализации международной торговли на занятость неоднозначно. Открытая экономика предоставляет возможность для ускоренного экономического роста и увеличения национальных доходов. С одной стороны международная торговля в некоторых отраслях экономики может привести к закрытию нерентабельных предприятий и сокращению рабочих мест, а с другой - способствовать увеличению количества новых предприятий и созданию новых рабочих мест в других отраслях. Чистые эффекты занятости и торговой либерализации могут быть как позитивными, так и негативными в зависимости от специфических для каждой страны факторов (функционирование потребительского и трудового рынков), в долгосрочном – увеличивается степень их влияния по отношению к уровню зарплаты и качества работ.

Корнем всех факторов является глобализация, способствующая тому, что мир в результате обмена товарами и продуктами, знаниями, технологиями, информацией и культурными ценностями становится более взаимосвязанным. За последние годы увеличились темпы глобальной интеграции во многом благодаря достижениям в таких сферах, как наука, технологии, средства связи, промышленность и транспорт [5]. Глобализация представляет собой непростой процесс, т.к. она является причиной и следствием ускоренного развития человечества. В целом, тренд на развитие глобализации имеет положительный эффект в плане создания новых возможностей для торговли и инвестиций.

Список литературы

1. Morse D.A. The Origin and Evolution of the I.L.O. and Its Role in the World

Community. Ithaca, N.Y.: New York State School of Industrial and Labor Relations, Cornell University. 1969. 125 p.

2. Джумамбаев С. Проблемы прогнозирования спроса на рабочую силу на рынке труда в Казахстане // The Journal of economic research & business administration. – 2019. – Т. 127, №. 1. – С. 276-285.

3. Долгов Д. Мировая экономика: учебное пособие для студентов экономических специальностей. – М., 2013. – 185 с.

4. Технологические гиганты возвращают производство в США // <http://www.finmarket.ru/main/article/3354706>. 15.10.2018.

5. Дорохова Н.В. Современные тенденции развития мирового рынка труда// Экономика. Инновации. Управление качеством. – 2018. - № 1. – С. 18-19

УДК 338.23

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ

Кенжебаева М.Т., к.э.н. доцент
Каршибаев Бекзот, Әбір Жайық
студенты 4 курса ОП «Юриспруденция»,
Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан экономикасының дамуы үшін аса өзекті еңбек нарығындағы жұмыспен қамту мәселелері қарастырылады. Дамыған нарықтық экономикасы бар елдердің көп жылдық тәжірибесі өзін-өзі реттеу механизмі еңбек нарығының проблемаларын шеше алмайтындығын көрсетеді. Адами ресурстарды дамыту стратегиясын әзірлеу үшін Үкіметтің араласуы қажет. Мемлекеттік реттеу тетігі бар. Алайда, жұмыспен қамту саясатының жалпы тұжырымдамасын әзірлеу қажет.

Кілт сөздер: жұмыспен қамту, жұмыссыздық, еңбек нарығы, нәтижелі жұмыспен қамту, мемлекеттік реттеу.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы занятости на рынке труда, чрезвычайно актуальные для развития экономики Казахстана. Многолетний опыт стран с развитой рыночной экономикой показывает, что механизм саморегулирования не способен решить проблемы рынка труда. Для выработки стратегии развития человеческих ресурсов необходимо государственное вмешательство. Существует механизм государственного регулирования. Однако существует необходимость выработки и общей концепции политики занятости.

Ключевые слова: занятость, безработица, рынок труда, продуктивная занятость, государственное регулирование.

Annotation. The article deals with the problems of employment in the labor market, which are extremely relevant for the development of the economy of Kazakhstan. The long-term experience of countries with developed market economies shows that the mechanism of self-regulation is not able to solve the problems of the labor market. Government intervention is necessary to develop a strategy for the development of human

resources. There is a mechanism of state regulation. However, there is a need to develop a general concept of employment policy.

Keywords: employment, unemployment, labor market, productive employment, government regulation.

Государственное регулирование занятости представляет обширный спектр методов и инструментов государственного воздействия на труд, рынок труда, оплату труда, трудовые отношения в целях повышения результативности и привлекательности, улучшения условий труда, удовлетворения потребностей в труде, обеспечения рациональной занятости, ограничения безработицы и социальной поддержки безработных. Способы и механизмы регулирования занятости со стороны государства существенным образом зависят от характера общественно-политической и социально-экономической системы страны, состояния и развития рыночных отношений, их распространения на трудовую деятельность [1].

Наряду с законодательством о труде используется система саморегуляции трудовых процессов, перемещения трудовых ресурсов, занятости. Такая система основывается на создании социально-экономической среды, условий жизнедеятельности и труда, которые оказывают необходимое воздействие на работников.

Современная концепция занятости включает в себя следующие факторы: добровольная занятость, гибкость рынка труда и мобильность рабочей силы, существование «естественной» безработицы, необходимость социального партнерства, регулируемость рынка труда.

Под проблемой занятости населения понимается мера вовлечения людей в трудовую деятельность и степень удовлетворения их потребности в труде, обеспечения рабочими местами. Осуществление государством определенной политики занятости, создание условий рациональной занятости представляет одну из значимых задач государственного управления.

Концепция занятости базируется на следующих основных принципах[1].

1. Исключительное право граждан распоряжаться своими способностями к производительному и творческому труду. Принуждение в какой-либо форме к труду не допускается, за исключением случаев, особо установленных законодательством.

2. Ответственность государства за реализацию права граждан на труд, содействие занятости трудовой деятельностью, на которую способен человек и которую он желает осуществлять.

Государственное регулирование занятости различается не только по странам, но и в одной стране в разные временные периоды. Меры государственного воздействия на рынок труда на общегосударственном, региональном и местном уровнях различаются в условиях стабильно сформировавшейся рыночной экономики, в чрезвычайной ситуации для развитой рыночной экономики и в переходный период в условиях становления смешанной экономики.

Конечно, при всех различиях есть и ключевые положения, на которых строится механизм государственного регулирования рынка труда, общий арсенал средств для всех стран.

Необоснованные трудовые претензии не могут быть удовлетворены даже в самом демократическом обществе, и рыночная экономика не представляет исключения. Более того, отторжение людей, не обладающих квалификацией, знаниями, желанием добросовестно трудиться, от доходных объектов труда

способно носить более обостренный характер, быть выраженным резче, чем в централизованной экономике. Это нисколько не умаляет заботы государства о трудоустройстве людей, обеспечении занятости.

Проблемы становления нового типа социально-трудовых отношений в Казахстане, социальная опасность безработицы, колебания спроса на труд и его предложения вынуждают государство обращаться к активной политике на рынке труда. Активная политика занятости включает в себя комплекс государственных действий, направленных на искоренение глубинных причин вынужденной безработицы. Данная безработица представляет собой разницу между безработицей фактической и естественной (соответствующей уровню полной занятости).

Основная цель активной политики - всемерное содействие в трудоустройстве потерявшим работу. Реализация этой цели осуществляется со стороны как спроса на труд, так и его предложения и включает в себя комплекс мероприятий [2]:

1) содействие трудоустройству через государственные и коммерческие службы трудоустройства (деятельность последних нормативно регламентируется и контролируется государством, в том числе посредством лицензирования);

2) развитие системы профессиональной подготовки и переподготовки как упредительной и профилактической меры содействия занятости через программы обучения и путем стимулирования участия работодателей в программах профессиональной подготовки и переподготовки, например, посредством налоговых льгот, квотирования финансовых ресурсов компании, выделяемых на обучение, и рабочих мест, частичной выплаты государством зарплаты работнику во время обучения;

3) организация общественных работ, включая работы по строительству и благоустройству городов, защите земли, уходу за больными, престарелыми;

4) содействие самозанятости и предпринимательству через предоставление кредитов и субсидий, налоговые льготы для вновь созданных компаний, консультационная помощь и обучение предпринимателей;

5) содействие занятости социально слабозащищенных групп населения (женщины, молодежь, инвалиды, пожилые, длительно безработные) путем первоочередного направления на переобучение; целевое квотирование и бронирование рабочих мест, предоставление дополнительных гарантий при найме и увольнении, субсидий и налоговых льгот для компаний, использующих труд данных категорий.

Из большого спектра проблем государственного регулирования занятости и рынка труда выделим его основные направления [2]:

- регулирование развития системы рабочих мест;
- регулирование спроса на рабочие места;
- государственная политика в развитии системы образования, профессиональной подготовки и переподготовки кадров.

Обобщая сказанное выше, выделим следующие ключевые направления государственного регулирования занятости:

- установление системы свободного выбора труда;
- законодательное регулирование рынка труда и трудовых отношений;
- установление минимального размера оплаты труда;
- функционирование государственных служб занятости;
- содействие созданию рабочих мест и обеспечению занятости социально уязвимых групп населения;

- выплата государственных пособий по безработице;
- государственное участие в организации системы первоначального обучения, переобучения, повышения квалификации, переподготовки кадров.

Механизм государственного регулирования занятости и рынка труда, общий для стран рыночной экономики, включает три группы методов:

- экономические методы: льготное кредитование и налогообложение, бюджетная политика с целью стимулирования предпринимателей сохранять и создавать рабочие места, осуществлять профессиональное обучение кадров и т.п.;

- организационные методы: создание службы занятости и трудоустройства, информационной системы, государственной системы профориентации, подготовки и переподготовки кадров;

- административно-законодательные методы: регламентация порядка заключения трудовых договоров, продолжительности рабочего времени, сверхурочных работ, введение обязательных отчислений предпринимателей в национальные фонды по обеспечению занятости, определение квот на трудоустройство, регулирование периода трудовой жизни, определение минимальной почасовой ставки оплаты труда и др.

В развитых странах Запада государственные расходы на программы обеспечения занятости составляют заметную долю ВВП (2,0 - 5,5% ВВП). При этом значительное место в инструментарии государственной политики занимают меры активного регулирования, направленные на предупреждение возникновения массовой безработицы. Следовательно, при разработке программ занятости важно обосновать соотношение активного и пассивного регулирования, т.е. не просто выделить средства, но и правильно (кому и как) отдать деньги.

В рамках социально-экономического развития Казахстана основной целью стало применение эффективных мер государственной поддержки занятости, направленная на улучшение уровня жизни людей. Основным инструментом достижения цели являются инвестиции в человеческий капитал, обеспечение потребных условий для трудовых ресурсов. Эти меры направлены на рост личных доходов и в следствие этого улучшения уровня жизни населения. Вся эта взаимосвязанная цепочка является звеньями расширения возможности повышения уровня жизни населения. Для улучшения управления занятостью и достижения намеченных результатов, Правительством Республики Казахстан был принят закон РК «О содействии занятости населения» от 30.06.2003г., в котором представлены вопросы занятости населения и ее регулирования, рассмотрены организационные вопросы государственной политики в этом направлении. В законе раскрываются моменты гарантии государства в рамках реализации конституционных прав граждан Республики Казахстан на труд и социальную защиту при безработице в существующих условиях развития экономики.

В указанном выше законе указано: «Государственное управление занятости населения — это конституционные права граждан демократического и социального государства на свободное использование своих способностей для предпринимательской и иной экономической деятельности» [3].

Эти вопросы рассмотрены в ряде нормативно-правовых документах в которых учитываются предложения Международной организации труда и других организаций, действующих в рамках защиты и развития на основе достойного труда возможности улучшения уровня жизни.

Программ развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы, которая Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 декабря 2016 года № 919, была нацелена на повышение качества и потенциала трудовых ресурсов через получение востребованных на рынке труда профессиональных навыков и квалификационных знаний, развитие массового предпринимательства, внедрение эффективной модели трудового посредничества. Несмотря на ее достоинства, она требует соеой доработки.

Государственная политика занятости, особенно продуктивной занятости не должна формировать только как элемент государственных социальных программ. Она обязательно должна основываться на инвестиционных и структурных преобразованиях, ориентированных на реформирование системы доходов, прожиточного минимума и минимальной заработной платы. Заниженная стоимость труда становится фактором, тормозящим экономические процессы в стране в их инновационном развитии.

Некоторые из развитых стран констатируют о наличии такой проблемы, как быстрое старение населения. В то время как почти 70% населения Казахстана достигло всего 30 летнего возраста, а средний возраст казахстанцев равен 25 годам эта проблема на ближайшую перспективу не грозит отечеству. Следовательно, возрастная структура населения республики Казахстан характеризуется как молодая [4].

В таких условиях государственная политика занятости должна быть направлена на:

-активизацию молодежного предпринимательства путем развития бизнес-инкубаторов направленных на поддержание и оказание по мощи начинающим стартап компаниям учредителями которых нет еще 30 лет, поиска источников инвестирования в их бизнес, а также реализация государственных программ предусматривающих предоставление дешевых кредитов для молодежного бизнеса, предоставление грантов. В этих условиях будет активно развиваться малый и средний бизнес.

В связи с этим актуальным встает вопрос разработки социально-экономической политики, направленной на поддержание продуктивной занятых.

Создание оптимальных условий для продуктивной занятости задействованных в малом и среднем бизнесе позволит вывести незарегистрированные трудовые ресурсы из теневого сектора и обеспечит их достойным доходом способным обеспечить их дальнейшее развитие. Применение мотивирующих инструментов легализации и дальнейшего совершенствования потенциала трудовых ресурсов должно быть основой разработки государственных программ регулирования рынка труда.

Малый и средний бизнес может стать современным источником формирования продуктивной занятости и финансового благополучия, катализатором дальнейшего индустриально-инновационного развития экономики. Развитие инновационных форм бизнеса с применением новейших технологий создаст условия формирования продуктивной занятости молодежи и более старшего поколения. .

Конкурентные преимущества, возможности модернизации, внедрения новейших инновационных разработок в экономику региона зависят от уровня развития человеческого потенциала.

Особое значение приобретает накопление каждой страной человеческого капитала, и это наглядно подтверждается международной практикой развитых стран с инновационно-технологической экономикой [5].

Для этого большое внимание требует развитие профессиональных компетенций и создание новых наукоемких специальностей и работ. Данное направление должно стать одним из наиболее важных факторов, направленных на усиление продуктивности занятости.

Образовательная система, осуществляющая подготовку кадров в своей деятельности должна ориентироваться на совместную деятельность в рамках которой будут готовить конкурентоспособных и высококвалифицированных кадров, обладающих необходимыми компетенциями. Вопрос профессиональной подготовки очень важен в рамках формирования продуктивной занятости и является одним из важных факторов достижения результата.

Следует отметить важную роль в решении проблем подготовки кадров, их трудоустройстве субъектов государственно-частного партнерства. Это совместная работа над одной целью субъектов профессионального образования и экономических институтов. Их деятельность в этом направлении тесно переплетается с целями тысячелетия, представленные ООН по устойчивому развитию. Они ориентированы на поиск решения проблем увеличения «достойного труда» для безработных, в том числе молодежной.

В рамках региональных рынков труда необходимо создать общую агентскую базу трудовых ресурсов, одной из функций которой станет распределение молодежи, военных, закончивших срок службы в вооруженных силах страны, лиц с ограниченными возможностями по соответствующим их компетенциям рабочим местам. Они станут недостающим звеном общей цепи по трудоустройству, свяжут работодателя и работников новой информационной площадкой. Это позволит безработным найти приемлемые варианты трудоустройства, способные обеспечить продуктивную занятость субъекту. Внедрение этих мер будет мотивацией для предприятий для создания новых эффективных рабочих мест с достойной оплатой труда.

Новая волна в сфере информационных технологий не зависимо от нас меняет образ жизни и потребности людей. Она влечет за собой совершенно иные потребности в экономике, социальной сфере, к которым можно отнести новые профессии со своими компетенциями в профессиональной сфере. Это отразится на потребностях рынка труда как в рамках спроса на трудовые ресурсы и условия труда, так и в вопросе предложения. Что бы соответствовать грядущим изменениям необходимо вносить коррективы в политику занятости, сориентировать ее на продуктивное развитие, используя представленные выше рекомендации и предложения.

Обеспечение сбалансированности рынка труда страны, адаптация модели рынка труда обеспечит расширение структуры функций государственного регулирования на региональных рынках труда. Реализация данных функций должно основываться на использовании современных инструментов прогнозирования, стратегического анализа и концепции достойного труда МОТ, при разработке мер содействия продуктивной занятости населения региональными органами государственного управления.

Список литературы

1. Макиенко М.А. Экономика и социология труда: курс лекций / М.А. Макиенко; Томский политехнический университет. – Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2013 – 102 с.
2. Экономика и социология труда. Теория и практика : учебник для бакалавров / под ред. В. М. Масловой. — М. : Издательство Юрайт, 2014 —539 с. — Серия : Бакалавр. Углубленный курс.
3. Закон РК «О содействии занятости населения» от 30.06.2003г
4. <https://stat.gov.kz/>
5. Государственное регулирование экономики в зарубежных странах. учебное пособие / составитель Б. Б. Салимжанова. Кереку, 2016 – 7

УДК 334.021.1

**ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ РАЗВИТИЯ
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА**

**Кенжебаева М.Т., к.э.н. доцент
Исагали Дарига, Сафаров Санжар
студенты 4 курса ОП «Юриспруденция»
Таразский региональный университет имени М.Х.Дулати**

Аңдатпа. Бұл мақалада шағын кәсіпкерлікті дамытудың мемлекеттік саясаты саласындағы шет елдердің тәжірибесі қарастырылады. Мемлекет халықтың өмір сүру сапасын арттырудың негізгі мәселелерін шешеді. Орта топқа жатқызуға болатын азаматтар санын артуы. Бюджетті толықтыруды қамтамасыз ету. Бәсекелестік ортаны қалыптастыру Экономиканың табысты жұмыс істеуінің міндетті шарты - бұл шағын кәсіпкерлікті дамытудың жоғары деңгейі.

Кілт сөздер: кәсіпкерлік, мемлекеттік қолдау, шағын бизнес, шетелдік тәжірибе, халықты жұмыспен қамту.

Аннотация. В данной статье рассматривается опыт зарубежных стран в области государственной политики развития предпринимательства поддержки малого предпр

инимательства. Государство решает ключевые проблемы повышения качества жизни населения. Увеличение числа граждан, которых можно отнести к среднему классу. Обеспечение пополнения бюджета. Формирование конкурентной среды. Обязательное условие успешного функционирования экономики - это высокий уровень развития малого предпринимательства.

Ключевые слова: предпринимательство, государственная поддержка, малый бизнес, зарубежный опыт, занятость населения.

Annotation. In the area of economic policy, the development of pre-prinimatelstva podderzki Mali pre-prinimatelstva is a small pre-prinimatelstva. The state solves the key problems of improving the quality of life of the population. An increase in the number of citizens who can be attributed to the middle class. Ensuring replenishment of the budget. Formation of a competitive environment. The conditions for the successful functioning of the economy-that is, the development of small preprinimatelstvo.

Keywords: entrepreneurship, state support, small business, foreign experience, employment of the population.

Малые предприятия являются неотъемлемой частью экономики большинства развитых стран. Они выполняют ряд важнейших социально-экономических функций, таких как обеспечение занятости, формирование конкурентной среды, поддержание инновационной активности, смягчение социального неравенства. Сектор малого и среднего бизнеса участвует в создании значительной доли ВВП (более 50 %) и обеспечивает рабочими местами большую часть населения (50 – 70 % экономически активного населения).

Устойчивый рост предприятий в рассматриваемых странах объясняется тем, что государство заинтересовано в том, чтобы данный сектор экономики развивался. В рассматриваемых странах можно отметить множество одинаковых особенностей в системе государственной поддержки. Все это обусловлено влиянием процессов глобализации и активностью организаций. По этой причине очень важно и тем более целесообразно рассмотреть именно опыт зарубежных стран [1].

Малое и среднее предпринимательство в зарубежных странах являет собой единое целостное явление. Одной из особенностей условий успешного функционирования экономики является высокий уровень развития малого предпринимательства. Это подразумевает под собой, что малый бизнес во всех развитых странах определяет темпы роста экономики, а также структуру ВВП.

Успешное функционирование малых и средних предприятий создает благоприятные условия для оздоровления экономики. Большое значение имеет способность малых предприятий создавать пути и возможности для трудоустройства населения, использования производственных мощностей и расширения предпринимательской деятельности страны. Именно по этим причинам для малого предпринимательства в развитых странах создаются государством благоприятные условия.

Касаясь Казахстана, необходимо отметить, что вхождение Казахстана в мировую экономику тем самым подводит государство к активному вмешательству и помощи в развитии малого и среднего предпринимательства в стране. То есть большое внимание в странах уделяется решению проблем устойчивости малых и средних предприятий, их эффективности. Но в силу ряда обстоятельств необходимого развития данный сектор экономики Казахстана не получил. Поэтому особый интерес представляет изучение опыта зарубежных развитых стран по поддержке предпринимательства.

Рассмотрим данную проблематику на примере ЕС. Государственная политика в отношении поддержки предприятий малого и среднего бизнеса осуществляется через специальный правительственный орган. В каждой стране он свой. Например, в США - это SBA, а в Великобритании - SBS, в Германии - DG VIII, в Японии - METI, в Венгрии - Национальный Совет по развитию предпринимательства, а в Польше - Департамент ремесленничества, малого и среднего предпринимательства. Полномочия и функции всех этих ведомств похожи. Есть, конечно, и отличия. И эти отличия заключаются в том, что различна иерархия подчиненности в каждом ведомстве и во взаимодействии ведомств между собой.

В Казахстане такая предпринимательская инициатива подавлялась довольно долго. Вся сила власти направлена была длительное время на то, чтобы поддерживать властный аппарат. По мнению автора, для Казахстана лучше подходит

SBA. Опыт создания государственных органов поддержки предпринимательства в Казахстане уже имеется. И этот опыт показал, что отсутствие определенных средств и полномочий никак не позволяет эффективно осуществлять государственную политику в отношении предпринимательства. Однако создание такого органа, как Департамент поддержки и развития предпринимательства при правительстве позволило решить ряд проблем предприятий, обеспечив им мощную им поддержку со стороны государства. В США, например, SBA организовала разветвленную сеть представительств и компаний, которые финансируются из средств федерального бюджета. [2].

Кратко необходимо обозначить некоторые виды поддержки предприятий, причем они широко применялись в зарубежных странах и могут эффективно использоваться в Казахстане. К их числу относят консультационные бюро руководящих работников в отставке. Бюро оказывает консультационную помощь с выездом на предприятие. Данный опыт можно активно применять в нашей стране. Это можно осуществить при помощи создания баз данных о пенсионерах, которые, к примеру, заинтересованы в сотрудничестве с местными структурами поддержки предпринимательства.

В рассматриваемых странах, а именно в США, Германии, Японии и так далее, для того, чтобы предприятие получило какой-то крупный кредит для своего развития, а также какую-либо техническую помощь, оно обязано предоставить объективные сведения по всем аспектам своей деятельности. Это существенно снижает риски. В Казахстане, ориентируясь на ограниченность ресурсов, при множестве обращений за финансовой помощью и при большом проценте невозврата этих кредитов важно обязательное объективное диагностирование предприятий. Предоставление государственных гарантий по поддержке и по обеспечению кредитов является довольно сильным рычагом некой косвенной финансовой поддержки предприятий. Такие программы существуют в США, Японии, Германии и других странах. Развитие такой системы поможет расширить базу ресурсов поддержки предприятий.

Интересен также опыт создания частных инвестиционных компаний, целью которых является кредитование предпринимательства. Этот опыт распространен в США, Англии, Японии и др. Для этих компаний стимулом для кредитования предпринимательства является возможность участия этих организаций в прибылях предприятий. Таким образом, из всего вышесказанного можно выделить несколько ключевых тенденций развития предпринимательства в высокоразвитых странах.

Первая тенденция включает в себя предоставление предприятиям большей свободы, а именно снижение административного воздействия на них. Государственная политика в данном случае направлена на максимальную поддержку. Говоря о приоритетах, здесь стоит упомянуть социальную составляющую. Так, в США к очень быстрому росту мелких предприятий привело расширение их свободы и поддержки от государства, а также уменьшение мощного государственного вмешательства. В Австралии была создана система, которая сдерживала принятие нормативных законопроектов, направленных на конкуренцию и оказывающих на нее негативное воздействие.

Цель такой реформы регулирования — повышение эффективности функционирования рынков. Основной способ достижения данной цели - это повышение ответственности предприятия путем саморегулирования.

Отметим общие принципы регулирования:

-здоровая конкуренция обеспечивает выгоду для потребителя;

-правительство рассматривает варианты вмешательства в экономику в случае, если рыночные силы не способны достичь рационального и равномерного распределения ресурсов, или в случае, когда для достижения равновесия необходимы высокие издержки;

-добровольные кодексы поведения.

Если доказана необходимость вмешательства в функционирование рынка, то необходимо сначала изучить возможность реализации самой мягкой опции саморегулирования. Если это не помогает, то рассматривается метод квазирегулирования. И уже в крайнем случае — прямое государственное вмешательство [2].

Рассматривая зарубежные страны, хочется отметить, что, например, в Германии государство может вмешиваться в экономические процессы только в том случае, когда частный сектор не может в необходимой мере приспособиться к существующим условиям деятельности. Здесь особое значение имеет принцип соответствия государственного регулирования правилам рыночной экономики. Смысл данного принципа заключается в том, что обеспечиваются специальные условия конкуренции. Эти усилия направлены на сохранение как можно большего количества малых и средних предприятий. Говоря об антимонопольном законодательстве в Германии, такое законодательство препятствует некоторым субъектам доминировать на рынке. В данном случае, большое значение отдается не государственной поддержке, а самостоятельности предпринимательства в стране.

Второе направление регулирования государством предпринимательской деятельности — это его поддержка. Анализ французского опыта показал, что там осуществляется стимулирование перемещения предприятий на периферию. Организации получают целевые кредиты на капиталовложения. Цель — развить слабые регионы.

В США отмечается создание большого количества «инкубаторов бизнеса». Их задачей является оказание помощи в создании новых предприятий, которые функционируют при помощи субсидий; средств, получаемых от муниципальных властей; помощи промышленных корпораций, а также за счет арендной платы предпринимателей и процентов от продаж. Расширяется строительство технопарков, где большую роль играют муниципальные власти. Создав специальные производственные площадки, в последующем они продают их предпринимателям, которым эти площадки необходимы для размещения на них самых разнообразных производств.

Значительный интерес также представляет опыт государственной поддержки предприятий в Китае [3]. Здесь для поощрения инвестиционной деятельности малых и средних предприятий уменьшают подоходный налог в случае, если инвестиции будут направлены на российское оборудование. Изучив опыт Венгрии, отметим, что в стране выделяются следующие группы налоговых льгот, а именно: общие налоговые льготы; льготы для развития НИОКР; льготы для представителей малого и среднего бизнеса. Такая группировка льгот для нашей страны, по нашему мнению, тоже была бы полезна и интересна.

Развитие малого предпринимательства малых форм хозяйствования весьма затруднительно, а зачастую и вовсе невозможно в условиях монопольного рынка. В развитых странах поддержка конкуренции опирается на мощную законодательную базу контроля над процессом монополизации. В Казахстане, в силу преобладания в

структуре экономики доходов добывающих отраслей, отмечается высокая степень монополизации рынка.

Рассмотрим зарубежный опыт антимонопольного регулирования. К настоящему времени сложились три системы антимонопольного регулирования (рисунок1).

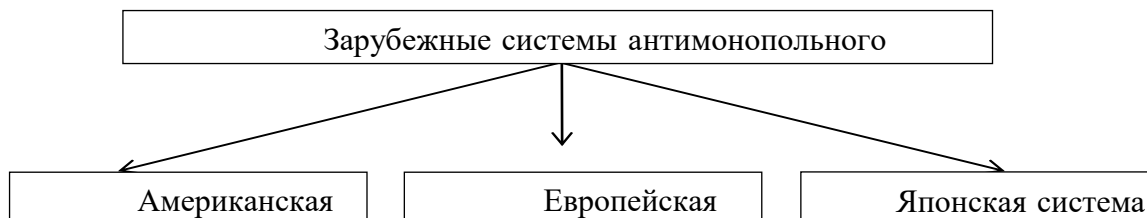

Рисунок 1. Основные системы антимонопольного регулирования за рубежом

Рассмотрим более подробно каждую систему антимонопольного регулирования [4].

Американская система отличается тем, что в ее основе располагается принцип формального запрета монополистической практики. Это самая формализованная и довольно жесткая парадигма системы антимонопольного регулирования. В этой системе явный приоритет имеют интересы поддержания конкуренции на национальном рынке.

В основе американской антимонопольной политики лежит три федеральных закона: Закон о Федеральной комиссии по торговле и Законы Шермана, Клейтона. Рассматривая закон Шермана, отметим, что его основной целью является создание условий для свободного предпринимательства и не здоровой ограничиваемой конкуренции. Закон направлен на повышение благосостояния потребителей и на предотвращение несправедливого и нерационального перераспределения благ к производителям. Закон содержит также запрет на объединения предпринимателей (тресты) и действия, которые могли бы ограничивать коммерцию между штатами. Законом запрещается монополизация.

Европейская система принята в странах ЕС. В основе данной систему лежит принцип контроля и регулирования монополий. То есть монополистическая деятельность не запрещается. Она допускается в случае, если нет нарушений условий, указанных в законе. Данную систему можно назвать протекционистской в отношении к конкуренции извне.

Если сравнить европейскую и американскую системы, то стоит заметить, что в европейской системе поддержание конкуренции приоритетно меньше, чем сохранение национальных производителей. На сегодняшний день Европейская комиссия регулирует четыре сферы деятельности:

- контроль за антиконкурентными соглашениями;
- контроль над слиянием фирм; либерализация секторов экономики, которые относятся к естественной монополии;
- регулирование государственной помощи.

Каждая страна ЕС имеет свое антимонопольное законодательство. Все это до тех пор, пока нарушение не выйдет за рамки ЕС (не повлияет на ограничение конкуренции). При этом Европейская комиссия не будет вмешиваться в эту деятельность членов ЕС.

Рассматривая японскую систему, отметим, что ограничения монополий и поддержание конкуренции на внутреннем рынке не уступает в своей приоритетности общей экспортной направленности. Кроме того, она полностью подчинена этой задаче. Для того чтобы обеспечивать качественное и эффективное удержание позиций на международных рынках системой допускаются формы межфирменного взаимодействия. Также отмечено функционирование объединений малого и среднего бизнеса. Причем они осуществляют роль посредника во взаимоотношениях предпринимателей и власти. Эффективное саморегулирование в японской системе предполагает под собой наличие не только кодекса поведения, но и механизмов его защиты. Основным стимулом для создания схем саморегулирования является получение дополнительной прибыли. Наблюдается рост количества схем саморегулирования. Намерения государства вмешаться в случае неспособности бизнеса самостоятельно разрешить проблему стало причиной для создания стимула к развитию саморегулирования. Как показывает опыт развитых зарубежных стран, существование рыночной экономики, основанной на плюрализме форм собственности и свободе предпринимательской деятельности, невозможно без сохранения системы государственного регулирования как экономики страны в целом, так и ее отдельных отраслей. Правовой природой государственного регулирования является сама по себе система организации социальной жизни общества, в том числе экономики. Причиной меньшей активности государства служит более высокая эффективность саморегулирования экономики, а не наоборот. В этой связи можно говорить о том, что государственное регулирование рыночной экономики носит объективный характер, выражая определенную закономерность развития экономики, экономических отношений. Подробнее указанное можно проследить на примере некоторых направлений, через которые государство осуществляет охрану публичных интересов в сфере предпринимательской деятельности:

- обеспечение государственных и общественных нужд;
- формирование государственного бюджета;
- защита окружающей среды и недропользование;
- реализация свободы конкуренции, защита от монополизма;
- интеграция экономики нашей страны в мировую экономику;
- качество и безопасность товаров и услуг.

При этом в настоящее время наблюдается тенденция возрастания роли государственного регулирования экономики. Как представляется степень возрастания роли государственного регулирования предпринимательской деятельности должна строго отслеживаться, исключая формирование препятствий для развития основных институтов рыночной экономики. В противном случае, изначально положительное влияние государственного регулятора приобретает негативный характер.

Изучив и, сопоставив малый и средний бизнес в Казахстане и за рубежом, можно заметить и идентифицировать западную модель предпринимательства как традиционную. Обществом такая модель оценивается довольно позитивно.

Предприятия малого бизнеса на Западе, в основном, узко специализированы, но при всем при этом они сохраняют за собой потенциал быстрого перепрофилирования. Малые и средние предприятия пользуются узаконенной поддержкой властей. Касаемо малого и среднего предпринимательства, то для Казахстана это довольно новая форма хозяйственной деятельности. Она

организовывается за счет собственных ресурсов или средств инвесторов, крупных предприятий. Для малого и среднего предпринимательства характерны следующие особенности:

- гораздо реже используется начальный заемный капитал;
- издержки довольно высокого уровня;
- преимущества быстрого перепрофилирования задействованы очень слабо;
- отношения с посредниками по сбыту отличаются диспаритетностью;
- наблюдается очень сильная зависимость от власти;
- сформированы особенные «теневые» стороны деятельности.

Казахстанскому малому бизнесу свойственны и существенные региональные различия. Во многих регионах Казахстана уже сформировавшаяся структура деятельности малых и средних предприятий никак не поддается объяснению. Зачастую данный процесс формирования происходит стихийно.

Государство поддерживает предпринимателей путем введения налоговых льгот, выделения субсидий, реализацию образовательных программ и программ подготовки кадров и пр. [5]. Процессы регулирования и поддержки предпринимательской деятельности осуществляются на республиканском, региональном и местном уровне. При этом степень регулирующего воздействия значительным образом зависит от степени социально-экономического развития территории. В работе дано определение понятия «государственное регулирование предпринимательской деятельности субъектов малого и среднего бизнеса в условиях мегаполиса», которое трактуется как процесс организационного, правового, административного, социально-экономического воздействия на функционирование малого и среднего бизнеса на условиях достижения паритета целей развития субъектов предпринимательства, общества и органов государственного регулирования. Это позволит достичь максимального социально-экономического эффекта предпринимательской деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства при соблюдении принципа обеспечения устойчивого развития мегаполиса.

Список литературы

- 1.Подбиралина, Г. В.Малый и средний бизнес в экономике зарубежных стран : учебное пособие / Г. В. Подбиралина, Т. Е. Мигалева. – Москва : ФГБОУ ВО «РЭУ им.Г. В. Плеханова», 2018 – 104 с.
2. Судакова, Н.А. Американские индивидуальные предприятия: современное состояние и организация. //Ж.США Канада - экономика - политика - культура. 2008, №5, с.93-113
3. А. П. Девятов «Китайская специфика» Источник: <https://openchina.com.ua/10-poleznyih-knig-po-biznesu-s-kitaem/>
4. Петров, Д. А.
Конкурентное право: теория и практика применения : учебник для магистров / Д. А. Петров ; под общ. ред. В. Ф. Попондопуло. — М. : Издательство Юрайт, 2015 — 318 с. — Серия : Магистр.
5. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V ЗРК.

УДК 334.021.1

**КАЗАХСТАНСКИЙ ОПЫТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ
ПОДДЕРЖКИ И РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА**

**Кенжебаева М.Т., к.э.н. доцент
Оралбеков Бекзат, Рахымбек Аружан
студенты 4 курса ОП «Юриспруденция»
Таразский региональный университет имени М.Х.Дулати**

Аңдатпа. Бұл мақалада шағын кәсіпкерлікті дамыту мен қолдаудың мемлекеттік саясаты мәселелері қарастырылады. Халықтың өмір сүру сапасын арттыру-мемлекеттік экономикалық саясаттың негізгі мақсаттарының бірі. Экономиканың табысты жұмыс істеуінің міндетті шарты-Бұл шағын кәсіпкерлікті дамытудың жоғары деңгейі. Шағын бизнесті дамытудың негізгі шарты болып табылатын бәсекелестік ортаны қалыптастыру. Шағын бизнесті дамытуды тиімді реттеу және жәрдемдесу экономиканы дамытудың қазіргі кезеңіндегі негізгі мемлекеттік басымдықтардың бірі болып табылады.

Кілт сөздер: кәсіпкерлік, мемлекеттік қолдау, шағын бизнес, Кәсіпкерлік Кодексі, халықты жұмыспен қамту бағдарламалары.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы государственной политики развития и поддержки малого предпринимательства. Повышение качества жизни населения - одна из основных целей государственной экономической политики. Обязательное условие успешного функционирования экономики - это высокий уровень развития малого предпринимательства. Формирование конкурентной среды, являющейся основным условием развития малого бизнеса. Эффективное регулирование и содействие развитию малого бизнеса является одним из ключевых государственных приоритетов на современном этапе развития экономики.

Ключевые слова: предпринимательство, государственная поддержка, малый бизнес, предпринимательский кодекс, программы занятости населения.

Annotation. This article discusses the issues of state policy for the development and support of small business. Improving the quality of life of the population is one of the main goals of the state economic policy. A prerequisite for the successful functioning of the economy is a high level of small business development. The formation of a competitive environment, which is the main condition for the development of small businesses. Effective regulation and promotion of small business development is one of the key state priorities at the present stage of economic development.

Keywords: entrepreneurship, state support, small business, entrepreneurial code, employment programs.

Категория субъекта малого или среднего предпринимательства определяется в соответствии с наибольшим по значению условием и изменяется в случае, если фактические значения критериев выше или ниже предельных значений в течение трех календарных лет [1].

На сегодняшний день государственная политика в сфере развития малого и среднего предпринимательства реализуется через программное управление, включающее комплекс республиканских, региональных, отраслевых

(межотраслевых) и местных программы развития и поддержки малого предпринимательства [2].

К основным прикладным методам государственной поддержки субъектов МСП относятся целевые методы, формирующие цели по ее достижению в течение определенного периода времени.

Из них можно выделить два ключевых:

-программно-целевой метод предполагает выбор мер по развитию видов деятельности субъектов МСП, отраслей и территорий, которые согласуются с соответствующим набором инструментов, форм и методов государственной поддержки и источниками финансирования в определенный период;

-проектно-целевой метод определяет в соответствии с поставленной целью развития МСП государственную поддержку бизнес-проектов.

Программно-целевой подход использован рядом развитых стран мира, таких как Канада, Япония, Южная Корея, Австрия, Германия, Франция, Финляндия, США и страны СНГ. Исторически сложившиеся социально-экономические условия определили механизмы и формы программно-целевых инструментов в этих странах, которые сильно отличаются между собой. Программно-целевой подход позволяет правительствам многих развитых стран эффективно использовать государственные ресурсы в стимулировании научных исследований и производстве инновационной продукции. Сложившаяся процедура программно-целевого метода решения социально-экономических проблем в республике содержит этапы:

-отбора проблем и включения в программу;

-формирования целевой программы;

-экспертизы и оценки возможных результатов целевой программы;

-принятия (утверждения) целевой программы.

Малые предприятия распространены во всех секторах экономики. Средние предприятия – опора обрабатывающей промышленности. Большие предприятия доминируют в капиталоемких производствах и «крупных» услугах. В большинстве развитых стран малые предприятия являются неотъемлемой частью экономики. Они выполняют ряд важнейших социально-экономических функций, таких как обеспечение занятости, формирование конкурентной среды, поддержание инновационной активности, смягчение социального неравенства.

К числу недостатков малого предпринимательства следует отнести сравнительно низкую доходность, высокую интенсивность труда, сложности с внедрением новых технологий, ограниченность собственных ресурсов и повышенный риск в конкурентной борьбе, что приводит к постоянному обновлению в секторе малого предпринимательства вследствие массовых банкротств. Так из вновь организуемых малых предприятий через год остается около 50 %, через 3 года – 7 – 8 %, через 5 лет остается не более 3 %. Вместе с тем, общее число малых предприятий, как правило, растет или остается неизменным, на место ликвидированных предприятий постоянно рождаются новые. В систему поддержки малого и среднего предпринимательства входит:

-соответствующее нормативно-правовое обеспечение;

-государственные структуры, ответственные за формирование и обеспечивающие реализацию политики в области развития МСП;

-инфраструктура поддержки малого и среднего предпринимательства, включающая коммерческие и некоммерческие организации, работа которых

направлена на развитие субъектов малого бизнеса. К ним относят госкорпорации, различные фонды, агентства, и т.п.

Несмотря на значительные объемы финансовых вложений, создание федеральных институтов развития и инфраструктуры поддержки бизнеса на местах, существенного прорыва и значительного роста масштабности компаний в этом секторе, которые способны были бы создавать существенный вклад в экономику государства, пока не происходит.

Главными факторами роста количества малых и средних предприятий в развивающихся странах являются активная государственная поддержка, формирование действенной инфраструктуры и сокращение административных барьеров, мешающих развитию предприятий МСБ. Сегодня государственное регулирование и поддержка предпринимательской деятельности не всегда осуществляется на тщательной и систематической основе. Для того чтобы придать импульс в направлении устойчивого роста, предпринимательство должно подвергаться разумному и рациональному воздействию государства, не только его регулированию, но и формированию условий для развития.

Для эффективной работы в направлении содействия развитию малого и среднего бизнеса органы государственной власти должны не только своевременно осуществлять мониторинг и работать над улучшением качества деловой среды, но и контролировать достижение основных целей и задач, стоящих перед малым и средним бизнесом на уровне государства. Основными макроэкономическими задачами МСБ являются:

Развитие конкуренции как фактора, способствующего снижению уровня цен.

Решение социальных вопросов, повышение уровня занятости населения.

Обеспечение доходной составляющей бюджета на уровне муниципалитетов, где крупный бизнес, как правило, не зарегистрирован.

Современная государственная политика поддержки субъектов МСП Республики Казахстан во многом складывалась методом проб и ошибок, не получая должного теоретического обоснования, так как повторить зарубежный опыт без учета специфических особенностей экономики периода политических реформ невозможно. Таким образом, изучив и выявив закономерности механизма государственной поддержки субъектов МСП, можно повысить ее эффективность.

Развитие малого и среднего предпринимательства является одним из условий успешного реформирования экономики. Создание и развитие сектора малого и среднего предпринимательства является основой социальной реструктуризации общества, обеспечивающей подготовку населения и переход всего хозяйства страны к рыночной экономике.

Ключевым элементом формирующегося в Казахстане бизнеса в настоящее время выступает сфера предпринимательства, значимость которой по мере развития рыночной экономики возрастает. Создание новых продуктов и услуг, внедрение новых способов производства и форм его организации, задействование новых сфер приложения труда и формирование ранее не существовавших потребностей, открытие новых рынков реализуются именно благодаря предпринимательской активности и инициативе. Как элемент региональной экономики малое предпринимательство в процессе своего функционирования позволяет успешно решать целый ряд экономических и социальных проблем: насыщение регионального рынка необходимыми товарами, работами, услугами, создание дополнительных рабочих мест и снижение уровня безработицы, освоение и использование местных

источников сырья, приближение производства товаров и услуг к конкретным потребителям, формирование конкурентных рыночных отношений и др. [3]. При этом немаловажно и то, что предпринимательство является наиболее малозатратным фактором развития социально-экономической сферы.

В экономически развитых странах малый бизнес составляет около 50 % ВВП страны. Многие развитые страны поддерживают развитие малого бизнеса, так как малый бизнес — это еще и основа образования среднего класса, наличие и размер которого определяет уровень экономического развития государства. В Республике Казахстан в первом полугодии 2020 года доля малого и среднего бизнеса в экономике составила 28,4%. За последние полгода малый и средний бизнес произвел продукции на 13,0 трлн тенге. По республике 3,3 млн человек работают в сфере малого и среднего бизнеса. Достигнутый уровень формирования малого и среднего предпринимательства по-прежнему требует изучения проблем его становления и роста: разработки эффективных и гибких методов оценки, анализа, управления и прогнозирования перспектив развития

Одним из ключевых показателей развития малого и среднего предпринимательства Казахстана является его доля в ВВП страны.

Анализ мер поддержки государством предпринимателей позволяет сделать вывод, что в республике за непродолжительное время была выстроена эффективная инфраструктура поддержки предпринимательства. Для предпринимателей работают бизнес-инкубаторы и информационно-консультативные центры.

По инициативе государства были созданы следующие финансовые институты:

- АО «Фонд развития малого предпринимательства» и его региональные филиалы, ссудный портфель которого состоит из собственных средств, средств республиканского бюджета и займов ЕБРР и АБР;

- Лизинговые компании, численность которых на 01 января 2020 года составила 20 и совокупный портфель лизинговых сделок 212 млн. долларов США;

- Микро кредитные и микро финансовые организации, по данным Государственного статистического регистра Республики Казахстан на 01 января 2020 года из 277 зарегистрированных активно действуют 142 микро кредитных организации [4]

Слабое развитие малого и среднего бизнеса, несмотря на меры, принимаемые государством, на наш взгляд, является отражением системных проблем экономики: перекося в сторону сырьевого сектора, высокая доля государства в экономике и распространенность коррупции, не в полной мере сформировавшаяся рыночная бизнес среда, слабая активность самого бизнеса вследствие регуляторной нагрузки и теневой экономики, ограниченный доступ бизнеса к доступным кредитам, невысокие доходы населения. Также, не все меры господдержки МСБ являются эффективными ввиду нарушения рыночных принципов. Данные проблемы, по нашему мнению, не дают малому и среднему бизнесу в полной мере реализовать свой потенциал и выступить в роли драйвера экономики, вследствие чего есть большие сомнения в достижимости озвученных целей государства по доведению доли МСБ в экономике до 35% и 50% соответственно в 2025 и 2050 годах. На наш взгляд, решение вышеперечисленных проблем посредством цифровизации, большей открытости экономики, роста урбанизации в сочетании с технологическим развитием, будет способствовать увеличению доходов населения и развитию МСБ.

Бизнес в свою очередь должен повышать свою эффективность, конкурировать за деньги потребителей, а не надеяться на субсидии государства.

Государственная поддержка малых и средних предприятий чаще всего осуществляется по трем направлениям: консультационное сопровождение процесса создания и функционирования новых предпринимательских организаций на начальном этапе (1–3 года с момента образования организации); оказание финансовой поддержки вновь создаваемой структуре или предоставление такой структуре определенных льгот (обычно в сфере налогообложения); оказание технической, научно-технической или технологической помощи маломощным в финансовом отношении предпринимательским структурам.

В научной литературе понятие «механизм» используется в различных сочетаниях: «механизм регулирования», «механизм государственного участия», «механизм управления». На наш взгляд, организационно-экономический механизм управления – это сложная система инструментов и процессов воздействия на экономическую и социальную сферы деятельности регионального сообщества, которые обеспечивают повышение эффективности региональной экономики и уровня жизни населения.

Организационно-экономический механизм формируется на основе специальных структур, имеющих ресурсы, традиционных и новых методов и современных технологий управления. Для координации видов деятельности и процессов социально-экономического развития, а также рыночного стимулирования и регулирования хозяйственного функционирования, организационно-экономический механизм обладает собственными инструментами, использование которых зависит от конкретных задач, решений, ситуаций.

Чтобы помочь малому бизнесу справиться с перечисленными проблемами, предлагается в региональном механизме поддержки МП использовать следующие методы:

- административные: регулирование взаимодействия администрации республики осуществлять поддержку МП;
- нормативно-правовые: подготовка и реализация законов, постановлений;
- финансово-экономические: разработка и совершенствование финансовой, бюджетной, налоговой и имущественной поддержки МП;
- организационные: разработка и реализация программ и проектов развития и поддержки МП.

Для стимулирования развития малых инновационных предприятий в Республике Казахстан необходимо создать зоны экономического развития (в рамках технико-внедренческих зон, отобранных на конкурсной основе), в которых будут определены налоговые льготы на определенный срок.

Что касается организационной структуры механизма поддержки малого предпринимательства, мы приводим лишь свое видение построения этих отношений и надеемся, что оно также будет реализовано в практике развития рыночной экономики Республики Казахстан.

Формирование инфраструктуры государственной поддержки малого и среднего предпринимательства, адекватной потребностям хозяйствующих субъектов, предполагает реализацию следующих мероприятий:

- формирование системы коммерческих и некоммерческих организаций, которые осуществляют свою деятельность в качестве поставщиков в целях размещения заказов на поставку товаров, выполнение работ, оказание услуг для

государственных нужд при реализации государственных программ развития малого предпринимательства;

- создание центров и агентств по развитию предпринимательства, фондов содействия кредитованию (гарантийный фонд, фонд поручительства), акционерных фондов, привлекающих инвестиции для субъектов малого предпринимательства [23].

Решение проблем в сфере малого предпринимательства требует комплексного подхода. Так, в Республике Казахстан необходимо разработать такую систему, которая оказывала бы поддержку субъектам малого и среднего предпринимательства как на стадии формирования, так и в процессе развития [5]

Таким образом, возможности государства в деле содействия развитию и поддержки предпринимательства весьма разнообразны. Это и качественная система образования, и оптимальная налоговая система, и соответствующая нормативная база, и минимальные ограничения на предпринимательскую деятельность, и прямые субсидии, и госгарантии и др. При реализации политики в области малого и среднего предпринимательства необходимо формировать комплекс действенных государственных мер, который, поддерживая предпринимателей, оказал бы эффективное влияние на устойчивое развитие экономики региона и страны в целом.

Список литературы

1. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V ЗРК.
2. Государственная программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017 - 2021 годы «Еңбек». Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 13 ноября 2018 года № 746-<http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000746>
3. Малое и среднее предпринимательство в национальной экономике Казахстане-http://www.rusnauka.com/22_PNR_2013/Economics/3_143026.doc.htm
4. Отчёт о развитии малого и среднего предпринимательства Республики Казахстан в 2019 году в разрезе регионов, Нур-Султан 2020. – 176 с
5. Организационно-экономические механизмы поддержки малого и среднего предпринимательства <https://www.bagsurb.ru/about/journal/.pdf>

УДК 330.322

СУЩНОСТЬ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИНВЕСТИЦИЙ

Кенжебаева М.Т., к.э.н. доцент
Толеу Абылай, Нурбосын Жасулан
студенты 4 курса ОП «Юриспуденция»,
Таразский региональный университет имени М.Х.Дулати

Андатпа. Мақалада әрдайым экономиканың назарында болған инвестициялау мәселелері қарастырылады. Бұл инвестициялар экономикалық негіздерге әсер ететіндігіне байланысты. Жалпы экономикалық өсу процесін анықтайды. Инвестицияларды игеру және олардың экономикадағы қайтарымы инвестициялардың ұтымды құрылымын анықтауға мүмкіндік береді. Қазақстан

экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыруды қамтамасыз етеді. Бұл аймақтар бойынша ұтымды бөлінуі қажет айтарлықтай инвестициялық шығындармен бірге келеді.

Кілт сөздер: инвестициялар, инвестициялық шығындар, Инвестициялық саясат, қаржы, инвестициялар теориялары.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы инвестирования, которые всегда находились в центре внимания экономики. Это обусловлено тем, что инвестиции затрагивают основы хозяйствования,. Определяют процесс экономического роста в целом.

Освоение инвестиций и их отдача в экономике позволяет определить рациональную структуру инвестиций. Обеспечит повышение конкурентоспособности казахстанской экономики. Это сопряжено со значительными инвестиционными затратами, которые необходимо рационально распределять по регионам.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционные затраты, инвестиционная политика, финансы, теории инвестиций.

Annotation. The article deals with the issues of investment, which have always been in the focus of the economy. This is due to the fact that investments affect the fundamentals of management,. Determine the process of economic growth as a whole. The development of investments and their return in the economy allows us to determine the rational structure of investments. It will provide an increase in the competitiveness of the Kazakh economy. This involves significant investment costs, which need to be rationally distributed across the regions.

Keywords: investments, investment costs, investment policy, finance, investment theories.

Прежде чем раскрыть сущность категории «инвестиционная привлекательность» необходимо рассмотреть ее основные элементы. Инвестиции - одна из наиболее часто используемых в экономической системе категорий как на макро-, так и на микроуровне. Рассмотрим основные теоретические подходы [1]. В рамках общего подхода инвестициями являются все виды финансовых, материальных и других ценностей, вкладываемые инвесторами в объекты предпринимательской и иной деятельности с целью извлечения прибыли.

Дж. Кейнс в 1936 году определял инвестиции как «...текущий прирост капитального имущества вследствие производственной деятельности данного периода». Это - «и часть прибыли за определенный период, которая не была использована для потребления».

В этом определении четко выявлена сущностная характеристика инвестиций. С одной стороны, они отображают величину аккумулированного дохода, объема инвестиционных ресурсов (потенциальный инвестиционный спрос), с другой стороны, выступают в форме вложений (затрат), которые определяют прирост стоимости капитального имущества (реализованный инвестиционный спрос и предложение). Весьма распространенной является интерпретация инвестиций как набора благ, ценностей, которые вкладываются в деятельность с целью получения определенных эффектов в будущем.

Существует затратный и ресурсный подходы к определению экономической сущности инвестиций. При затратном подходе инвестиции рассматривались как затраты на простое и расширенное воспроизводство основных фондов [2].

Основой ресурсного подхода стало выделение ресурсов как составляющего элемента инвестиций. Последние рассматривались как финансовые средства, необходимые для воспроизводства основных фондов. Недостатком обоих подходов являлась статичная характеристика объекта анализа, недостаточное исследование инвестиций как целостного процесса.

Достаточно близким к современной трактовке понятия "инвестиции" является следующее определение: "Вложения в основной капитал (основные средства производства), в запасы, а также в другие экономические объекты и процессы, требующие отвлечения материальных и денежных средств на продолжительное время, именуется инвестициями". Вместе с тем, ограничение инвестиций только сферой предпринимательской деятельности не вполне правомерно, капитал вкладывается и в социальную сферу, в гуманитарные проекты, где инвестиции в основном осуществляются государством и органами местного самоуправления.

Традиционно, под инвестиционной деятельностью подразумеваются вложение инвестиций и совокупность практических действий по реализации инвестиций. Аналогичная трактовка приводится в современном экономическом словаре.

В агропромышленной системе, в том числе в сельском хозяйстве «особенность капитальных вложений заключается в том, что эффект от них проявляется не сразу, в отличие от текущих вложений... фермер может изменить рацион для скота без большого урона, но если только что построенное здание «не работает», то на изменение неправильного решения потребуется много времени и средств. Вообще перепрофилирование капитальных затрат обходится очень дорого».

Необходимость инвестиционной деятельности в агропромышленном комплексе вытекает из самой ее сущности. Без инвестиций невозможно ни создание АПК, ни его текущая деятельность, ни дальнейшее развитие. Это и предопределяет насущную необходимость инвестиционной деятельности АПК в процессе его функционирования.

С другой стороны, именно инвестиционная деятельность отдельных предприятий агропромышленного комплекса предполагает экономический рост, страны в целом, обеспечивает более высокий уровень благосостояния населения. В этом суть значения и роли инвестиционной деятельности предприятий данного сектора экономики для всей экономики страны.

В свою очередь под финансовой составляющей инвестиционной деятельности региона следует понимать совокупность мероприятий по обеспечению региона инвестиционными ресурсами для выполнения определенных инвестиционных задач. Иначе говоря, управление финансовой составляющей инвестиционной деятельности региона - это деятельность по рациональному использованию собственных финансовых ресурсов и привлечению оптимального объема дополнительных финансовых средств. Управление финансовой составляющей инвестиционной деятельности подразумевает предпочтение возможных альтернатив (выбор, обоснование и принятие решений):

- по рациональному использованию собственных финансовых ресурсов;
- по привлечению дополнительных финансовых средств;
- по оптимальному соотношению собственных и привлеченных финансовых средств для решения конкретных инвестиционных задач [3].

С учетом того, что в регионе осуществляется многогранная деятельность, в том числе и инвестиционная, в некотором внешнем окружении, следует различать в

финансовой составляющей ряд этапов, большинство из которых является составной частью инвестиционной деятельности. Среди них этапы:

- по привлечению различных инвестиционных ресурсов (финансовых, трудовых, природных, капитальных). При этом каждое сельскохозяйственное предприятие вступает в финансовые отношения, как на рынке капиталов, как и на рынке труда, сырьевых ресурсов и товаров;
- по возврату финансовых ресурсов;
- по оформлению платежных, контрольных и страховых отношений с инвестором через бюджет;
- по информационному обеспечению инвестиционной деятельности.

Ввиду того, что различные этапы инвестиционной деятельности предполагают использование различных видов финансового обеспечения, одной из практических задач, требующей должной теоретической проработки, является проблема оптимального финансирования инвестиционной деятельности.

Использование такой экономической категории как инвестиционная привлекательность вводится многими авторами для оценки свойств инвестиционной деятельности, в основном, на этапе анализа ее состояния и перспектив, чтобы в какой-то степени охарактеризовать их качественно и показать возможность ведения успешной инвестиционной деятельности.

Инвестиционная привлекательность может рассматриваться как на уровне страны, отрасли, региона, предприятия. Предприятие в этой системе является конечной точкой приложения средств, где реализуются конкретные проекты. А привлекательность каждого проекта будет определяться привлекательностью всех названных составляющих. Другими словами, для стратегического инвестора не будут достаточно убедительными аргументы инвестирования средств в какую-либо отрасль, если ее развитие в масштабах национальной экономики находится в кризисном состоянии. Несмотря на всю финансовую выгоду проекта, риск политической и экономической нестабильности в государстве не позволит привлекать иностранный капитал в требуемом объеме.

В экономической литературе до настоящего времени не выработан единый подход к определению сущности понятия «инвестиционная привлекательность» [4].

Большинство экономистов примерно одинаково трактуют содержание понятий инвестиционный климат, инвестиционная привлекательность применительно либо к экономике страны, к отрасли, региону, предприятию, но при конкретизации структуры этих понятий, методов и методик оценки мнения ученых существенно расходятся.

История сравнительных оценок инвестиционной привлекательности или инвестиционного климата насчитывает более 80 лет. Одним из первых в этой области было исследование, осуществленное сотрудниками Гарвардской школы бизнеса. В основу сопоставления стран по инвестиционной привлекательности была положена экспертная шкала, включавшая следующие характеристики каждой страны: законодательные условия для иностранных и национальных инвесторов, возможность вывоза капитала, устойчивость национальной валюты, политическая ситуация, уровень инфляции, возможность использования национального капитала.

Данный набор показателей был недостаточно детальным для адекватного отражения всего комплекса условий, принимаемых во внимание инвесторами. Поэтому в дальнейшем развитие методик сравнительной оценки инвестиционной привлекательности различных стран пошло по пути расширения и усложнения

системы, оцениваемых экспертами параметров и введения количественных показателей.

Под инвестиционной привлекательностью на макроуровне понимаются условия (экономические, правовые, политические, социальные и др.), созданные государством всем субъектам хозяйствования, а также иностранным инвесторам для выгодного вложения инвестиций с целью развития национальной экономики. Инвестиционная привлекательность на макроуровне определяется следующими факторами:

- политическая стабильность и ее предсказуемость;
- основные макроэкономические показатели, характеризующие состояние национальной экономики (уровень инфляции, темпы роста ВВП, объемы выпуска важнейших видов промышленной продукции, процентная ставка рефинансирования Национального банка РК, дефицит бюджета и др.) и их прогноз на будущее;
- наличие и степень совершенства нормативных актов в области инвестиционной деятельности;
- степень совершенства налоговой системы в стране;
- социальная, в том числе и криминальная обстановка в стране;
- степень инвестиционного риска и др.

Инвестиционная привлекательность - экономическая категория, характеризующаяся эффективностью использования ресурсов отрасли, ее способностью к саморазвитию на базе повышения доходности капитала, технико-экономического уровня производства, качества и конкурентоспособности продукции, устойчивостью финансового состояния. Под инвестиционной привлекательностью аграрного сектора понимается обобщенная характеристика с точки зрения перспективности, выгоды, эффективности и минимизации риска вложения инвестиций в его развитие за счет собственных средств и средств других инвесторов[5].

Инвестирование и инвестиционная деятельность не тождественные понятия, но в то же время они различны не принципиально. Инвестирование является составной и важнейшей частью целостной инвестиционной деятельности, характеризуя в большей мере ее практическую сторону. То есть, инвестирование и инвестиционная деятельность это два процесса. При этом в первом случае говорится об инвестиционном процессе в относительно узком, начальном смысле, во втором - случае имеется в виду сложный многоаспектный процесс, базирующийся на определенных принципах, включающий в себя ряд этапов (одним из которых является инвестирование), структурных элементов-, уровней, целевых установок, форм и методов осуществления, направлений воздействия.

В связи с этим, определим инвестиционную деятельность как совокупность объектов, субъектов, инструментов, методов осуществления и направлений ведения инвестиционного процесса, характеризующую потенциал развития экономической системы.

Субъектами инвестиционной деятельности являются все участники реализации инвестиционных проектов: инвесторы, заказчики, исполнители работ, пользователи объектов инвестиционной деятельности, поставщики, банковские, страховые и посреднические организации, инвестиционные биржи и др.

Инвесторы - субъекты инвестиционной деятельности, осуществляющие сложение собственных, заемных и привлеченных средств в форме инвестиций и обеспечивающие их целевое использование.

Инвесторами или субъектами инвестиций могут выступать как отдельные предприниматели, так и организации (предприятия) и их объединения, государственные органы и инвестиционные фонды, которые планируют получить прибыль (или другой полезный эффект) от вложения средств в конкретный объект.

Инвесторами могут быть:

-Правительство РК и правительства субъектов РК в лице органов, уполномоченных управлять государственным имуществом или наделенных имущественными правами;

-органы местного самоуправления, в лице органов и служб, уполномоченных в законодательном порядке;

-отечественные предприятия, а также предпринимательские объединения, организации и другие юридические лица, наделенные их уставами необходимыми правами;

-совместные предприятия, организации и другие юридические лица;

-национальные и зарубежные кредитные организации;

-зарубежные юридические лица;

-иностранные государства в лице органов, уполномоченных их правительствами;

-международные организации.

Инвесторы выступают, прежде всего, в роли прямых вкладчиков финансовых средств и других капиталов, а также в роли пользователей продукции инвестирования (построенных заводов, фабрик, транспортных сооружений, линий и объектов связи и др.). Инвесторы вкладывают средства за вновь создаваемых или существующих предприятий (производств), которые осуществляют на средства от продажи акций модернизацию или диверсификацию своего производства.

Объектами инвестиций обычно бывают:

- производство новых изделий (услуг) на имеющихся производственных площадях в рамках действующих производств и организаций;

- строящиеся или реконструируемые предприятия, здания, сооружения (основные фонды), предназначенные для производства новых товаров и услуг;

- комплексы строящихся или реконструируемых производств, ориентированных на выполнение некоторой программы (задачи). В этом случае под объектом инвестирования понимается программа федерального, регионального или иного уровня.

Эти объекты различаются по масштабам, эффективности использования вкладываемых средств, социальной значимости, степени участия государства направленности проектов.

Специфика объектов во многом определяет и формы инвестиции, среди которых наиболее часто встречаются следующие:

- денежные средства и их эквиваленты (целевые вклады, оборотные средства, паи и доли в уставных капиталах предприятий, ценные бумаги - акции или облигации, кредиты, займы, залоги и т. п.);

- здания, сооружения, машины и оборудование, измерительные и испытательные средства, оснастка и инструмент, любое другое имущество, используемое в производстве или обладающие ликвидностью;

- имущественные права, оцениваемые, как правило, денежным эквивалентом (секреты производства, лицензии на передачу прав промышленной собственности, патенты на изобретения, свидетельства на полезные модели и промышленные

образцы, товарные знаки и фирменные наименования, сертификаты на продукцию и технологию производства);

- права землепользования и др.

Инвестиции, в которые включаются затраты на новое строительство, реконструкцию, расширение и техническое перевооружение действующих промышленных, сельскохозяйственных и других предприятий, приобретение оборудования, машин, инструментов, оплату проектных и изыскательских работ, затраты на жилищное, коммунальное и культурно-бытовое строительство, относят к капитальным вложениям.

Источниками инвестиций могут быть:

- ресурсы бюджетов всех уровней;

- собственные средства предприятий;

- активы коллективных инвесторов (паевых инвестиционных фондов, страховых компаний, негосударственных пенсионных фондов);

- иностранные инвестиции: прямые (в реальные активы) и портфельные (спекулятивные);

- кредиты;

- сбережения населения и др.

Инвестиционная политика государства в настоящее время направлена на снижение величины бюджетных ассигнований и одновременное увеличение доли собственных средств организаций, частных инвестиций и заемных средств.

Государственное финансирование инвестиционных проектов осуществляется, прежде всего, в рамках государственных и территориальных инвестиционных программ по созданию, развитию и поддержке унитарных предприятий государственной формы собственности. Данные проекты финансируются Правительством РК за счет средств республиканского бюджета, средств бюджетов субъектов РК и местных бюджетов.

Список литературы

1. Инвестиции: учебное пособие / [М. В. Чиненов и др.]. – Москва: КноРус, 2016. – 364 с.
2. Инвестиции и инновации: учебник / [В. Н. Щербаков и др.]. – Москва: Дашков и К°, 2017. – 657 с.
3. Инвестиции: учебное пособие для студентов, обучающихся по специальности «Финансы и кредит» / [М. В. Чиненов и др.]. – 3-е изд., стереотипное. – Москва: КноРус, 2020. – 364 с.
4. Инвестиционный анализ: учебное пособие / [И. С. Межов и др.]. – Москва: КноРус, 2016. – 415 с.
5. Лукасевич, И.Я. Инвестиции: учебник / И. Я. Лукасевич. – Москва : Вузовский учебник, Инфра-М, 2017. – 411 с.

ӘОЖ 339.138

КӘСІПОРЫНДАҒЫ МАРКЕТИНГТІ БАСҚАРУ ПРОЦЕСІ

Махашева Ж.А.- оқытушы, экономика ғылымдарының магистрі
Умирзакова Н.Т.- аға оқытушы, экономика ғылымдарының магистрі
Қонарбай Ұ.Т.- оқытушы, экономика ғылымдарының магистрі
«Экономика және бизнес» факультеті, «Экономика және басқару»
кафедрасы
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық
институты

Аңдатпа. Мақалада маркетингтің басқару процесі – маркетинг бойынша өздеріне жүктелген міндеттер мен қызметтерді орындайтын бөлімдер мен бөлімшелердің жиынтығы ретінде көрсетілген. Маркетингті басқарудың әр түрлі формалары, оларды таңдауға кәсіпорын мақсаттары, ресурстары болуы, басқарудың қалыптасқан құрылымы, өндірілген өнімнің, нарықтың және маркетингтік ортаның ерекшеліктері сияқты факторлары әсер етеді.

Кілт сөздер: кәсіпорын, маркетингті басқару, маркетинг мүмкіндіктерін талдау, маркетингтік стратегиялар, маркетингтік шаралар.

Аннотация. В статье представлен процесс управления маркетингом как совокупность отделов и подразделений, выполняющих возложенные на них задачи и службы в маркетинге. А так же представлены формы управления маркетингом, на их выбор влияют такие факторы, как цели предприятия, наличие ресурсов, существующая структура управления, особенности выпускаемой продукции, рынок и маркетинговая среда.

Ключевые слова: предприятие, управление маркетингом, анализ маркетинговых возможностей, маркетинговые стратегии, маркетинговые мероприятия.

Annotation. The article presents the marketing management process as a set of departments and divisions that perform the tasks and services assigned to them in marketing. Various forms of marketing management, their choice is influenced by factors such as the goals of the enterprise, the availability of resources, the existing management structure, the characteristics of the products, the market and the marketing environment..

Keywords: enterprise, marketing management, analysis of marketing opportunities, marketing strategies, marketing activities.

Маркетингті басқару процесі – бұл кәсіпорынның нарықтық мүмкіндіктерін талдау, мақсатты нарықтарды таңдау, маркетинг кешенін әзірлеу және кәсіпорынның нақты жағдайында әзірленген жоспарлар мен басқа маркетингтік концепцияларды жүзеге асырудың ұйымдастырылған процесі. [1, 2]. Өздеріңізге мәлім, маркетингті басқару – компанияның нарықтағы қызметіне қатысты шешім қабылдау процесі. Ол белгілі бір мақсатпен (пайда табу, сату көлемін ұлғайту, нарық үлесін кеңейту және т. Сонымен қатар қазіргі заманғы маркетингті басқаруда стратегиялық жоспарлау жүйесін қолдану ең орынды [3].

Маркетингті басқаруда жоғарыда аталған функциялардан басқа келесілерді де енгізу ұсынылады. Біріншіден, бұл кәсіпорынның маркетингтік мүмкіндіктерін анықтау. Күрделі және үнемі өзгеріп отыратын орта үнемі жаңа мүмкіндіктер

ұсынады, жаңа қауіптер туындайды. Қауіптерді болдырмау және мүмкіндіктерді пайдалану үшін бизнес өз тұтынушыларын және қоршаған ортаны мұқият талдауы керек. Өмір сүру үшін тұтынушыларға тауарлар мен қызметтерді ұсынудың жаңа тәсілдерін үнемі іздестіру қажет.

Маркетинг мүмкіндіктерін талдау – маркетингті басқару процесін іс жүзінде қолдану – ақпараттың үлкен көлемін қажет етеді: сатып алушылар және олардың сатып алу туралы шешім қабылдауы туралы. Менеджерлерге маркетингтік ортаның маңызды факторлары – демографиялық, экономикалық, табиғи, технологиялық, саяси және мәдени туралы ақпарат қажет. Ақпараттық маркетинг жүйесі маркетинг саласындағы менеджерлердің ақпараттық қажеттіліктерін бағалайды және маркетингтік ақпаратты әртүрлі көздерден – ішкі есептер, маркетингтік білім және маркетингтік зерттеулерден алады.

Компания нарықтағы барлық сатып алушылардың қажеттіліктерін бірдей қанағаттандыра алмайды. Әртүрлі қажеттіліктері бар көптеген сатып алушылар бар.

Бұған қоса, кейбір кәсіпорындар белгілі бір нарық сегменттеріне қызмет көрсету үшін жақсы жағдайда болуы мүмкін. Компания нарықты зерттеп, бәсекелестерімен салыстырғанда қызметі көбірек табыс әкелетін сегменттерді таңдауы керек. Бұл процесс төрт кезенді қамтиды: қажеттіліктерді анықтау және болжау; нарықты сегменттеу; мақсатты нарықты анықтау және нарықта позициялау.

Компания өзінің позициялау стратегиясын анықтағаннан кейін, ол «маркетинг кешенін» әзірлеуді егжей-тегжейлі жоспарлауды бастауға дайын, қазіргі заманғы маркетингтің ең маңызды тұжырымдамаларының бірі - бақыланатын маркетингтік айнымалылар жиынтығы, оларды компания тәртіпте біріктіреді. мақсатты нарықта қажетті жауапты алу. «Маркетинг кешені» компания өз өніміне нарықтық сұранысқа әсер ету үшін ұсына алатын барлық элементтерден тұрады.

Маркетинг жоспарын жүзеге асыру дегеніміз не істеу керектігін жоспарлауды білдіреді (қалай істеу керек, қашан істеу керек, кім жауапты, шығындар қандай болады).

Маркетингтік стратегиялар тұтынушылардың қажеттіліктеріне, сондай-ақ кәсіпорынның жағдайына және бәсекелестердің қарамағындағы ресурстарға негізделеді. Компания өнімдерді, бағаларды, тарату арналарын және бәсекелестердің тауарларын жылжытуды үнемі қадағалап отыруы керек.

Ең жақсы бәсекеге қабілетті маркетингтік стратегияны табу және оны жүзеге асыру үшін маркетинг менеджерлері маркетингті басқарудың төрт маңызды функциясын орындайды: маркетингтік талдау, маркетингті жоспарлау, маркетингтік стратегияны жүзеге асыру және маркетингтік бақылау. Осы қызмет түрлерін жүзеге асыру арқылы кәсіпорын маркетингтік ортаны бақылайды және оған бейімделеді.

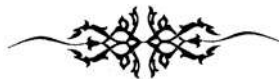
Маркетингтік талдауды, жоспарлауды, енгізуді және бақылауды жүргізген кезде маркетинг менеджеріне тұтынушылар, бәсекелестер, дилерлер және басқа нарықтық күштер туралы ақпарат әр қадамда қажет.

Маркетингтік ақпарат жүйесі маркетинг шешімдерін қабылдаушыларға қажетті, уақтылы және нақты ақпаратты жинау, сұрыптау, талдау, бағалау және тарату үшін адамдарды, жабдықтарды және процедураларды қамтиды. Маркетинг менеджерлері бұл жүйені жасайды және олар оның нәтижелерін пайдаланады.

Маркетингтік бақылау негізінде іс-шаралар жоспарының орындалу тиімділігі, бастапқы мақсатқа жету анықталады, ақпарат жаңартылады, басқару мақсаттары түзетіледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Котлер Ф. Маркетинг негіздері [Мәтін]: Оқулық / Ф. Котлер, Г. Армстронг.- 17-ші бас.- Алматы: Дәуір, 2019.- 736б.
2. Сатыбалдыұлы С. Маркетинг және менеджмент негіздері [Мәтін]: Оқулық / С. Сатыбалдыұлы, Б. Байтанаева.- 2-ші бас.- Астана: Фолиант, 2011.- 320б.- (Кәсіптік білім).
3. Беккулиева Б.М. Планирование маркетинга [Текст]: Учебное пособие / Б.М. Беккулиева.- Алматы: Экономика, 2015.- 248с.

ӘОЖ: 336.7**КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТИҢ ҚЫЗМЕТ ТҮРЛЕРІН ЖЕТІЛДІРУ ЖӘНЕ
СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАҒЫТТАРЫ**

**Әшіралиева Д.М. - «Қаржы және есеп» кафедрасының магистранты
«Экономика және бизнес» факультеті,**

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты

**Болсынбек М.Қ. - «Есеп және қаржы» кафедрасының магистранты
«Экономика және сервис» факультеті**

«Қазақ технология және бизнес» университеті

Андатпа. Мақалада екінші деңгейлі банктердің қызметінің тиімділігін жетілдіру жолдары және стратегиялық бағыттары қарастырылған.

Кілт сөздер: банк, актив, пассив, депозит, несие, ақша.

Аннотация. В статье рассмотрены пути повышения эффективности банков второго уровня и стратегические направления.

Ключевые слова: банк, актив, пассив, депозит, кредит, деньги.

Annotation. The article discusses ways to improve the efficiency of second-tier banks and strategic directions.

Keywords: bank, asset, liability, deposit, loan, money.

Коммерциялық банктің активтері мен пассивтерін кешенді басқару бұл банктің стратегиясына сәйкес, бәсекелестікті арттыратын, өтімділік пен табыстылықты қамтамасыз ететін банк балансының теңгерімді құрылымдарын қалыптастыру және оларға ықпал ететін қаржылық тәуекелдерді жүйелі түрде басқару шараларын білдіреді.

Банктің пассивтерін басқару ісі бойынша төмендегідей шараларды ұсынуға болады.

1. Пассивтерді мерзімдері бойынша орналастыруды талдау әдісін қолдану. Бұл банктің міндеттемелерін басқаруға, пассивтердің құрылымын болжамдауға және өтімділік коэффициенттерінің деңгейіне қарай өзгертіп отыруға, ресурстарды шоғырландыру бойынша салмақталған саясат жүргізуге, өзінің төлем қабілеттілігін реттеуге мүмкіндік береді.

2. Капиталды, сақтандыру және резервтік қорларын басқару саясатын дайындау.

3. Меншікті капиталдың және тартылған қаражаттардың қатынасын жіті қадағалау.

4. Банк ресурстарының негізі болып табылатын банктің депозиттік базасын талдау, атап айтсақ:

а) депозиттердің құрылымына көңіл бөлу: мерзімді және жинақ депозиттері талап етілгенге дейінгі депозиттермен салыстырған анағұрлым өтімді болып келеді;

б) депозиттердің тұрақтылығын қолдау стратегиясын анықтау. Бұндай стратегияның бөлігі ретінде маркетингті қарастыруға болады, яғни клиенттерге қызмет көрсету сапасын арттыру (экономикалық дағдарыс жағдайларында да олар банкпен бірге қалуын қамтамасыз ету үшін);

в) депозиттердің тұрақтылығын ғана емес, сонымен қатар олардың қалыптасу көздерін де ескеру. Жеке тұлғалардың депозиттері заңды тұлғалардың депозиттерімен салыстырған анағұрлым сенімдірек және ұзақ мерзімді болып табылады;

г) несиелік ресурстар есебін сәйкестендіру;

д) басқа несие ұйымдарынан алынған депозиттер мен несиелердің сенімділігін бағалау;

е) талап етілгенге дейінгі міндеттемелердің мөлшерін қолдан келгенше қысқарту.

Жалпы алғанда, өтімділікпен және төлем қабілетсіздігімен байланысты тәуекелдерді анықтау үшін өтімділік көрсеткіштерін күнделікті бақылап отыратын және оларға әсер ететін факторларды талдайтын арнайы жүйе құру қажет. Бұл үшін талдау жұмыстарын жүргізуге негіз болатын ақпараттарды оперативті түрде алып отыратын ақпараттық база қалыптастыру қажет. Ақпараттық базаны қалыптастыру көздері ретінде көптеген банктік құжаттарды және шараларды қолдануға болады: депозиттік және несиелік келісімшарттар, басқа банктерден алынған қарыздар жөніндегі келісімдер, несиеге деген жоспарлы қажеттілік туралы мәліметтер, баланс шоттары бойынша айналым қалдықтарының күнделікті қорытындылары, баланстан тыс шоттар бойынша мәліметтер, несиелердің айналым жылдамдығы жөніндегі мәліметтер және т.б.

Ақпараттық база негізінде банк күнделікті өтімділік және төлем қаблеттілігі туралы көрсеткіштердің деңгейін анықтап, әрі қарай өз операцияларын кеңейту және дамыту мүмкіндіктерін талдайды. Бұл қолда бар қаражаттарды орналастыру, ресурстар тарту, банктің меншікті қаражаттарын ұлғайту, банктің басқа кәсіпорындар мен банктердің капиталына қатысу, қосымша табыс көздерін іздестіру және жаңа банктік операцияларды дамыту жөніндегі мәселелерді шешуге септігін тигізеді. Аталған талдау жұмыстары коммерциялық банктің өтімділік және төлем қабілеттілігінің түрлі өзгерістерін болжамдауға және қаржылық жағдайды тұрақтандыру бойынша қажетті шараларды уақытында жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Халықаралық тәжірибеде банктердің өтімділігін басқару жөніндегі менеджерлер банк қызметін жақсарту бойынша бірқатар ұсыныстар жасақтап шығарған. Бірінші ұсыныс бойынша өтімділікті басқаратын менеджерлер қаражаттарды тартумен және орналастырумен айналысатын банктің барлық бөлімдерінің қызметін бақылап отыруға құқылы және міндетті, өздерінің жұмысын осы бөлімшелердің жұмыстарымен біріктіріп жүргізеді [1].

Екінші әдіс бойынша өтімділікті басқарумен айналысатын менеджерлердің басты міндеті – айтарлықтай ірі салымшылар өздерінің қаражаттарын қашан

қайтарып алатынын немесе тағы да қаражат салатынын, ірі қарыз алушылар қашан қаражаттарды қайтаратынын немесе тағы да қашан несие алатынын бақылап отыру болып табылады. Бұл менеджерлерге өтімді қаражаттардың тапшылығы немесе шектен тыс артықшылығы пайда болған жағдайларда өздерінің әрекеттерін жоспарлауға мүмкіндік береді.

Үшінші ұсынысқа сәйкес өтімділік мәселесі жөніндегі менеджерлер банктің жоғарғы басшылығымен және бөлімшелердің жетекшілерімен бірлесе отырып, өздерінің өтімді қаражаттарды басқару ісіндегі бағыттары мен мақсаттарының қалыптасқан экономикалық жағдайға сәйкес екеніне сенімді болуы керек. Мысалға, күні бүгінге дейін, яғни әлемдік экономикалық дағдарысқа дейін, қаражаттарды орналастыруда банктердің табыстылығы бірінші кезектегі маңыздылыққа (приоритетке) ие болып келген болатын. Яғни банктер өтімділік көрсеткіштерін мейлінше жоғары деңгейде ұстап отыруға тырысудың орнына, жоғары табыстар алуды бірінші кезекке қойып келген болатын. Осы уақытқа дейін бұл олардың қолынан келген де еді. Жағдай түпкілікті өзгерістерге қазір ұшырап отыр. Бүгінгі күнде банктердің қаржылық сенімділігі олардың жоғары табыстылығымен емес, жоғары өтімділігімен анықталатыны белгілі болып отыр. Демек, қазіргі жағдайда банк басшылығы өзінің өтімділікті басты маңызды бағыт деп ұғынулары қажет.

Төртінші ұсыныстың мәні мынаған келіп тіреледі: банктің өтімді қаражаттарға деген қажеттілігі және оларды орналастыру туралы шешімдері үнемі талданып отыруы қажет, бұл өтімді қаражаттардың тапшылығын немесе артықтығын болдырмау үшін қажет. Артық қаражаттар мүмкін болатын табысты қолдан жіберіп алмас үшін дереу айналымға түсуі қажет, ал қаражаттардың тапшылығы қолайсыз қаржылық жағдайларды болдырмас үшін дереу жойылу тиіс. Әрине, бұндай шара қосымша уақыт, еңбек және ақша шығындарын қажет етеді, алайда банктің қаржылық сенімділігін тұрақтандыру мақсатында бұл әбден дұрыс шара болып табылады.

Сонымен, қазіргі экономикалық қиын-қыстау кезең өтімділік деңгейі банктердің қаржылық тұрақтылығының және сенімділігінің бірден-бір негізі екенін бүкіл әлем мойындап отыр. Сол себепті, банк жүйесінің өтімділігін қамтамасыз ету мәселесімен қоса қазіргі жағдайда отандық банк жүйесін қаржылық дағдарыстан шығару жөніндегі мәселелерді де қарастыру қажет.

ҚР-ғы болып жатқан экономикалық жағдай болашақта қаржы нарығындағы ақша ресурстарының құнының төмендеуімен сипатталады. ҚР-ң Орталық Банкі қайта қаржыландырудың ставкаларының тұрақты төмендеуін болжамдайды. Осы азаюдан кейін қызмет істейтін банк активтерінің табыстылығының төмендеуі болады, осының нәтижесі ретінде - клиенттерге ұсынылған тарту ставкаларының адекватты өзгереді. Әдетте бұл екі жағдай уақыт бойынша сәйкес келмейді - табыстылықтың төмендеуі, тартылған ресурстардың құндылығының төмендеуінен бұрын болады. Осының әсерінен банктер қазіргі кезде табыстың елеулі төмендеуін созып отыр. Болашақта тұрақты және жетерліктей табыс алуды қамтамасыз ету үшін банктер активті операциялардағы тартылған ақша құралдарының бүкіл көлемінің толық пайдалану есебінен мүмкіндігінше максималды пайда алуға әсіресе осы кездегі табысты операция ретінде несиелендіру операцияларына көбірек көңіл бөлуге мәжбүр болады. Бұған қоса айта кететін нәрсе, несиелендіру көлемінің, әсіресе ұзақ мерзімді несиелендірудің көлемінің ұлғаюы, кез-келген елдің экономикасының дамуының негізі болып табылады, сондықтан да инвестиция көлемінің ұлғаюы (ұзақ мерзімді несиелендіру) өзекті мәселелерінің бірі және

қазақстандық жағдайындағы тек жеке алынған банктерге ғана емес, сонымен қатар Қазақстан экономикасына қызмет істейтін барлық субъектілеріне де қажет.

Ұзақ мерзімді несиелендіру есебінен қосымша табыс алу мүмкіндіктерін қамтамасыз ету үшін және ликвидтіліктің деңгейін қолдау үшін ұзақ мерзімді пассивтер қажет. Әдетте олардың құндылығы қысқа мерзімдіге қарағанда жоғары, ал активті операциялардың табыстылығының төмендеуін ескерсек, тарту портфеліндегі неғұрлым қымбат ұзақ мерзімді ресурстардың болуы, банк үшін кез-келген уақытта тиімді емес. Қазіргі кезде заңды және жеке тұлғалардың қысқа және ұзақ мерзімдік депозиттердің тұрақты өсімі мен ұзақ мерзімді салымдармен қамтамасыз етілген кеңейуші ресурстық базаның іске асырылу мүмкіндігі байқалып отыр. Дегенмен, ұзақ және қысқа мерзімді пассивтердегі кез-келген кері өзгерістер банктің ликвидтілігіне кері әсерін тигізуі мүмкін екенін есте сақтау қажет. Қазір мынадай жағдай қалыптасып отыр: клиенттер өздерінің "тексерілген" банктеріне "үйренген" және банктің ресурстық базасы едәуір тұрақты. Бұл жағдай жақын арада өзгеруі әбден мүмкін [2].

Жоғарыда аталғандарды ескеріп, банкке өзінің тарту портфелін өзіне мүмкіндігінше максималды табыс алатындай етіп құру қажет. Оптималды тартудың қалыптасуының өзектілігін ескеріп оны шешу жолдарының әдістері жетілдірілді. Тарту портфелін қалыптастыру әдісі.

Бұл әдістің негізгі идеясы – тарту портфеліне кіретін әр түрлі ресурстар (жеке және заңды тұлғалардың депозиттері, клиенттердің есептік шоттарындағы қалдықтары, депозиттік және жинақтау сертификаттары, вексельдер, пластик карточкалардың шотындағы қалдықтар және т.б) бір-бірінен құнды және қауырттық сипаттамасымен ғана емес, сонымен қатар уақыттың құбылмалылығымен немесе тұрақтылығымен ерекшеленеді. Бұдан басқа бұл топтарда ерекше шағын топтарды атап көрсетуге болады, олар өз кезегінде түрлі құбылмалы сипаттарға ие болады. Осыдан келе, ұзақ мерзімді операцияларға ұзақ мерзім барлық кезде қажет емес. Сонымен қатар қысқа мерзімде, бірақ едәуір тұрақты ресурстық базада болуы мүмкін деп болжауға болады. Тұрақты ресурстық базада ұзақ мерзімді салымдарды және жеткілікті ликвидтілікті қолдау үшін қосымша табыстарды алуда қолданылмаған потенциалдар жасырынған. Дәл осы тұрақты ресурстық база ұзақ мерзімдегі болашақта бәсекеге қабілеттілікті сақтап қалудың қажетті жағдайларын жасайды.

Ақшалай құралдардың (қаржы ресурстары) қалдықтарының тұрақтылығын белгілі бір уақыт аралығында олардың құбылмалылығын амплитуда коэффициентімен немесе стандартты көрсеткіштермен сипаттауға болады. Тұрақтылық критерийлеріне толық және адекватты баға беруге мүмкіндік беретін әдістердің бар болуы және қолданылуы үлкен деңгейде банкке осы критерийлерді қанағаттандыратын ресурстардың барлық түрлерін анықтауға мүмкіндік береді. Банк едәуір тартымды ресурстардың түрлерін анықтап алғаннан кейін өзінің тарту портфелін болжанған көлемде қалыптастыру үшін, клиенттердің шоттарындағы ақша құралдарының қалдықтарын болжанған көлемге дейін ұлғайтуға қол жеткізу үшін қанша және қандай клиенттерді тарту қажет екенін білу керек. Әсіресе, бұл жағдай «талап етілгенге дейін» шотындағы ақша құралдарының қалдықтары үшін өзекті болып табылады, мысалы заңды тұлғалардың есептік шоттарындағы ақша құралдарының қалдықтары [3].

Осылайша, тұрақты ресурстық базаның қалыптасу жағдайын келесі сұрақ түрінде құруға болады:

Банк ресурстардың қандай түрлерін белсенді түрде тарту,

2. Банк қандай клиенттерді тарту,

3. Тарту портфелінің болжанған көлеміне қол жеткізу үшін банк қанша және қандай клиенттерді тарту.

Бірінші және екінші сұраққа жауап беруге болады, егер тартылған ресурстардың тұрақтылығын сипаттайтын критерийлерді анықтаса және оларды бағалаудың әдістерін дайындаса. Тұрақтылықты сипаттайтын негізгі критерийлері болып белгілі бір кезеңдегі қалдықтардың құбылмалы амплитудасы және шоттағы төмендемейтін қалдықтың қолдау мерзімі табылады. Ақша құралдарының қалдықтарының құбылмалы амплитудасын бағалайтын критерий ретінде зерттелетін кезеңдегі (К) қалдықтардың орта көлемінің минималды мәнінің қатынасына баға беретін көрсеткіштерді, сонымен қатар қалдықтардың синхронды өзгеруін сипаттайтын көрсеткішті анықтауға болады. Осы көрсеткіштердің есептеу әдістері туралы нақты мәліметтерді тарту портфелінің оптималды құрылымы: клиенттердің "талап етілгенге дейін" шотындағы ақша құралдарының қалдықтарының тұрақтылығын бағалау". Осылайша есептелген көрсеткіштерді ортақ анализ арқылы өздерінің арасында тартудың әр алуан түрлерін салыстырады, мысалы жеке тұлғалардың салымдарына назар аудару және жинақтаушы сертификаттарды шығару, есептік - кассалық қызмет етуге назар аудару және пластикалық карточкалардың эмиссиясы, осыдан кейін осы анализдер негізінде тартудың бір түрін екінші түрінен жоғары бағалау туралы қорытынды жасайды.

Үшінші сұраққа жауап клиенттің шоты бойынша айналымның көлемі және оның шотындағы қалдықтың көлемі арасында белгілі байланыс бар деген болжамға негізделеді. Мысалы заңды тұлғалардың есептік шотындағы қалдық пен осы шоттар бойынша ақша құралдардың орта мерзімдік айналымы арасындағы байланыс болжанған. Болжанған тәуелділіктің түрі - абцисса осі бойынша жүргізілген парабола. Тиісті статистикалық зерттеулерді және есептеулерді жүргізгеннен кейін алғашқы болжамдар дәлелденді және математикалық модель жасалды, ол қалдық-айналым тәуелділігін сипаттайды және клиенттің есептік шотындағы ақша құралдарының қалдығын бағалауға мүмкіндік береді.

Жүргізілген зерттеулердің нәтижелеріне сүйеніп, банк клиенттердің шоттарындағы болжанған қалдыққа қол жеткізу үшін, есептік - кассалық қызмет көрсетуге қанша клиент тарту қажет екенін анықтап алу қажет. Осылайша, жеке тұлғаларға бұл модель жеке тұлғалардың табысы мен оның салымының мөлшері арасындағы тәуелділікті сипаттауы мүмкін - табыс-салым мөлшері. Сонымен, тартудың қай түрі қалдықтардың тұрақтылығымен ерекшеленетінін анықтап алып, ал осы түрлердің ішінде де олардың едәуір тұрақты топшаларды белгілеп, банк, қалдық пен айналым арасындағы тәуелділікке негізделіп, алдын-ала анықталған клиенттер тобын тату өзінің жұмысын болжауға болады. Тарту портфелінің қалыптасу және анықтау процессін қарастырайық:

Құндылық және жеделдік критерийлердің көмегімен тарту портфелінің жедел құрылымын анықтау, сонымен қатар ҚР Орталық Банкі бекіткен нормативке банк қызметінің активтердің болжанған құрылымына сәйкестігін анықтау [4].

Жалпы түрде оптималды тарту портфелінің қалыптасу процессін көп параметрлі оптимизацияны шешу жолы ретінде қарастыруға болады. Ұсынылған тәсіл – бұл тарту портфелінің қалыптасуы туралы шешім қабылау процессіне ықпал ететін көп түрлі факторлардың аз бөлігін ғана оқып үйрену. Ол тартылған ресурстарды активті операцияларда олардың болашақта максималды толық

пайдаланылуы және осыдан максималды пайда алу үшін пайдалылық позиция жағынан бағалайды. Дегенмен осы әдісті қолданудың көмегімен алынған нәтижелерді ескере отырып, банк, болашақта өзінің бәсеке қабілеттілігін сақтап қалу үшін қажет потенциалды қамтамасыз ететін, қосымша табыс алуға мүмкіндік беретін, оның ұзақ мерзімде және тұрақты тіршілік етуін қамтамасыз ететін ресурстық базаны қалыптастыра алады.

Банктік сектордағы бәсеке банктің шығындарын төмендету үшін және мүмкін болған қызмет түрінің барлығынан алынатын табыс ұлғаюы үшін кез-келген мүмкіндіктерді іздеуге мәжбүр етеді. «Қандай да бір артықшылықты иелену керек. Олай болмаған жағдайда табысқа жету қиын болады.» Мұндай артықшылықтарды алудың потенциалды мүмкіндіктері максималды тұрақтылықты иеленетін тарту портфелінің қалыптасу есебінен табыстың жоғарылауы және шығындардың төмендеуіне құрылады. Тұрақты ресурстық база банкті қажетті артықшылықтармен қамтамасыз етеді және болашақта оның дамуына потенциал жасайды, қазіргі қарқынды экономикалық ортаның даму жағдайында едәуір тұрақты етеді.

Тарту портфелінің құрылымының қалыптасуы туралы шешім қабылдаудың негізі болып өткен кезеңдегі шоттар бойынша тартылған ақша құралдардың қоғалысы туралы жүргізілген статистикалық мәліметтерге сүйену негізінде есептеу табылады. Бірақ өткенді шолатын статистикалық мәліметтер тартылған ақша ресурстар болашақта өсуі туралы болжамдар жасау үшін емес, осының негізінде клиенттерге қатысты өзінің қызметі туралы болашақ стратегияны жасау үшін қолданылады.

Банктің клиенттік базасы әр түрлі және көптеген заңды және жеке тұлғалардан тұрады. Мүмкіндіктердің барлығы (қажетті тарихи статистикалық база) және клиенттердің қаржыларының тұрақтылығын бағалау құралы банкке өзінің жұмысын тарту бойынша болашақта жақсы жоспарлауға мүмкіндік береді. Жоғары бәсекелілік жағдайында және клиентура үшін күресте бұл банкке потенциалды клиенттік базада нақты және сенімді жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Нәтижесінде өз күшімен қаржыларын ұтымды және тиіді пайдалануға мүмкіндік береді [5].

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Банковское дело. Учебник. / Под ред. Сейткасымова Г.С.- Алматы: Қаржы-қаражат, 2013 г.
2. Бункина Д. «Деньги, банки, валюта», Москва: АО Дис, 2014 г.
3. Виноградова Т.Н. Банковские операции: Учебное пособие. -Ростов н/Д: «Феникс», 2013.- 384с.
4. Дробозиной В.И. «Финансы, деньги и кредит», Учебное пособие для ВУЗов, 2014 г.
5. Иванов В.В. «Как надежно и выгодно вкладывать деньги коммерческие банки», Москва: Банки и биржа, 2014 г.

ӘОЖ 336.22

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ САЛЫҚ ЖҮЙЕСІН ОҢТАЙЛАНДЫРУДАҒЫ ШЕТЕЛ ТӘЖІРИБЕСІ

Жумадильдаев М., Айтбаева Д.Т.

«Қаржы және есеп» кафедрасы

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты

Андатпа. Мақалада еліміздің салық органдарының қызметін жетілдіруде шетел мемлекеттерінің салық қызметіндегі тәжірибелерінің ерекшеліктері қарастырылған.

Кілт сөздер: Салық, салық салу, салық; жүйесі, органдары, тарифтері, төлеушілер, декларация.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности практики налоговой службы иностранных государств в совершенствовании деятельности налоговых органов страны.

Ключевые слова: Налоги, налогообложение, налоговая система, налоговые органы, ставки и плательщики налогов, декларация.

Annotation. the article discusses the peculiarities of the practice of the tax service of foreign states in improving the activities of tax authorities.

Keywords: Taxes, Taxation, taxes: system, authorities, tariffs, payers, declaration.

Салықтық түсімдер мемлекеттің қаржылық негізін құрай отырып, сонымен қатар ол экономиканы мемлекеттік реттудің бірден-бір құралы болып есептеледі. Салық ұдайы өндірістік процестерді қамтамасыз ете отырып, экономикалық дамудың маңызды фактор ретінде қызмет атқарады.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаевтың «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» атты жолдауында жаңа Қазақстанның салық саясаты мен механизмін жетілдіру туралы айтқан болатын, онда өндіріс және жаңа технологиялар саласындағы салық салу объектілері үшін қолайлы салық режимін қабылдау қажеттілігін және оның оңтайландыру жолдарын қарастыру керектігін баса айтты [1].

Жалпы экономиканы реформалаудағы маңызды мәселелердің бірі болып салық жүйесін оңтайландырып жетілдіру болып табылады. Бұл өзкезегінде еліміздің салық жүйесін халықаралық деңгейге көтеру мүмкіндіктер береді.

Осы орайда дамыған шетел мемлекеттерінің салық қызметіндегі тәжірибесімен танысып оның қажетті деген тұстарын еліміздің салық жүйесін жетілдіру барысына пайдалану маңызды іс-шара болып табылады. Бұл жағдай болашақ салық мамандарына, қаржыгерлер мен кәсіпкерлерге өз табыстарын барынша молайтуға септігін тигізеді.

Әр елдердің салық жүйелері әр түрлі экономикалық, саяси және әлеуметтік шарттарға байланысты құрылған.

Қазіргі таңда Қазақстанда салықтық жүктемелеуді төмендетуден бюджет табыстарын өсіруге мүмкіндіктер бар. Олар капитал салымдарының өндіріс көлемінің өсуінде, экономиканың көлеңкелі сектор шеңберінен шығуында, шетел инвестициялары көлемінің өсуінде көрінуі мүмкін. Мұның бәрі өтпелі кезеңде елден шетке шығып кеткен капиталдың есебінен болуы керек [6].

Салықтардың ынталандырушы және фискалдык функцияларының арасында белгілі бір қайшылықтар бар. Бірақ мемлекеттік бюджеті табыстармен қамтамасыз ету экономикалық өсуді ынталандыру мақсатында салықтарды төмендетуді қолдану үшін қайшылық емес.

Салық төлеушілер мен салық органдарының арасындағы қарым-қатынас кезінде екі жақтық құқықтары мен міндеттері заңдылықпен шектеудің қажеттілігі туындайды. Осыған байланысты АҚШ конгресі 1988 жылы салық төлеушілердің құқығы жөніндегі заңы қабылдап, осы заңға сәйкес, салық органдарының қызметкерлері салық төлеушілердің декларацияларын тексеру барысында салық төлеушілерге оның құқықтары міндеттері туралы жазбаша құжатты беру қарастырылды. Салық органдары салық төлеушілерге хабарлама жасағанда, олар тексерістегі салық құрылымы өкілдерімен жасалған барлық келісім шарттарды таспаға жазып алуына мүмкіндіктер берілген [2].

Нидерланды салық қызметінің мәліметінше, салық төлеушілердің шамамен 70 пайызы қиын жағдайда. Біріншіден, бұл аз салық төлеуге деген ниетпен байланысты және тәжірибе көрсеткендей, бұл құбылыс салықтан жалтаруға әкеледі. Осыған байланысты Салық қызметінің барлық клиенттері әртүрлі топтарға бөлінеді, бұл өз кезегінде бақылаудың әртүрлі түрлеріне әкеледі;

- жұмсақ басқару (әр уақытта таңдамалы тексерулер);
- икемді бақылау (жиі және тереңдетілген тексерулер);
- тұрақты мониторинг.

ең күрделі мәселелердің бірі-заңдылықты түсіндірудің көптігі.. Келісімшарттар мен салық келісімдерінің шарттары заңнамаға және салық қызметі бекіткен ішкі рәсімдерге сәйкес нақты айқындалған. Мұндай келісімдерді жүргізу құқығы жеке қызметкерлерге - салық қызметтерінің басшыларына ғана беріледі, ал кейбір жағдайларда, егер біз үлкен ақша туралы айтатын болсақ, онда мұндай құқық тек салық органдарының төрағаларына беріледі.

Салық келісімдерін әзірлеу салық басшылары үшін басты мәселелер болып есептелінеді. Сондықтан келісімдерде төменгі сұрақтар қарастырылады:

- келіспеуге әкеліп соғатын салық сомасы;
- аталған мәселеден туындайтын құқықтық жағдайлар категориясы;
- аталған мәселемен айналысатын қызметкерлердің біліктілік деңгейі;
- салық төлеушілердің санаты.

Нидерландының салық қызметінде мүмін болатын салық тәртібін бұзушылықтардың алдын алып, оның мазмұнын ашуды бірыңғай тиімді ішкі бақылау тетігі қызмет етеді.

Ішкі бақылау жүйесі төмендегі басты жұмыстарды қамтиды;

- анық нысанда алған ішкі кәсіптер;
- ақпаратты сараптамадан өткізу және сенімді ақтау;
- бақылаудың нормативтік және тиімді шаралары;
- жоспарлы бақылау;
- іріктеп бақылау;
- кәсіпкерлік түрлері және олардың қызметтерінің қорытындысын қадағалау;
- қызметкерлердің білімі мен кәсіпкерлік деңгейін жоғарылату бойынша жүргізетін жұмыстар.

Осы жоғарыда келтірілген іс-шаралардың ішінде этикалық нысандардың ролі айрықша зор.

Нидерландының салық қызметі коммерциялық құрылымға жатпауына байланысты салық органдарының қызметкерлеріне мемлекеттік қызметкерлер ретінде қосымша аудиторлық нысанадан жеке құрылымдарда жұмыс істеуіне шектеу қойылған. Оларға сабақ беру саласында қызмет көрсетуге арнайы рұқсат қажет. Салық қызметінің маңызды үрдістерінің бірі болып сенім болып табылады. Сенімін жоғалтқан маман салық саласының қызметкері болып жұмыс істей алмайды. Нидерландиядағы мемлекеттік салық қызметінің бір кемшілігі олардың қызметкерлерінің жалақысының төменділігі жатады. Нидерландияның жеке сектордағы қызметкерлердің жалақысы салық органдарындағы әріптестеріне қарағанда едәуір жоғары, немесе салық қызметкерлері орташа есеппен 20 пайыздай жалақыны олардан кем алады екен.

Канадада салық сұрақтарын реттейтін заңнамалар жобасын жасау және салық төлемдердің бюджетке түсуін болжау жұмыстары Қаржы министрлігі құзырында қарастырылған. Ал салық салу және оны жинау, яғни жалпы салық сұрақтарымен осы елдің Кіріс министрлігі айналысады.

Канада салық жүйесіндегі ұқсас құрылымдар Жапония елінде де қабылданған. Жапонияда салық заңнамасы жобасын Қаржы министрлігінің құрамына кіретін Салықтық бюро әзірлеп жасайды. Өз кезегінде Салық бюросы өздерінің әзірлеген жобаларын парламентке ұсынып, оны қорғап шығады. Ал қабылданған салықтық заңдарды іс жүзінде жүзеге асыру ұлттық Салықтық әкімшелендірудің міндеті болып табылады.

Австралияда осы жоғарыда аталған мемлекеттердің салық жүйесінің құрылымдарынан өзгеше, яғни карама-қарсы жүйе қабылданған. Бұл елдің Қаржы министрлігі салық салу жүйесі заңдарының жобасын өздері әзірлейді. Сонымен қатар осы орган оларға, жан-жақты зерттеулер жүргізіп, бағалау жұмыстарын жүргізеді. Қаржы министрлігі салықтарды жинау жұмыстарымен де айналысады..

Қытай Халық Республикасының салық жинау жұмыстарымен бірнеше құрылымдар айналысады. Салық төлеуден жалтару - бұл салық төлеушілердің, заңдар талаптарын орындамауы мен салықтарды төлеудегі заңсыз әрекеттері, салық төлеуден жалтару, оның ішінде салықтық емес салық салуды мемлекеттік реттеуді бұзу мақсатында жасыру және басқа да шаралар арқылы бұрмалау (бухгалтерлік құжаттарды жою, басқа құжаттардың ақпаратын бұрмалау, салық салу объектілерін төмендету немесе жасыру, өндірістік шығындарды арттыру және салық төлеушілерге жеке шоттарды, кірістерді, пайданы басқа да аудару).

Салық төлеуден жалтару салық төлеушілердің белгіленген сомандан аз соманы төлеуін немесе төлемеу фактісін білдіреді. Бұл құбылыс салық заңнамасын білмеу, салық ставкаларын қолдана алмау, салық салынатын сомаларды төмен есептеу нәтижесінде пайда болуы мүмкін.

Қытай Халық Республикасында салық төлеушілерді тіркеу заңмен қарастырылған. Өндірістік және өндірістік емес қызметпен айналысатын және олардың балансында тұрған барлық субъектілер жұмыс құқығына патент алғаннан кейін 30 күн ішінде жергілікті салық органдарына тіркеу туралы өтініш беруі керек. Салық міндеттемелері бар басқа ұйымдар мен жеке тұлғалар заңды салық төлеушілер болып танылады және 30 күн ішінде олардың орналасқан жері бойынша салық органдарында тіркеледі.

Салық органдары әрбір бұзушылық бойынша іс қозғайды және заңда қарастырылған шаралар қабылдайды. егер салық төлеушілер тіркелген шоттарды жүргізуден бас тартса, онда олар белгіленген мерзім ішінде 5000 юань жабу, салық

декларацияларын тапсыру, шот-фактуралар мен салықтық тексеру туралы түбіртектерді пайдалану және сақтау мүмкіндігіне ие болады.

Салғырттығынан немесе тәртіпсіздігінен салық төлеуден жалтарған жағдайда салық органдары соңғы мерзімді белгілейді, ал төленбеген соманы төлемеген жағдайда әрбір күн үшін төленбеген соманың 0,5 пайызы мөлшерінде айыппұл алынады. Салық төлемдерін уақтылы төлемегені үшін әр күн үшін белгіленген сомадан кейінге қалдыру сомасының 0,5 пайызы мөлшерінде айыппұл алынады. Кірістерді жасыруға байланысты салық төлеуден жалтару төленбеген салықтардың 6 еселенген сомасына негізделген айыппұл салуға әкелуі мүмкін. Мұндай әрекеттерді жасауға тікелей қатысы бар адамдарға 1000 юань айыппұл есептелініп салынады. Салық төлеуден бас тартқаны үшін қосымша 50 000 юань айыппұл салынуы мүмкін. Өсімпұлдар мен айыппұлдарға қызмет көрсету тиімсіз болған жағдайда салық органдары төлеушінің шоттары ашылған Банкке оның қаражатын қазынаға аудару, салықтық есепке алу құжаттарының күшін жою және салық түбіртектерін алу, одан әрі шаруашылық қызметке патенттің күшін жою туралы хабарлауға тиіс. егер бұл шарттар тиімсіз болса, салық органдары заң бұзушыны қылмыстық жауапкершілікке тарту туралы сот органдарына хабарлайды және қылмыстық сипатта болады. Қытайдың нақты өмірінде салық төлеуден жалтару көбінесе оларды алуға қарсылықтың артуымен бірге жүреді. Мемлекеттік кәсіпорындар мен мекемелер жеке салық төлеушілерге қарағанда салықты жақсы төлейді. Дегенмен мемлекеттік кәсіпорындар мен мекемелерде де салық төлеу тәртібін бұзу фактілері олардың іс-әрекеттерінде кездесіп отырады. Кейбір жағдайларда олар міндетті төлемдердің 50 пайызын қамтымайтын фактілердің орын алатындығын жоққа шығаруға болмайды..

Жеке компанияларға келетін болсақ, олардың жалпы санының 70-80 пайызы салық төлеуден жалтаруға ынталы болып келеді. Салық органдары мен салық инспекторларын қорқытуға бағытталған зорлық-зомбылық әрекеттері салық төлегісі келмейтіндер тарапынан жиі кездеседі.

Жалпы салық төлеуден жалтару табысы жоғары салық төлеушілердің арасында жиі кездеседі.

Салық заңнамасын бұзу шетелдік инвесторлар арасында көптеп кездеседі. Олар әртүрлі импорттық және экспорттық бағаларды және шетелдік кәсіпорындарды өз қалауы бойынша пайдаланады. Мысалы, кейбір француз кәсіпкерлері Қытай заңдарын бірнеше рет бұзып өздерінің тапсырған декларацияларында жеке табысының 70-90 пайызын енгізбеу фактілері жиі орын алған.

Қазіргі кезде салық органдары қажет болған жағдайда заңдарды дербес қолдануға құқылы. Осы тұста басқа ведомстволар оларды қолдауы керек. Құқық қорғау органдары өз қызметкерлерін төменгі деңгейдегі салық органдарына көмек көрсету үшін жібереді. Өз кезегінде олар салық төлеуден бас тартқан жеке және заңды тұлғаларды жауапкершілікке тартуға барынша қызмет етеді.

Жергілікті қоғамдық қауіпсіздік органдары шеңберінде салық жинау жөніндегі жұмысты күшейту мақсатында бақылауды жақсарту үшін арнайы органдар құрылады. Бүгінде ведомстволық темір жолдар, байланыс, почта банктері тарапынан салық органдарына көмек көрсету жөніндегі жұмыс жандандырылуда.

Жоғарыда аталған мемлекеттердің салық жүйесіндегі ұнамды тәжірибелерін біздің елімізде енгізу салық органдарының қызметін жетілдіруге септігін тигізетіні анық. Осы орайда Қазақстан Республикасында салық салу қызметінің деңгейін көтеру үшін осы жетістіктердің қайсысын практикада қолдануға болатынын қарастырдық.

Мысалы, АҚШ-та салық жинаудың үш әдісі бар. Атап айтқанда біріншісі декларацияға сәйкес салық салу, екіншісі салық төлеу көзінен өндіріп алу, үшіншісі бағалы салық төлемдері.

- декларацияға сәйкес;
- салық төлеу көзінен өндіріп алу;
- бағалы салық төлемдері.

Бүгінде осы тәсілдердің алғашқы екеуі Қазақстанның салық жүйесінде қолданылады. енді осы тәсілдердің үшіншісі еліміздің салық жүйесіне енгізілуі тиіс. Себебі баға салығы арқылы барлық жеңілдіктердің жалпы сомасын шегеріп тастағаннан кейін, келесі жылдан бастап болжамды соманы алдын-ала анықтай аламыз. Өз кезегінде бұл тәсіл салық қызметінің жұмысын едәуір жеңілдетеді және нәтижелі етеді деп тұжырым жасауға болады.

Осындай оңтайлы жүйені құру үшін экономистерге, қаржыгерлерге, салық органдарына және әлеуметтанушыларға тапсырма беріп, еліміздің Салық кодексіне тиісті өзгерістер енгізудің қажеттілігі туындайды. Біздің пайымдауымызша олардың ішіндегі маңыздыларына төмендегіленді жатқызуға болады:

- салықтардың мүмкіндігінше экономикалық шешімдерді қабылдауға әсерін тигізбеуін қалыптастыру, немесе оның әсерін ең аз шамада болуын қамтамасыз ету;
- әлеуметтік-экономикалық дамуға қол жеткізу үшін салықтық саясат пен салықтық механизмді барынша пайдалану, салық салудың қағидаларын бұзуды болдырмау, немесе ең төменгі деңгейге жеткізуді қалыптастыру;
- елдің экономикалық өсуі және тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында салықтық құрылымдардың қызметін оңтайландыру;
- салық жүйесі әділетті және салық төлеушілерге түсінікті болуын қалыптастыру;
- салықтарды басқару және салық заңдылығын сақтау бойынша әкімшілік шығындар ең төменгі деңгейде болуын қамтамасыз ету.

Осы жоғарыдағы ұсынылған талаптар еліміздің салық жүйесінің сапасын бағалау үшін негізгі көрсеткіштер ретінде пайдалануға болады деп есептейміз.

Қолданылған әдебиеттер:

- 1 Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаевтың «Жаңа Қазақстан: Жаңару мен Жаңғыру жолы» атты Қазақстан халқына жолдауы,(16 наурыз 2022 ж.)
- 2.Сейдахметов Ф.С. Налоги в Казахстане /Учебное пособие Алматы LEM – 2005 – 160 с.
3. Шувалова е.А., Климовицкий А.М., Пузин А.М., Налоговые системы европейских стран / учебно-практическое пособие/ М.: изд. еАОЙ 2010 -134 с.
- 4.Лыкова Л.Н., Букина И.С., Налоговые системы зарубежных стран/ Учебник и практикум для вузов, М.: изд. ЮРАЙТ, 2020 -329 с.
5. Ермекбаева Ж.Б., Арзаева М.Ж. Шет мемлекеттердің салығы, Алматы – 2004- 124 б,

ӘОЖ 336.22

**САЛЫҚ ОРГАНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУДАҒЫ
МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ****Жумадильдаев М., Әшіралиева Д.М.****«Қаржы және есеп» кафедрасы****Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты**

Андатпа. Мақалада еліміздің салық органдарының қызметінің тиімділігін жетілдіру іс-шаралары қарастырылған.

Кілт сөздер: Салық, салық органдарының қызметі, электронды салықтық есеп, камералық бақылау, салық жүйесін жетілдіру.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности практики налоговой службы иностранных государств в совершенствовании деятельности налоговых органов страны.

Ключевые слова: Налог, деятельность налоговых органов, камеральный контроль, электронный налоговый учет, совершенствование налоговой системы.

Annotation. The article considers the peculiarities of the practice of the tax service of foreign states in improving the activities of the tax authorities of the country.

Keywords: Tax, activities of tax authorities, desk control, electronic tax accounting, improvement of the tax system.

Еліміздің салық қызметі өзінің дамуының жаңа сапалы кезеңінде, одан әрі табысты жұмыс істеуі үшін негіз құруға бағытталған бірқатар реформалар жүргізілді және мемлекет тарапынан салық қызметін жетілдіру бойынша көптеген шаралар қабылдануда.

Қазіргі уақытта көрсетілетін салықтық қызметтердің жоғары сапасына қол жеткізу салық органдарының негізгі стратегиялық мақсатының бірі болып табылады. Осы орайда, салық қызметін көрсету сапасын арттыру үшін Ақпараттарды қабылдау және өңдеу орталықтарының (АҚӨО) қызметін одан әрі жетілдіру, жаңаша құру бойынша жұмыстар жүргізілуі қажеттілігі туындайды..

Бүгінде салық органдары электронды түрде өзара әрекет етуді дамыту жөніндегі жұмыстарды жалғастырып, өзара әрекет етудің қолда бар нұсқаларын оңтайлана отырып, жаңа тәсілдерін әзірлеуді қысқа мерзімде жүзеге асыру қажет. Бұл өз кезегінде салық қызметкерлерінің салық жинаудағы жұмыстарының нәтижелілігін қамтамасыз ететіні сөзсіз.

Электронды шот-фактураларды енгізу товарларды сатушылар, жұмыстарды орындаушылар, қызметтер көрсетудшілердің жеткізушілеріне шот-фактураларды электронды түрде сатып алушыларға ұсыну мүмкіндігін береді. Біздің пайымдауымызда бұл жағдай қажетті ақпаратты өңдеуге жұмсалған уақыт пен шығындарды едәуір төмендетуге мүмкіндіктер беріп, шот-фактураларды жазып беру бөліміндегі қызметкерлердің атқаратын жұмыстарын едәуір жеңілдетіп еңбек өнімділігін жоғарлатады. Бұл жағдайлар ол өз кезегінде бизнес-үдерістердің тиімділігін арттыруға, әрі осының нәтижесі ретінде мемлекет экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндіктер туғызатыны сөзсіз.

Алайда салық есебін жүргізудің бүгіндегі әдіснамалық және ұйымдастырушылық-техникалық жағынан мәселелер туындауда. Оларға

төмендегілерді жатқызуға болады:

- салық есептілігін толтыру жөніндегі әдіснаманың болмауы;
- салық салу және бухгалтерлік есеп жүйесінде білікті мамандардың жетіспеушілігі;
- кәсіпорындардың салық есебін автоматтандырудың жұмыстарының жеткіліксіз деңгейде болуы.

Сондықтан Қазақстан Республикасындағы салық есебін ұйымдастыруды жетілдіру мәселелерінің бірі ретінде салық есептілігінің нысандарын толтыру жөніндегі әдістемелік нұсқауларды әзірлеу болып табылады. Бұл жұмыстарды Қазақстан Республикасының Қаржы министірлігінің Салық коимтеті тарапынан және Қазақстан Республикасының бухгалтерлер мен аудиторларының қауымдастығымен бірлесе отырып әзірлеуіне болар еді. Ол әдістемелік нұсқауларда түсініктемелер мен тәжірибелік мысалдармен егжей-тегжейлі түрде салық есептілігі нысандарының толтыру тәртібі көрсетілуі тиіс.

Салықтық бақылаудың тәжірибелік мәселелерін зерттеу барысында елімізде көптеген ірі және күрделі үдеріс пен құбылыстардың орын алуы байқалады. Бүгінде, салықтық бақылаудың негізгі мәселесі - бұл салықтан жалтару құбылысы. Олардың ішіндегі басты, жиі кездесетін және аса күрделілеріне: оффшорлық аймақтардың заңсыз қолданылу мәселесі, салық төлеушілермен келісілген фирмаларды пайдалану мәселесі, салықтық бақылаудың қарапайым мәселелері [2].

Салықтық бақылаудың қарапайым мәселелері бақылау жұмысының барысында салық органдары, төлеушілермен жасалатын салық заңнамасының көзделген және көзделмеген бұзушылықтардың көп санын анықтайды. Бұл, тәжірибеде жиі кездесетін бұзушылықтар және олардың анықталуы мен тоқтатылуы салықтық түсімдердің тез арада ұлғайтылуына мүмкіндік береді.

Біздің қоғамда салықтардан жалтарудың қаупі мен зияндығы көпшілік әлі біле бермейді, сондықтан қоғамда оған жете мән бере бермейді. Бұл жағдайдың қоғамдық қаупі бюджетке ақшалай қаражаттардың тиісті мөлшерде алынбауымен және бюджет жетіспеушілігінің өсуімен ғана байланысты емес. Сонымен қатар салық салудан жалтару нарықтық бәсекелестіктің негіздерін бұзады, салық бойынша қарызы бар тұлғалар, салықтарын уақтылы, толық және дұрыс мөлшерде төлеушілерге қарағанда ыңғайлы жағдайларға болады. Себебі салық төлеуден жалтарған салықтардың сомалары салықты басқа адал түрде төлеушілердің есебінен, яғни мемлекеттің салықтық мөлшерлемелерді жоғарлату салдарынан немесе салық салудың жаңа түрлерін еңгізу арқылы жүзеге асырылады.

Айталық, корпоративтік табыс салығын есептеу мен төлеу кезінде салық заңнамасын бұзудың келесідей негізгі себептері орын алады:

- жылдық жиынтық табыстың негізсіз төмендетілуі;
- сатылған өнімнің, товардың, орындалған жұмыстың, көрсетілген қызметтің өзіндік құнын жоғарылату;
- тиісті құжаттармен расталмаған сомалардың және кәсіпкерлік қызметпен байланыссыз шығындарды шегерімдерге апару;
- өзінің қызметіне байланысы жоқ және олардың иелігіне жатпайтын шығындарды шегеріске жатқызу.

Біздің ойымызша жоғарыдағы мәселелерді шешудің басты жолы салық заңнамасын салық органдары тарапынан емес, сондай-ақ салық төлеушілер оны жетік білуі қажет.

Бүгінгі таңда халықаралық тәжірибе көрсетіп отырғандай, көлеңкелі

экономиканың мөлшерін қысқарту мақсатында жеке тұлғалардың кірістеріне салық салуды толық ауқымды әкімшілендіру мәселесін шешуге арналған маңызды мәселе – халықтың кірістері мен мүлкін жалпыға бірдей декларациялау болып табылады. Сондықтан, салықтық әкімшілендіруді жетілдіру саласындағы негізгі іс-шаралардың бірі ретінде Қазақстан Республикасы азаматтарының кірістері мен мүлкін жалпыға бірдей декларациялауға кезең-кезеңімен көшіру жұмыстарын жеделдету қажет деп есептейміз.

Жалпыға бірдей декларациялау халықтың нақты табыстарын салықтық бақылау көптеген елдерде, оның ішінде дамыған елдерде көлеңкелі экономикаға қарсы тұру құралы ретінде қолданылады.

Қазақстанда жалпыға бірдей декларациялауды енгізу туралы біраздан бері айтылғанымен, бұл заң жобасы тек салық органдары мен азғана кәсіпкерлер арасында талқыланды. Ал, қазақстандықтардың көбісі бұл жөненде әлі де хабарсыз.

Жалпыға бірдей декларацияны енгізуді бастап жүрген салық органдары белсенді емес, олар бұл заң жобасының қажеттілігі, мақсаты мен міндеттері туралы хабардар ету, қарапайым азаматтар болашақта қандай рәсімдерге тап болатындығы туралы түсіндіру бойынша ешқандай жұмыстар жүргізіп жатқан жоқ. Сондықтан осы мәселенің шешуін табатын іс-шараларды әзірлеу қажет деп есептейміз.

Әлемде шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдау негізінен салық жеңілдіктерін ұсыну арқылы жүзеге асырылады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасында шағын және орта бизнесті қолдау мақсатында шағын және орта бизнес үшін арнайы салық салу режимі енгізілген және алдағы уақыттарда да оларды қолдайтын өзгерістер енгізіледі деп ойлаймыз. Алайда салық жеңілдіктерін негізсіз енгізе беруге болмайды, тек шаруашылық жүргізуші субъектілердің жоғары табыс деңгейін қамтамасыз ететін шамада енгізілуі тиіс [3].

Салықтар арасындағы аса маңызды салықтардың бірі корпоративтік табыс салығының жақсаруына байланысты біз төмендегідей шараларды ұсынамыз:

- экономиканың негізгі секторларында корпоративтік табыс салығының сараланған және регрессиялық мөлшерлемелерін енгізу, яғни салық салынатын кірісті молайту кезінде салық мөлшерлемесін төмендету. Бұл салық төлеушінің жылдық жиынтық табысын көбейтуіне ынталандырады және салықтық есептілікте салық базасының көлемін азайтпай (жасырмай) нақты сомасын көрсетуге мүмкіндік береді.

Біздің пікіріміз ұсынған түзетулер енгізу кезінде туындайтын бюджет шығындары салық базасын кеңейту есебінен болашақта жұмыс істейтін шаруашылық жүргізуші субъектілердің санын ұлғайту есебінен бұрын жасырын кәсіпорындардан салық ауыртпалығын алып тастау нәтижесінде қалпына келтірілуін қамтамасыз етеді.

Жалпы, қазіргі жаһандану жағдайында еліміздегі салық жүйесін жетілдіру объективті қажеттілік болып табылады. егер корпоративтік табыс салығы бойынша біздің ұсынысымыз өз шешімін тапқан жағдайда, бұл өндірістің тұрақты дамуына, ішкі инвестициялардың көбейуіне және негізгі қорларды жаңартуға қажетті қаржылардың қосымша көздерінің табуға мүмкіндіктер туындайды.

Салық жүйесін, оның ішінде кез келген салықты жетілдіру жолдарын ұсыну үшін бұл мемлекет, салық төлеуші және халық үшін қандай оң өзгерістер әкеледі олардың мүдделері қалай сақталады деген сұрақтарға нақты жауап алу қажет.

Қазіргі уақытта салық жүйесін жетілдіру кезінде салық мөлшерлемелерінің деңгейін төмендетудің маңызы зор. Осы мәселе Мемлекет басшысының 2021

жылдың 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына жолдауында, атап айтқанда «Экономиканың түрлі саласында дифференциалды салық мөлшерлемесіне көшкен жөн. Пайданың технологиялық жаңғыруға және ғылыми әзірлемелерге жұмсалған бөлігіне салынатын корпоративті табыс салығын төмендету немесе одан босату тәсілін енгізу керек», -деп атап өтті [1].

Салық мөлшерлемелерін төмендету арқылы өнім мен товарларды өндіру ауқымын, атқарылатын жұмыс көлемдерін және қызмет көрсету аясын барынша жоғарлатуға мүмкіндіктер туындайтыны сөзсіз. Бұл өз кезегінде мемлекеттік бюджетке түсетін қосымша кірістердің ұлғайуына бірден-бір септігін тигізеді. Әрине салық мөлшерлемелерін негізсіз, төмендеуге болмайды. Ол үшін алдын-ала тиісті зерттеулер мен сараптама жүргізіліп солардың нәтижелеріне орай шешім қабылдануы тиіс. егер мемлекеттің мүмкіндіктері болса, онда салықтың мөлшерлемелерін төмендетуге болады, себебі оның экономиканың тұрақты өсуіне, жандандыруға тигізетін әсері жоғары болады.

Осы жоғарыдағы айтылғандарға байланысты төмендегі қорытындыларды ұсынамыз:

- салықтар тауарлар құнының едәуір бөлігін құрайтындықтан, салықты төмендету тауарлар құнының төмендеуіне септігін тигізеді;

- салықтың бір бөлігінен босатылған кәсіпорындар мен шаруашылық жүргізуші субъектілер табысы артып, оның нәтижесінде амортизациялық аударымдарды көбейту мүмкін болады. Бұл өз кезегінде ғылыми жетістіктерді, жаңа технологияларды өндіріске енгізу үдерісін тездетеді;

- еліміздің экономикалық салаларына инвестициялар тарту үшін қолайлы жағдай жасалатын болады, бұл экономиканың қарқынды дамуын және халықтың әлеуметтік ахуалының жақсаруына мүмкіндіктер туғызады;

- жаңа жұмыс орындары ашылып, жұмыссыздардың саны азаяды;

- инфляция деңгейі төмендейді, яғни экономиканың бәсекеге қабілеттілігінің артуына ықпал етеді;

- салықтан қашқан көлеңкелі экономиканың бір бөлігі заңды түрде жұмыс істей бастайды, бұл қосымша салықтардың бюджетке түсуіне мүмкіндік береді;

Салықтар экономикада маңызды орын алатындығымен қатар, олар макроэкономикалық реттеудің негізгі құралдарының бірі болып саналады. Осылайша, салық ставкаларын дұрыс белгілеу және салық саясатын орынды іске асыру экономиканың тұрақтылығына кепілдік береді.

Соңғы жылдары еліміздің Салық кодексінде заңнамалық деңгейде бақылаудың жаңа моделі (камералық бақылау) бекітілді. Бұл модель салық есебін және салық төлеуші ұсынған басқа құжаттарды талдау мен зерттеуге негізделген. Камералдық бақылау салық қызметі органының тұрғылықты жері бойынша жүзеге асырылады және салық төлеушінің тиісті есебін беру, құжатты дұрыс толтыру, салық жеңілдіктерін қолданудың заңдылығы сияқты барлық тексерулерді қамтиды.

Алдыңғы рейттік тексерулердің және басқа да зерттеулердің нәтижелерімен салыстырғанда камералдық бақылау салықтық тексеру актісінде тіркелмеген. Салық есептілігін толтыруда кемшіліктер, ақпарат арасындағы қайшылықтар, сондай-ақ шағын кәсіпкерлік субъектілері үшін белгіленген шарттардан асып кету анықталған жағдайда салық төлеушіге камералдық бақылау нәтижелері бойынша анықталған кемшіліктерді жою туралы хабарлама-хат жіберіледі. Салық органының хаты салық төлеушіге қоңырау шалатын уақыттан 2 жұмыс күні бұрын жеткізілуі шарт. Осы хабарламада көрсетілген кемшіліктерді салық төлеуші 10 жұмыс күні ішінде жоюға

тиіс. Сонымен бірге, "әкімшілік құқық бұзушылық туралы" Қазақстан Республикасы Кодексінің 219-бабына сәйкес салық қызметі органдарының басшылары мен орынбасарлары салық төлеушіге заңнама талаптарын сақтамағаны үшін әкімшілік жаза қолдануға құқылы [4]. Осыған сәйкес камералдық бақылауды жүзеге асыру барысында салық органдары кемшіліктерді ғана емес, салық төлеуден жалтарған кәсіпкерлерді де анықтайды.

Қазіргі уақытта салық төлеушілердің 20 пайызы есепті электронды түрде дайындауда. Бұл өте жоғары көрсеткіш. Мұндай интерактивті қарым-қатынас, біріншіден, уақытты үнемдейді, екіншіден, қағаз айналымын қысқартады және үшіншіден, компания өкілдерінің инспекторлармен тікелей байланысын азайту арқылы сыбайлас жемқорлық әрекеттерін азайтады [5].

Бүгінгі күнде салық органдарына қойылатын талаптар спектрі бұрынғы жылдарға қарағанда күрделеніп, ауқымы әжептеуір ұлғайған. Бұрынғы түсінікте салық органы салықтар мен басқа да алымдарды төлеудің дұрыстығын, толықтығын және уақтылығын бақылайтын мемлекеттік бақылаушы ғана болып саналса, енді салық органы қызметтер көрсетуге бағытталған. Осы тұрғыдан алғанда, оның міндеті салық төлеушіге бюджетке тиісті алымдарды уақтылы және заңнамаға сәйкес төлеуге көмек көрсету болып табылады. Осындай игі іс-шараларды алдағы уақытта барынша дамыту қажет, яғни салық органдарының қызметкерлерінің салық төлеушілерге заң аясында көмектесуі олардың негізгі міндеті болып есептелінуі тиіс.

Ақпараттық технологиялар салық инспекторлары үшін қажетті жұмыс құралына айналуы тиіс. елімізде соңғы жылдары ақпараттық жүйелерді енгізу жөніндегі комиссиялар жұмыс істеп келеді, мұнда салықтық әкімшілендірудің барлық стратегиялық және әдіснамалық мәселелері талқыланып, шешіледі. Мұндағы негізгі басымдықтар салық төлеушілер мен салық инспекторларына қажетті ақпарат пен сервистік қызмет көрсету болып табылады. Сондықтан осы қызмет көрсету басымдықтарды алдағы уақытта ауқымды түрде жүргізуді толастатпау керек.

Бұл салық төлеушілерді қағаз жүзінде есеп беруден босатады, яғни олар өздерінің тиісті жұмыстарымен айналысуына қажетті уақыттарын үнемдейді.

Салық төлеушілер салықтық есепті салық органдарына электронды пошта көмегімен кез-келген күні, кез-келген уақытта жіберуге (демалыс күндері, бос және өздеріне ыңғайлы уақыттарында) мүмкіндіктер туындайды.

Сонымен қатар бүгіндегі тәжірибеге енгізілген электронды салықтық есеп бағдарламасы салық төлеушілердің есептік мәліметтерінде жіберілген кейбір кателіктердің орын алғандығын, немесе алмағандығын өздері тексеріп анықтауға, түзетуге толық мүмкіндіктерді қарастырған. Бұған қоса салық төлеушілер өздерінің тапсырған есептерінің қорытындылары туралы ақпаратты салық органдарынан кері байланыс арқылы алуға мүмкіндіктері бар.

Салық төлеуші электрондық цифрлық қолтаңбасы бар дискета алып, Салық комитетінің бағдарламасын өз компьютеріне орнатқаннан кейін, ол кез-келген уақытта салық есебін жіберіп, бюджетпен есептеулердің реттілігін, әр бюджеттік біліктілік бойынша сальдоны тексере алады. Ол әр салық үшін шот ашып, қол жетімді деректерді өз компьютеріне көшіре алады. Басқаша айтқанда, салық төлеуші салық органының иелігіндегі ақпаратты толық біледі. Сонымен қатар, салық төлеушінің өзі берген декларациямен электронды түрде танысуға және енгізілген ақша қаражатының күні мен сомасы дұрыс көрсетілгеніне көз жеткізуге мүмкіндігі бар. Ол үшін Салық комитетінің порталына кіру жеткілікті.

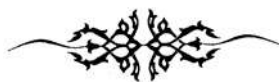
Салықтық әкімшілендіру және салықтық бақылау мәселелері экономикалық жағдай жақсарған кезде, салықтар төмендеген кезде, салық жүктемесі азайтылған кезде, сондай-ақ салық салу ережелері жақсы жаққа өзгерген кезде бірінші орынға шығады. Салықты азайта отырып, мемлекет оларды төлеуді талап етуге құқылы. Салық төлемейтін адам жеке салық төлеушілерге қарағанда бәсекелестік артықшылыққа ие болғандықтан, онсыз нарықта тең жағдайлар болмайды.

Басқаша айтқанда, салық ауыртпалығын төмендету бақылауды күшейтумен бірге жүруі керек. Алайда жүргізілетін салықтық бақылаулар кәсіпорындардың , шаруашылық жүргізуші субъектілердің ішкі қызметтеріне ауыртпалық түсірмеуін қамтамасыз ету керек.

Салық жүйесіндегі қызметті тәртіпке келтіру мемлекеттің фискалдық міндеті ғана емес, сондай-ақ салауатты экономикалық орта мен тартымды инвестициялық ахуалды қалыптастырудың маңызды құралы болып табылуы тиіс.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаевтың «Халық бірлігі және жүйелі реформалар-ел өркендеуінің берік негізі» атты Қазақстан халқына жолдауы, (1.09.2021 ж.)
2. Нурымов.А.А. «ҚР-ң салық жүйесінің жетілдіру негізгі сұрақтары» Қаржы менеджменті: Журнал - № 2, 2008. – 43б,;
3. А.Д. Байдүйсенов. «Қазақстан салық жүйесіндегі кейбір мәселелер» Қаржы-қаражат, 2013 ж №4.
4. Кулумбетов Д. Вопросы применения норм налоговой стабильности. // Журнал ЮРИСТ №1(8) 2009 г.
5. Kazinform.Халықаралық ақпараттық агенттігі. 19 Наурыз 2014 г.

ҚҰҚЫҚ

ӘОЖ 343.77-28

**АДАМНЫҢ ЖЫНЫСТЫҚ ҚОЛ СҰҒЫЛМАУШЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ
ЖЫНЫСТЫҚ БОСТАНДЫҒЫНА ҚАРСЫ ҚЫЛМЫСТАР ЖӘНЕ АЛДЫН
АЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ****Жумагулова Багира Пісбекбайқызы****«Қылмыстық құқық және процесс» кафедрасының аға оқытушысы,
заң ғылымының магистрі****«Экономика және құқық» факультеті****«М.Х. Дулати атындағы өңірлік университеті» КЕ АҚ**

Аңдатпа. Баяндамада адамның жыныстық қол сұғылмаушылығы және жыныстық бостандығына қарсы қылмыстар және алдын алу мәселелері қарастырылған. Бұл тақырып қазіргі уақытта өзекті мәселе, өйткені әр адамның жыныстық бостандығына қол сұғылмаушылық басты құндылықтың бірі болып болып табылады, осы орайда әрбір азамат өзінің жыныстық бостандығына қол сұғылғанда құқығын қорғаудың жолдарының қандай екенін және оның қалай жүзеге асырылатындығын білуі маңызды.

Кілтті сөздер: диспозиция, демократиялық, онанизм, анус, порнографиялық өнімдерді, сексология, институт, қылмыстық кодекс, психосексуалдық даму, агрессия, реабилитациялық орталық.

Аннотация. В статье рассматриваются общие понятия защиты чести, достоинства, деловой репутации, как на самом деле работает гражданско-правовая защита и какие проблемы возникают при их защите. Данная тема актуальна на сегодняшний день, ведь право на честь и достоинство каждого человека является приоритетом и большой ценностью, поэтому важно знать, что такое защита этих прав и, главное, как она реализуется.

Ключевые слова: диспозиция, демократический, онанизм, анус, порнографических продуктов, сексология, институт, уголовный кодекс, психосексуальное развитие, агрессия, реабилитационный центр.

Annotation. The article discusses the general concepts of the protection of honor, dignity, business reputation, how civil law protection actually works and what problems arise in their protection. This topic is relevant today, because the right to honor and dignity of every person is a priority and a great value, so it is important to know what the protection of these rights is and, most importantly, how it is implemented.

Keywords: disposition, democratic, masturbation, anus, pornographic products, sexology, institute, criminal code, psychosexual development, aggression, rehabilitation center.

Әрбір қоғам өркениетінде әйел адамының абыройы мен намысы өз намысының белгісіндей, ал оны қорғау өзінің мәдениеттілігін білдіреді. Әрине мұндай намысқа, абыройға қол сұғу заңмен ғана емес адамзатпенде қорғалуда. Бұл жеке адамның бостандығына қол сұқпау адамдар арасындағы қарым қатнастардың мәдениетін және де олардың арасындағы түсініспеушіліктерді орнына келтіріп алдын алуға мүмкіндік береді деп ойлаймын. Және осы сұрақты шешкенде уайым, психологиялық тапталудың жоғалып жыныстық тәрбиенің орын алуына толық мүмкіншілік алуына алып келеді. Ал кәзіргі таңда жыныстық бостандыққа қол сұғу көп орын алуда. Бұл қылмыс ҚР қылмыстық заңымен қорғалатын қылмыстардың аса ауыр түрлерінің бірі болып табылады.

Адамның жыныстық еркіндігіне қарсы бағытталған қылмыстардың қоғамға қауіптілік дәрежесі аса жоғары және ол көп кездесетін қылмыс түрі болып табылады. Бұл қылмыстардың қоғамға қауіптілік дәрежесін осындай қылмыстарды жасау адамдардың заңмен қорғалатын жыныстық өмірінің еркіндігіне қасақана қайшы әрекеттер жасау жолымен, жәбірленушілердің имандылық түсінігіне, жан-дүниесіне, адами қасиеттеріне зардап келтіру арқылы, адамдардың өміріне, сондай-ақ денінің саулығына қауіп-қатер туындатады.

Адамды жыныстық қатынастар жасауға, әйел мен әйелдің, еркек пен еркектің жыныстық қатынас жасауға баруына немесе басқа да де сексуалдық сипаттағы әрекеттер жасауға итермелеу дүние жүзінің барша елдеріндегі ең өзекті күн тәртібіндегі мәселел болып қалып отыр. Қазіргі уақытта бұл мәселенің өзектілігі арта түспесе, кеміген жоқ.

Еліміздің Ата заңының бірінші бабында – «Қазақстан өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады; оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» - деп көрсетілген [1].

Адамның жыныстық қатынасқа түсуіне немесе өзге де сексуалдық сипаттағы әрекеттерге мәжбүрлеуден, оның құқықтары мен мүдделерін өзінің қамқорлығына алатын іс-шаралардың арасында қылмыстық құқықтық сипаттағы шаралар елеулі орынға ие болады. Қылмыстық мәжбүрлеудің қоғамға қауіптілігін – жапа шегуші адамға үлкен физикалық және моральдық зиян келтіруден тұрады. Жыныстық қатынасқа түсуге мәжбүрлеу, әйел адам мен әйелдің, еркек адам мен еркектің жыныстық актілерге баруына болмаса басқа да нәпсіқұмарлық сипаттағы әрекеттерге мәжбүрлеу жыныстық қылмыстардың ішіндегі ең ауырлардың біріне жатады [2].

Адамның жыныстық бостандығына қарсы қылмыстардың бірі – Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 123 бабында қарастырылған жыныстық қатынасқа, әйел мен әйелдің, еркек адам мен еркектің жыныстық актіге баруына немесе өзге де сексуалдық сипаттағы әрекеттерге мәжбүрлеу қылмысы. Мұндай жағдайларда адамға тек физиологиялық және психикалық зардап қана емес, моральдық та зиян келтіріледі [3].

Жыныстық қатынасқа, әйел мен әйелдің, еркек пен еркектің жыныстық қатынасқа түсуіне немесе өзге де сексуалдық сипаттағы әрекеттерге мәжбүрлеумен күресу дүние жүзіндегі күрделі және шиеленіскен сұрақтардың бірі болып отыр. Халықаралық деңгейде түрлі маңызды құжаттардың қабылдануы халықаралық қауымдастықтың, мемлекеттердің өз ішіндегі күрделі осы сұрақтың шешімін бірлесіп табуға, шешілмес бұл сұрақты бірлесе шешу және онымен күрес жүргізудің

ұтымды бағыттарын табуға бағытталған табанды қадамдарының көрінісі болып отыр.

Әйел мен әйелдің, еркек пен еркектің жыныстық қатынасқа түсуіне немесе өзге де сексуалдық сипаттағы әрекеттерге мәжбүрлеумен күресуден біздің мемлекетіміз де тыс қалмауда. Өйткені Кеңес Одағы ыдырауы, Қазақстанның нарықтық қатанастарға көшуі қоғамның әлеуметтік жіктелуіне, кейбір әлеуметтік топтардың кедейленуіне, жұмыссыздықтың көбеюіне байланысты қоғамда бір-бірін күштеудің тез арада өсуіне әкелді. Еліміздің қылмыстық заңнамасының 123 бабы арқылы қылмыстық жауаптылық бекітілген жыныстық қатынас жасауға, әйел адам мен әйелдің, еркек адам мен еркектің жыныстық актілерге баруына болмаса өзге де сексуалдық сипаттағы әрекеттерге мәжбүрлеу қылмысын зерттеу мақаламның басты мақсаты болып табылады.

Н.Ә. Назарбаевтың 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығымен бекіткен Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылдар арасына арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында еліміздің қылмыстық заңнамасы адам құқықтары мен бостандықтарының ажырамастығын заң қорғауына алынған ең басты әлеуметтік құндылықтар ретінде танудан шығуы тиіс делінген. Ал, жыныстық қатынасқа, әйел адам мен әйелдің, еркек адам мен еркектің жыныстық актіге баруына болмаса өзге де сексуалдық сипаттағы әрекеттерге мәжбүрлеудің адамдардың жыныстық бостандығын бұзатындығы белгілі [4]. Аталған тұжырымдама еліміздің жүргізіп отырған қылмыстық-құқықтық саясатының ізгілік бағдары, алдымен қылмыстық құқық бұзушылық жасаған жүкті әйелдерге, асырауында кәмелетке толмаған балалары бар жалғыз әйелдерге, кәрі жастағы адамдарға бағытталуы керек, тиісінше ізгілік бағдар бірнеше мәрте қылмыстық құқық бұзушылық істеген адамдарға, қайталап қылмыс жасаған адамдарға және ауыр, аса ауыр санаттағы қылмыстарды жасаған тұлғаларға қатысты күшейту керектігіне баса назар аударылған.

ҚР жаңа Қылмыстық Кодексінің қабылдануына байланысты Қазақстан Республикасының заңнамасынан «еркек пен еркектің жыныстық қатынас жасауы» деген бап алынып тасталған уақыттан бері елдің заңнамасында сексуалды азшылық өкілдеріне қатысты ешқандай қылмыстық-құқықтық шектемелер жоқ; тек зорлық-зомбылық сипатындағы әрекеттер, «келісім жасына» жетпеген тұлғалармен жыныстық қатынасқа түсу және жыныстық қатынасқа түсуге мәжбүрлеу ғана бар.

Қылмыстық Кодекс бойынша топтық объекті тұрғыдан жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар маңызды орын алады. Тікелей объектісінің ерекшеліктіріне қарай жеке адамға қылмыстық құқық бұзушылықтар мынадай түрлерге бөлінеді: адам өміріне қарсы қылмыстар, денсаулыққа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар, жеке адамның бас бостандығына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар, жеке адамның ар-намысына және адамгершілігіне қылмыстық құқық бұзушылықтар, жыныстық қылмыстар.

Жыныстық қылмыстар институты – адамның жыныстық қол сұғылмаушылығына және жыныстық бостандығына қарсы жасалатын қылмыстық заңнаманың арнайы бөлігі. Адамның еркіндігінің көрінісі ретінде жыныстық қол сұғылмаушылығы мен жыныстық еркіндігі адамның жеке басына тиіспеушілік қағиасының бір бөлігі. Бұл қағиданы бұзатын қылмыстар түрлері жыныстық қылмыстарға әкеліп соғады. Адамның жыныстық еркіндігі жыныстық қажеттіліктерін қанағаттандыруда адамның кіммен және қандай нысанда жүзеге асыратынын өзі таңдау құқығын білдіреді. Жыныстық қол сұқпаушылық - зорлық-

зомбылықтың барлық түрлеріне қарсы қорғану құқығын көрсетеді. Жыныстық қатынастарға құштарлық адамдар бойындағы тумысынан тән табиғат берген қасиет. Жыныстық қатынастарды адамгершілік қағидаларымен, тұлғалар арасындағы некелесу және одан тыс жататын қарым-қатынастарды ретке келтіретін заңнамалармен белгілі бір шектеулер қойылады.

Адам баласының жеке басының бостандығы мен қол сұғылмаушылығы басқа да құндылықтармен қатар, жыныстық бостандығын да, ересек тұлғаның сексуалдық құштарлығын қалай және кіммен қанағаттандыруға қол жеткізетінін тек өзінің қалауына қалдыратын бостандықты да қалдырады. Еліміздің қылмыстық заңнамасы (ҚК 120-124-баптары) аталған бостандықтарды біздің қоғамымызда қалыптасып қалған жыныстық тәрбие ережелеріне қайшылығы анық болатын іс-әрекеттерді істеуге тиым салу жолымен өз қорғауына алады.

Адамның жыныстық бостандығына қарсы қылмыстар ұғымын толығырақ түсіну үшін жыныстық қатынас, сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер ұғымдарын тоқталған жөн. Адамдар арасындағы жыныстық қарым-қатынастар адамдардың нәпсіқұмарлық әрекеттеріне қатысты қоғамда үстемдік етуші көзқарастар мен қағидалар көрсетеді. Жыныстық қатынастардың мазмұнын жыныстық мораль мен өнегелік мәселелерінен бөліп қарастыруға болмайды. Жыныстық мораль мен өнегелік қоғамда қалыптасқан жыныстық қатынастардың негізін құрайды. Жыныстық мораль мен өнегелік жоғары болған сайын жыныстық қатынастардың берік болады және оған қолсұғушылықтар аз жасалады.

Кез-келген қылмыстық құқық бұзушылықты жасау өнегелікті емес әрекет деп танылады, бірақ барлық қылмыстар бірдей жыныстық тәрбие мен өнегелілік ережелерін бұзумен ерекшеле бермейді.

Адам баласы жыныстық тәрбие мен өнегеліліктің деңгейіне халықтық салт-дәстүр мен әдеп-ғұрыптары, алдымен өсіп келе жатқан толқынды тәрбиелеуге елеулі түрде көңіл бөлген. Қазіргі кездегі жыныстық мораль мен өнегеліктің төмендеуін біреулері қоғам өмірінің барлық салаларындағы тәртіптің төмендеуімен, экономикалық дағдарыспен түсіндірсе, екіншілері оны отбасылық тәрбиелеудің төмендеуімен, жас өспірімдерді бақылаудың жоғалтылуымен, біздің кино және видео нарығымызға жыныстық тәрбиелеуге кері әсер ететін, жыныстық салада мінез-құлықтар бостандығын құндылықтар ретінде көрсететін қарым-қатынас үлгілерінің кең етек жаюымен түсіндіріп бағыды.

Адамдардың жыныстық тәрбиесі мен өнегелілігі тепе-тең түсініктер емес. Жыныстық өнегелілік жыныстық моральға қарағанда кеңірек ұғым. Жыныстық өнегелілік қоғамдағы жыныстардың өзара қатынастарына жалпы қабылданаған көзқарастарды көрсететін және адамдардың сексуалдық қарым-қатынастарының барлық қырларын ретке келтіретін адамгершілік ережелерінің тізбегінен құралады. Адамдардың жыныстық өнегелілігінің деңгейіне қоғамдағы қалыптасқан жыныстық қатынастар укладына тәуелді болып табылады.

Адамның жыныстық бостандығы мен еркіндігіне қарсы қылмыстар деп - еліміздің қылмыстық заңнамасында бекітілген, он төрт жасқа болмаса он алты жасқа толмаған жасаөспірімнің жыныстық еркіндігіне, бітім-болмысы мен психикалық тұрғыда қажетті деңгейде дамуына, ересек адамдардың жыныстық өмірінің бостандығы мен біздің қоғамымызда қалыптасып қалған жыныстық қарым-қатынастарға қауіпті болатын қылмыстық қастандықтарды айтуға болады [5]. Бұл қылмыстар тобының объектілері туралы айтар болсақ - жыныстық еркіндік пен жыныстық бостандық, ол кейбіреулерінің қосымша объектісі – кәмелет жасына

толмағандар мен жеткіншектердің бітім-болмысының және психикасының ойдағыдай дамуы. Әрбір жапа шеккен адамға қатысты саралауды әр бапқа сәйкес бөлек, норманың мағынасына қарай жүргізу керек, жапа шегуші адам оның жасына тәйелсіз әйел адам да, еркек адам да бола алады. Десек, қылмыстық заңның қорғауына әйел адам да, еркек адам да алынады.

Жыныстық бостандық - тұлға өз нәпсіқұмарлық қажеттіліктерін қалай қанағаттандыратынын анықтауда көрініс табатын адамның жеке бостандығының құрамдас бөлігі. Жыныстық бостандыққа тек 16 жасқа жеткен психикалық дені сау тұлға ие.

Жыныстық қылмыстардың объективтік жағы кінәлі адамдардың Қылмыстық кодекстің диспозициясында немесе басқа бабында анықталған заңға қарсы іс-әрекет жасауна көрінеді. Бұл топтағы қылмыстар құрылымы бойынша формальді болып келеді. Жыныстық қылмыстардың әлдебіреуінің ауырлататын белгілерінің болуын анықтау үшін айыптының іс-әрекеттері мен ауырлататын белгілер арасындағы қажетті себепті байланысты анықтауымыз керек. Талдауға алынып отырған қылмыстар тобының субъективті жағынан тек қасақаналық ниетпен жүзеге асыралытындығына назар аударамыз. Қылмыс жасаудағы себеп, негізінен, нәпсіқұмарлық, бірақ басқа да себептер болуы мүмкін. Ережеге сәйкес жыныстық қылмыстардың басым бөлігі он алты жасқа толған есі дұрыс екі жынысты да адамдардың әрекеттерімен жүзеге асырылады, яғни субъектісі он алтыға толған есі дұрыс адам. Зорлаудың (ҚК 120-бабы) және нәпсіқұмарлық сипатындағы күш қолданудың (ҚК 121-бабы) субъектісі 14 жасқа толған адамдар.

Барлық жыныстық тұтастығы мен тұлғаның жыныстық еркіндігіне қарсы қылмыстар төмендегідей жіктеледі:

1. Зорлық-зомбылықпен байланысты қылмыстар. Оларға мыналар жатады: зорлау (Қылмыстық кодекстің 120 бабы), сексуалдық сипаты бар зорлық-зомбылықпен ұштасқан әрекеттер (Қылмыстық кодекстің 121 бабы), жыныстық қатынас жасауға, еркек адам мен еркектің жыныстық қатынас жасауына, әйел адам мен әйелдің жыныстық қатынас жасауына болмаса сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттерге мәжбүр ету (Қылмыстық кодекстің 123 бабы).

2. Жас балаларды азғындық жолға түсіру (Қылмыстық кодекстің 124 бабы).

3. Он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер жасау (Қылмыстық кодекстің 122 бабы).

Жыныстық қылмыстар жыныстық бостандыққа және жыныстық қол сұғылмаушылыққа қол сұғады. Кейбір еңбектерде жыныстық қылмыстарды объектінің түріне қарай осы екі топқа бөліп жатады (Бұл мәселе келесі сұрақта қозғалады). Ал жасалу тәсіліне қарай: зорлықшыл, зорлықшыл емес. Жәбірленушінің жас мөлшеріне қарай кәмелетке толмағандарға бағытталған және ересектерге бағытталған, деп те топтастыруға болады. Мұндай топтастыру қылмыстық әрекеттерді саралауға әсер етеді. Кейбір жыныстық қылмыстардың түрлерінде қоғамға қауіпті іс-әрекеттің кәмелетке толмағандарға қатысты жасалынуы ауырлататын мән-жай ретінде қаралады.

Жыныстық қылмыстарды топтастыруға байланысты көзқарастар әртүрлі. Сонымен жыныстық қылмыстар дегеніміз - жыныстық қатынас, сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер міндетті түрде жәбірленушіге қатысты күш қолданып немесе оны қолдану қатерін төндіру және мәжбүр ету жолымен немесе онсыз жыныстық бостандыққа және жыныстық қолсұғылмаушылыққа қарсы бағытталатын қоғамға қауіпті іс-әрекеттер болып табылады [5].

ҚР Қылмыстық кодексінің 121 бабымен қарастырылған сексуалды сипаттағы қорлық қылмыстарының объектісі ретінде ер адамның да, әйел адамның да жыныстық бостандығын көрсетеміз. Бұл қылмыстың объективті жағының сипаттамасы жәбір көруші әйелге болмаса өзге де адамдарға күш қолданып болмаса күш қолдану қатерін төндіру арқылы қорқытып, болмаса әйелдің дәрменсіздігін пайдалану арқылы еркек адам мен еркектің, әйел адам мен әйелдің жыныстық қатынастарға түсуі болмаса сексуалды сипаты бар басқа да әрекеттерді жасауымен сипатталады, демек сексуалды сипаттағы әрекеттердің келесі сапалық көрсеткіштерін айқындай аламыз. Біріншіден, бұл - сексуалдық сипаттағы әрекеттер, сексуалды әрекеттердің ықтимал тізімі қылмыстық заңнаманың 121 бабының диспозициясында бекітілген: еркек адам мен еркектің, әйел адам мен әйелдің жыныстық қатынастары және сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер. Екінші айтарымыз, мұндай әрекеттер жәбірленушіге немесе басқа адамдарға күш қолдану немесе оны қолданбақшы болып қорқыту не жәбірленушінің дәрменсіз күйін пайдалану арқылы жүзеге асырылады.

Субъективтік жағынан қылмыс тікелей қасақаналықпен істеледі. Кінәлы адам өзінің әрекеттерінің қоғамға қауіптілігін сезеді және соны істеуді тілейді. Қылмыстың негізгі ниеті - жыныстық құмарлықты қанағаттандыру болып табылады. Бұдан басқа кейбір реттерде кек алу, адамгершілікті аяққа басу, кінәлының өзінің жыныстық қабілетсіздігін (импотенттік) жасыру ниеттері де орын алуы мүмкін. Қылмыстың субъектісі - 14-ке толған ерлер немесе әйелдер.

Он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де іс-әрекеттеріндегі (ҚР ҚК 122-бабы) қылмыстың объектісі - 16 жасқа толмаған адамның жыныстық бостандығына қол сұғушылық. Қылмыстың жәбірленушісі -16-ға толмаған ер және әйел жынысты адамдар. Қылмыстың объективтік жағы -16 жасқа толмағаны айқын адаммен жыныстық қатынаста болу, еркек пен еркектің немесе әйел мен әйелдің қатынасы немесе нәпсіқұмарлық сипаттағы өзге де әрекеттер арқылы көрініс табады. Көрсетілген қылмыс құрамы болу үшін біріншіден кінәлы адам 16-ға анық толмаған жәбірленушімен жыныстық қатынаста (оның ішінде әйел мен еркектің немесе әйел мен әйелдің жыныстық қатынасы да) болатынын білуі қажет (қылмыстың субъективтік жағы), екіншіден олардың мұндай жыныстық қатынаста болуы және нәпсіқұмарлық сипаттағы өзге де іс-әрекеттерді істеуге өзара келісімі болуы қажет, үшіншіден жәбірленуші 18-ге толған адаммен ерікті түрде болатын осы қатынастың мән-жайын, сипатын толық ұғынуы қажет. Қылмыс жыныстық қатынас немесе нәпсіқұмарлық сипаттағы өзге де іс-әрекеттер басталған уақыттан бастап аяқталған деп танылады. Субъективтік жағынан қылмыс тікелей қасақаналықпен істеледі. Кінәлы адам анық 16-ға толмаған адаммен жыныстық қатынаста немесе нәпсіқұмарлық сипаттағы өзге де қатынаста болғанын сезеді және соны істеуді тілейді. Қылмыстың субъектісі -18-ге толған ер немесе әйел жынысты адам.

Жас балаларды азғындық жолға түсіру (ҚР ҚК 124-бабы) ерекше қылмыс болып табылады. Аталған қылмыстың объектісі жеткіншектердің адамгершілік тұрғысынан дұрыс қалыптасуы болып табылады. Объективтік жағынан қылмыс -14 жасқа жетпегендігі айқын адамға қатысты күш қолданусыз азғындық іс әрекеттерді жасау арқылы көрініс табады. Кінәлының немесе жеткіншектердің жыныстық құмарлығын жыныстық қатынас жасаумен байланыссыз түрде қанағаттандыруға бағытталған әр түрлі іс-әрекеттерді істеуі азғындық деп танылады. Азғындық әрекеттер интеллектуалдық және қимыл көрсету арқылы жүзеге асырылады.

Қылмыстың жәбірленушісі болып 14-ке толмаған ер немесе қыз балалар танылады. Азғындық іс-әрекеттерді жасауға жеткіншектердің келісім беруі кінәлының қылмыстық жауаптылығын жоққа шығармайды. Қылмыс формальдық құрамға жатады және ол азғыру әрекеттерін бастаған сәттен бастап-ақ аяқталған деп танылады. Қылмыс субъективтік жағынан тікелей қасақаналықпен істеледі. Кінәлы адам жасы анық 14-ке толмаған жеткіншекке күш қолданбай-ақ азғындық іс-әрекеттер жасағанын сезеді және соны істеуді тілейді. Қылмыстық ниет - жыныстық құмарлықты әстерлеу. Қылмыстың субъектісі 16-ға толған ер немесе әйел жынысты адам.

Қорытындылай қарасақ, жыныстық қатынас адамзат өмірінің ажыратылмас саласын қамтиды. Олар негізінен адамгершілік қағидаларымен, отбасы заңнамасының некелік, сол сияқты некеден тыс жыныстардың өзара қатынастар туралы нормаларымен реттеледі. Тұлғалардың бостандығы мен дербес құқықтығы ересек адамның өз сексуалдық қажеттігін кіммен және қалай шешетін жыныстық бостандығын, сондай-ақ ересектердің де сол сияқты кәмелетке толмағандардың да дербес құқықтығын қамтиды. Кез келген адамның тағдыры кімді болса да бейжай қалдырмауы керек. Біздің міндет - ой тастау, ал оның жүзеге асуы құзырлы органдар мен әр адамның өзіне байланысты. Қалай десек те, адамның жыныстық қол сұғылмаушылығы және жыныстық бостандығына қол сұғушы қылмыскерлерге қатаң жаза тағайындалуы керек. Еліміздің заң шығарушы органдарының, құқық қорғау органдарының қызметкерлері керекті шешім тауып, осындай сұмдық зорлау оқиғаларының көптеп қайталанбауына жол бермесе екен.

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Қазақстан Республикасының Конституциясы. - Алматы: 2014. - С. 3-4
- 2.Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім. Ағыбаев А.Н. 2016 ж. Алматы «Қазақ университетті».
- 3.ҚР Қылмыстық кодексі 2014 жылы 3 шілдеде қабылданған. - Алматы: 2015. - С. 122-126.
- 4.«Қазақстан- 2050» бағдарламасы//adilet.zan.kz
- 5.Қылмыстық құқық. Ерекше бөлім. Ағыбаев А.Н. 2016 ж. Алматы «Қазақ университетті».

ӘОЖ 343.13.(574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСІНДЕ КҮДІКТІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

Жумагулова Багира Пісбекбайқызы.

**«Қылмыстық құқық және процесс» кафедрасының аға оқытушысы, заң
ғылымының магистрі**

«Экономика және құқық» факультеті

«М.Х. Дулати атындағы өңірлік университеті» КЕ АҚ

Андатпа. Баяндамада күдіктінің процессуалдық мәртебесінің түсінігі, құрылымы және мазмұнына байланысты мәселелер және қылмыстық процеске

қатысушылардың құқықтарын қорғаудың тиімділігін арттыру мақсатында қылмыстық сот ісін жүргізуді жетілдірудің өзектілігі қылмыстық процесте азаматтардың құқықтарын іске асыру проблемаларына құқық қолдану практикасының қажеттілігімен негізделген мәселелер қарастырылған.

Кілтті сөздер: қылмыстық процесс, субъекті, қылмыстық кодекс, экономика, элемент, аксиоман.

Аннотация. В докладе рассматриваются вопросы, связанные с понятием, структурой и содержанием процессуального статуса подозреваемого и актуальностью совершенствования уголовного судопроизводства в целях повышения эффективности защиты прав участников уголовного процесса.

Ключевые слова: уголовный процесс, субъект, Уголовный кодекс, экономика, элемент, аксиоман.

Annotation. The report examines issues related to the concept, structure and content of the procedural status of a suspect and the relevance of improving criminal proceedings in order to increase the effectiveness of protecting the rights of participants in criminal proceedings.

Keywords: criminal process, subject, Criminal Code, economy, element, axiom.

Тәуелсіздік алған сәттен бастап, Қазақстандық қылмыстық іс жүргізу құқығы ғылымында біздің қоғамымызда болып жатқан түбегейлі саяси, экономикалық, құқықтық өзгерістерге байланысты қылмыстық процеске қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мәселесі ерекше өзекті болды. 2014 жылы Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық-процестік кодексі қабылданғаннан бері, бұл мәселе, оның кейбір өзгерістерінде, аксиоманың шешімі табылды деп айтуға болады, яғни мемлекет пен қоғамның саяси және экономикалық өміріндегі күрт өзгерістер, сөзсіз, қылмыс деңгейінің өсуіне әкеледі.

Қылмыстық процеске қатысушылардың құқықтарын қорғаудың тиімділігін арттыру мақсатында қылмыстық сот ісін жүргізуді жетілдірудің өзектілігі қылмыстық процесте азаматтардың құқықтарын іске асыру проблемаларына құқық қолдану практикасының қажеттілігімен негізделген [1].

Жаңа ҚР ҚПК бірқатар жаңашылдықтар берді, олардың арасында күдіктінің жаңа түсінігі мен іс жүргізу мәртебесін атап өтуге болады. Қазіргі уақытта күдікті болып: өзіне қатысты күдікті ретінде тану туралы қаулы шығарылған; заңнамаға сәйкес ұстап алынған; өзіне қатысты күдіктінің іс- әрекетін саралау туралы қаулы шығарылған; қылмыстық теріс қылық жасады деген күдіктің болуына байланысты жауап алынған адам күдікті болып табылады.

Қолданыстағы заңнамаға сәйкес (ҚПК-нің 64-бабы), күдіктінің қорғаушы тарапынан қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың бірі ретінде түсінігі келесі белгілердің қандай да болмасын болуын қамтиды: өзіне қатысты күдікті ретінде тану туралы қаулы шығарылған; ҚПК-тің 131-бабының тәртібімен ұстап алынған; өзіне қатысты күдіктінің іс-әрекетін саралау туралы қаулы шығарылған; қылмыстық теріс қылық жасады деген күдіктің болуына байланысты жауап алынған адам күдікті болып табылады [2].

Күдіктінің құқықтық мәртебесі бұл- қылмыстық іс жүргізу құқығының нормаларымен бекітілген қылмыстық сот ісін жүргізудегі күдіктінің жағдайы. Оны келесі элементтер сипаттайды: іс жүргізу құқықтары мен міндеттері, заңды мүдделері, іс жүргізу құқық қабілеттілігі, іс жүргізу әрекет қабілеттілігі, іс жүргізу жауапкершілігі, іс жүргізу кепілдіктері.

Қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасына сәйкес, адам күдікті мәртебесін алуы үшін күдікті ретінде тану туралы қаулы, ұстап алу хаттамасын, қылмыстық теріс қылық жасады деген күдіктің болуына байланысты жауап алынған күдіктінің іс-әрекетін саралау туралы қаулы шығару қажет (іс жүргізу әдебиеттерінде бұл әдетте адамды күдікті деп танудың заңды негіздері деп аталады). Бұл ретте, біз жоғарыда атап өткеніміздей, осы негіздемелермен қылмыстық процеске тартылған адамға күдікті мәртебесін беру қажет болған барлық жағдайлар қамтылмайды. Осыған байланысты, кейбір процессуалистер, мысалы, Л. М. Карнеевамен, жоғарыда келтірілген мысалдан бөлек, ҚПК-те көрсетілген құжаттарды жасаумен қатар, белгілі бір тергеу әрекеттерінің хаттамаларын жасау нәтижесінде адамды күдікті ретінде тану ұсынылады [3]. Алайда мұндай жағдайда адам аталған іс-әрекеттер орындалғаннан және олар туралы хаттама жасалғаннан кейін ғана күдікті болады, ал күдіктіге өз құқықтарын іске асыруға уақытылы мүмкіндік беру үшін осы мәртебені иелену оларды орындау алдында болуы тиіс екені анық. Сонымен қатар, күдікті ұғымының өзі ғылым мен техниканың дамуымен қатар, тиісінше қылмыстық процестің теориясы мен тәжірибесімен қатар сөзсіз өзгеретін (толықтырылатын) тергеу әрекеттерінің тізіліміне тікелей байланысты болады.

Күдіктінің қылмыстық процеске қатысуын зерделеу, оның құқықтық мәртебесі мен мазмұнын құрайтын элементтерінің мәселесін қарастырғанда ғана толық болады. Күдіктінің арнайы (жеке) іс жүргізу мәртебесінің түсінігі мен мазмұнын анықтаудың негізі ретінде жеке тұлғаның жалпы құқықтық мәртебесі, сондай-ақ қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы жеке тұлғаның құқықтық жағдайы сияқты санаттар болады.

Күдіктінің қылмыстық процеске қатысуын зерделеу, оның құқықтық мәртебесі мен мазмұнын құрайтын элементтерінің мәселесін қарастырғанда ғана толық болады. Күдіктінің арнайы (жеке) іс жүргізу мәртебесінің түсінігі мен мазмұнын анықтаудың негізі ретінде жеке тұлғаның жалпы құқықтық мәртебесі, сондай-ақ қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы жеке тұлғаның құқықтық жағдайы сияқты санаттар болады.

Заң әдебиеттерінде «құқықтық мәртебе» және «құқықтық жағдай» ұғымдарының арақатынасы туралы бірыңғай пікір жоқ екенін атап өткен жөн. Мәселен, бір авторлардың пікірінше, жеке тұлғаның «құқықтық жағдайы» ұғымы азаматтың құқықтық белгілерінің, жай-күйі мен мүмкіндіктерінің барлық жиынтығын, оның ішінде осындай жиынтықтың негізгі элементтерін ғана құрайтын және оның өзегі болып табылатын «құқықтық мәртебе» ұғымын да қамтиды [4].

Күдіктінің құқықтық мәртебесінің аталған компоненттерін жеке-жеке қарастырайық.

1. Азаматтық. Ғылыми әдебиеттерде азаматтық - оның қылмыстық іс жүргізушілік мәнінде жеке тұлғаның құқықтық мәртебесіне енгізілуі тиіс деген, біздің ойымызша, жеткілікті түрде негізделген пікір бар [5].

Қылмыстық сот ісін жүргізуге шетелдік күдіктілердің қатысу тәжірибесін зерделеу, оның кейбір жағымсыз сәттерін анықтауға мүмкіндік берді. Олардың негізгілері болып мыналар табылады: өз азаматтарымен салыстырғанда, оларға (шетел азаматтарына) біздің мемлекетіміздің юрисдикциясынан тыс анықтаудан, тергеуден немесе соттан жалтару мүмкіндігін пайдаланады деп қауіптенуге байланысты ұстап алу және күзетпен ұстау сияқты қылмыстық- процессуалдық мәжбүрлеу шараларын қолдану; Қазақстан Республикасының Конституциясында

және ҚПК-де көрсетілген ана тілін немесе әдеттегі қарым- қатынас тілін пайдалану құқығын бұзу (ондай құқықты бермеу немесе уақытылы бермеу); Қазақстан Республикасының аумағында қылмыс жасады деп болжамдалған және тергеу кезінде одан тыс жерлерде жүрген шетелдік азаматтарға қатысты қандай да бір процессуалдық әрекеттерді (тінту, жауап алу, қарау, алу, сот сараптамасы және т.б.) жүргізудің қиыншылығы (ал кейбір жағдайларда- мүмкін еместігі).

2. Құқық субъектілік. Кейбір процессуалистер құқық субъектілік қылмыстық сот ісін жүргізудің қандай да бір қатысушысының құқықтық мәртебесінің құрылымдық элементі емес, осындай мәртебеге ие болудың белгілі бір алғышартын немесе оны іске асыру тетігінің құрамдас бөлігін ғана білдіреді деп санайды. Біздің ойымызша, мұндай ұстанымның бастауын құқықтың жалпы теориясынан табуға болады. Оған сәйкес жеке тұлғаның құқықтық мәртебесінің мазмұны құқықтар мен міндеттердің жиынтығымен немесе жүйесімен шектеледі, ал құқық субъектілік субъектілердің құқықтық қатынастарға қатысу шарасы болып табылады.

Адамның күдіктінің процессуалдық мәртебесінде болу мерзімінің, қылмыстық процессуалдық мәжбүрлеу шараларын қолдану мерзімінен тәуелсіз болуы, бірқатар шет елдердің заңнамасымен де қарастырылғанын атап өту қажет. Бұған көрнекі мысал ретінде, француздық «ассистендірілген куэ» болуы мүмкін, оның мұндай құқықтық мәртебесі оған айып тағылғанша сақталады.

Қылмыстық іс жүргізу заңнамасында (ҚПК-нің 67-бабы), кейбір адамдармен қатар, оларда білгілі бір қасиеттер болған кезде (кәмелет жасқа толмағандық, физикалық немесе психикалық кемшіліктер, сот ісін жүргізу тілін білмеу), іс бойынша өндіріске міндетті түрде қорғаушы қатысуы тиіс деген ереже бар (ол күдіктілерге қатысты да қолданылады). Кәмелетке толмағандармен қатар, бұдан басқа, қылмыстық процеске міндетті түрде олардың заңды өкілдері тартылады. Бұл, біздің ойымызша, аталған санаттағы адамдар жеке өздері, өз құқықтарын толық көлемде жүзеге асыруға, сондай-ақ өз міндеттерін орындауға қабілетсіз екендігін көрсетеді.

Күдіктінің барлық құқықтарының басты мақсаты, оның заңды мүдделерін қорғау болып табылатындығын ескерсек, оларды жіктеу кезінде, біздің ойымызша, қорғау объектісі болып табылатын мүдделер тобын ескеру орынды болар еді. Осыған байланысты қылмыстық процесстегі күдіктінің құқықтарын императивті және бастамашы (инициативті) деп бөлуге болады. Күдіктінің сөзсіз мүдделерін қорғауға бағытталған бірінші топтың құқықтарын, құқық иеленушінің, осы құқықтарға сәйкес келетін міндеттерді орындау жөнінде іс- әрекеттер жасауға деген ниетіне байланыссыз (мысалы, күдіктіге қатысты ұстап алу жүзеге асырылғандығы туралы оның туған-туысқандарын хабардар ету) кез келген жағдайда, айыптаушы тарапты білдіретін мемлекеттік органдарға жүктейді. Күдіктінің бастамашылық құқықтарын іске асыру (қорғау пәні болып оның шартты заңды мүдделері танылады) бойынша құқықтық қатынастар, ол бұл туралы ниет білдірген кезде ғана (мысалы, сарапшылар ретінде өзі көрсеткен адамдарды тарту туралы немесе сот сараптамасын жүргізуді нақты бір сараптама мекемесінде жүзеге асыру туралы өтініш берген кезде) туындауы мүмкін.

Күдікті кейбір құқықтарға осы іс жүргізу мәртебесінде болған барлық уақыт аралығында тұрақты түрде (мысалы, өзіне қатысты келтірілген күдік бойынша түсініктеме және айғақ беру құқығы), ал кейбіреулеріне - белгілі бір жағдайларда

ғана (мысалы, беттестіру кезінде күдікті тергеушінің рұқсатымен басқа қатысушыға сұрақ қою құқығын алады) ие болады.

Күдікті құқық субъектісі болып табылатындығынан басқа, ол белгілі бір міндеттерді орындауы тиіс, атап айтқанда: анықтаудан, алдын ала тергеуден жасырынуға немесе қылмыстық іспен айналыспауға; куәға, қылмыстық сот ісін жүргізудің өзге де қатысушыларына қатер төндіремеуге, сондай-ақ дәлелдемелерді жоймауға не қылмыстық іс бойынша іс жүргізуге өзге де жолмен кедергі келтіремеуге; ҚПК-нің 18-тарауы тәртібінде таңдалған бұлтартпау шараларымен белгіленген мінез-құлық ережелерін сақтауға; анықтаушының, тергеушінің, прокурордың немесе соттың шақыруы бойынша келуге; тұрғылықты жері ауысқан жағдайда - бұл туралы дереу хабарлауға; мүлікке тыйым салынған жағдайда - тыйым салынған мүлікке билік етуге және пайдалануға белгіленген тыйым салуды сақтауға; тиісті рұқсатсыз сотқа дейінгі тергеп-тексеру мәліметтерін жарияламауға; тергеушінің куәландыру, сараптамалық зерттеу үшін үлгілерді іріктеп алу, сараптама жүргізу үшін медициналық мекемеге орналастыру туралы Заңға сәйкес шығарылған қаулыларына бағынуға; тінту, өзге де тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде тиісті мінез-құлық туралы тергеушінің заңды талаптарына, сондай-ақ басқа да іс жүргізу шешімдеріне және т. б. бағынуға тиіс.

Ұстап алуды жүзеге асыру кезінде полиция қызметкері күдіктіні тінтуге және одан іс бойынша дәлелдемелер ретінде қызмет ете алатын қару мен заттарды алуға құқылы, содан кейін қамауға алынған адам ұстау орнына жеткізілуі тиіс. Жеткізілген соң, тез арада ұстап алу фактісі тиісті түрде арнайы полиция журналында рәсімделуі тиіс, онда күдіктінің аты-жөні, оны жеткізу уақыты, сондай-ақ ұсталған адам жасады деген күдік бойынша қылмыстың фабуласы көрсетіледі. Осы кезде ұстап алынған адамға оған қандай күдік келтіріліп отырғандығы түсіндіріледі және кез келген адамға телефон арқылы қоңырау шалу мүмкіндігі беріледі. Осы рәсім аяқталғаннан кейін, полиция күдіктіні кепілдікпен немесе соттың немесе сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізетін лауазымды адамның шақыруы бойынша келу туралы жазбаша міндеттеме бойынша босата алады, ал күдіктіні одан әрі күзетпен ұстау ниеті болған жағдайда (егер ол жасырынуы, сот төрелігіне кедергі келтіруі не айналасындағыларға қауіп төндіруі мүмкін деп есептеуге негіз болса) -камераға орналастыра алады.

Қылмыстық процесте күдікті мен айыпталушының құқықтары мен бостандықтарын сақтаудың негізі адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын шектеу критерилері тек заң деңгейінде белгіленуі тиіс болып табылады. Күдіктінің құқықтарын іске асыру және заңды мүдделерін қорғау өздігінен жүргізілуі мүмкін емес. Ол үшін белгілі бір жағдайлар мен факторлардың, атап айтқанда күдіктінің субъективті құқықтары мен мүдделерінің кепілдігінің болуы қажет. Сондықтан азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерінің қылмыстық іс жүргізу кепілдіктері болып не танылады деген сұрақтар ғылыми түрде ғана емес, сонымен бірге үлкен тәжірибелік маңызға ие. Күдіктінің немесе қылмыстық процестің басқа қатысушысының оларға берілген құқықтарды пайдалану қажеттілігіне қарамастан, қылмыстық істерді қарау мен тергеу кезінде олардың заңды мүдделері қамтамасыз етілуі керек.

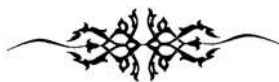
Күдіктінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау механизмінде прокурорлық қадағалау және сот бақылауы туралы мәселені қарастыруды қорытындылай келе, прокуратураның қадағалауы тұрақты және үздіксіз әрекет ететінін, ал сот оларды мүдделі адамдардың бастамасы бойынша, азаматтардың

нақты өтініштері мен шағымдарының келіп түсуіне қарай және әдетте, жариялы сот талқылауы арқылы ғана іске асыратынын атап өткен жөн.

Күдіктіні ақтауды қорытындылай отырып, ақтау негізсіз және заңсыз қылмыстық қудалауға алып келетін тергеудің және соттық қателіктердің нәтижесі, сондай-ақ негізсіз қылмыстық қудалауға ұшыраған адамның ар - намысын, беделін, жақсы атын қалпына келтіруге, әділдік сезімін қанағаттандыруға, моральдық және материалдық залалды өтеуге әкелетінін атап өткен жөн.

Әдебиеттер тізімі:

1. Утибаев Г.К. Қылмыстық үрдісте адамның құқығын жүзеге асыру. Реализация прав человека в уголовном процессе: учебно-методическое пособие.- Павлодар: Дом печати, 2011.- 63 с.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>
3. Боровский Э. Понятие подозреваемого в советском уголовном процессе // Вестник МГУ. Серия 10. Право. 1963.- № 3.- С. 33-35.
4. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. - М.: Наука, 1979.
5. Строгович М.С. Правовые основы положения и деятельности личности при социализме // Социализм и личность.- М., 1979.- С. 213-216.

ӘОЖ 343.13.(574)

БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУ ОРЫНДАРЫНАН, ҚАМАҚТАН НЕМЕСЕ КҮЗЕТТЕНҚАШУҒА ӘСЕР ЕТЕТІН СЕБЕПТЕР МЕН ЖАҒДАЙЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ АЛДЫН-АЛУ

Жумагулова Багира Пісбекбайқызы

«Қылмыстық құқық және процесс» кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымының магистрі

«Экономика және құқық» факультеті

«М.Х. Дулати атындағы өңірлік университеті» КЕ АҚ

Андатпа. Бас бостандығынан айыру орындарынан қамақтан немесе күзеттен қашудың криминологиялық сипаттамасы және олардың алдын-алу мәселелері қарастырылған. Сонымен қатар Қазақстан Республикасы қылмыстық-атқару заңнамасының мақсаттары н қолдана отырып әлеуметтік әділдікті қалпына келтіру, сотталғандарды түзеу, сотталғандардың да және өзге адамдардың да жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу болып табылатындығы айтылған.

Кілт сөздер: криминология, кодекс, пенитенциарлық, рецидивист, экстремист,, террорист, империя, психология.

Аннотация. Рассмотрены криминологическая характеристика побегов из мест заключения или содержания под стражей и проблемы их предотвращения. При этом указано, что задачами уголовного законодательства Республики Казахстан являются восстановление социальной справедливости, исправление осужденных, недопущение

совершения осужденными и иными лицами новых уголовных правонарушений.

Ключевые слова: криминология, кодекс, пенитенциарный, рецидивист, экстремист, террорист, империя, психология.

Аннотация. The criminological characteristics of escapes from places of detention or detention and the problems of their prevention are considered. At the same time, it is indicated that the tasks of the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan are the restoration of social justice, correction of convicts, prevention of the commission of new criminal offenses by convicts and other persons.

Keywords: criminology, code, penitentiary, recidivist, extremist, terrorist, empire, psychology.

Қылмыстық жаза мемлекеттік күштеу шараларының бірі болып табылады және ол мемлекеттің қылмыспен қарсы күрес жүргізу құралдарының бірі ретінде қолданылады. Ал қылмыскердің өзі үшін жаза – ол жасаған қылмыстың қылмыстық-құқықтық зардабы. Мемлекет қылмысқа қарсы күрес жүргізуде әртүрлі әлеуметтік, ұйымдастырушылық, экономикалық, тәрбиелік, рухани шаралардың барлық түрін кеңінен қолдануға тырысады. Мемлекеттің қылмысқа қарсы күрестегі қолданатын шаралары сан түрлі. Осы шаралар ішіндегі ең негізгісі де ықпалдысы да – жаза, яғни жазалау шарасы болып табылады. Қылмыстық кодекстің 39-бабында «жаза дегеніміз – сот үкімі бойынша тағайындалатын мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы.. Жаза әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сондай-ақ сотталған адамды түзеу және сотталған адамның да, басқа адамдардың да жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу мақсатында қолданылады» делінген [1]. Жазаны орындамау заң мен сот төрелігінің беделіне ғана зиянын тигізіп қоймай, сонымен қатар барлық қылмыстық заңның қызметін іс жүзінде пайдасыз етеді.

Қазақстан Республикасы қылмыстық-атқару заңнамасының мақсаттары әлеуметтік әділдікті қалпына келтіру, сотталғандарды түзеу, сотталғандардың да және өзге адамдардың да жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу болып табылады [2].

Қазақстандық отандық заң бас бостандығынан айыру орындарынан, қамақтан немесе күзеттен қашу және оған тағайындалатын жауапкершілік мәселелерінде ұзақ және қиын даму жолынан өтті. Қазақстан Ресей империясының құрамында ұзақ уақыт болғандықтан, қашуды қылмыстық саралау мен қашу үшін жауапкершілік тарихы революцияға дейінгі кезеңнен бастау алады. Сол кезеңнің қылмыстық құқығында бас бостандығынан айыру орындарынан қашу – тұтқыннан қашу деп аталған.

Бас бостандығынан айыру орындарындағы қылмыс және оның себептері, сотталғанның жеке басы және қылмыстық мінез – құлқы, бас бостандығынан айыру орындарындағы қылмыстың алдын алу-криминологияның бірыңғай ғылыми бағыттарының бірі ретінде пенитенциарлық криминология пәнін құрайды.

Р.Е. Джансараеваның айтуынша, "пенитенциарлық криминологияның сандық және сапалық көрсеткіштері, оның себептері мен қылмыскердің тұлғасы, сондай-ақ алдын алу шараларын әзірлеу, онымен күресті болжау және жоспарлау қылмыстық әрекеттің басқа түріне тән емес" [3]. Осылайша, біз бас бостандығынан айыру орындарында сотталғандар жасаған қылмыстардың салыстырмалы түрде оқшауланған түрлерін немесе қайталанатын қылмыстың ерекше түрін қарастырамыз. Қашу мен жалтару "пенитенциарлық рецидив" ұғымына жатады, олар бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жүрген адамның қылмыс жасауы деп түсіндіріледі [4].

Қашу қылмысы – бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеуге қарсы

белсенді наразылық түрі болып табылады. Аталмыш қылмысты жасаған кезде әрекет етуші тұлға бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеудің өзіне

қойылған міндеттерін орындамайды және осы іс-әрекетімен көрсетілген қарым-қатынас жүйесінен өзін толықтай алып тастайды. Оның қоғамға қауіптілігінің жоғары екендігін халықаралық құқық нормалары да көрсетеді.

Бас бостандығынан айыру орындарынан сотталғандардың қашуы айтарлықтай әлеуметтік-қоғамдық қауіпті болып табылады, қашу кезінде жазаның бұлтартпастығы қағидаты бұзылып қана қоймай, қашу фактісінің өзі сотталғандардың тұрақсыз бөлігіне, сондай - ақ бостандықтағы қылмыскерлерге теріс әсер етеді, біріншіден жазасын өтеуден жалтаруға деген үмітін туындай отырып, ал екіншіден-қылмыс жасағаны үшін жазасыздық сезімін тудырады.

Қашудың әлеуметтік-қоғамдық қауіпі қашқандардың заңсыз жағдайда, әдетте, өзінің өмір сүруі үшін қылмыстық жолмен қаражат табуы және басқа адамдарды қылмыстық іс-әрекетке тартуы болып табылады.

Қашу - бұл заңмен белгіленген мерзімге оқшауланған адамның нақты көзқарасын айқындайтын және оның әлеуметтік институттардың нормативтік күтуіне сәйкес келмейтін іс-әрекеті. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 426-бабында, бас бостандығынан айыру орындарынан қашудан басқа, қамақтан қашу және күзеттен қашу үшін қылмыстық жауапкершілік қарастырылған [5].

Қылмыстылық – адамның мінез-құлқы нысандарының бірі, ал қылмыс – адамның саналы түрде жасаған әрекеті, нақты қылығы.

Бас бостандығынан айыру орындарында қылмыстың жасалуының ішкі себебіне сотталғандар, сезіктілер, айыпталушылар мен сотталушылардың арасындағы қарым-қатынастың дұрыс болмауы, зорлық-зомбылық іс-әрекеттерінің болуы жатады.

Қашудың басты мақсаты – бас бостандығынан айыру орнынан қашуға деген ынтаның болуы, жазасын өтеуден жалтару. Бірақ себептердің, жағдайлардың және мақсаттың болуы жеткіліксіз. Сотталған қашқан кезде әрдайым қолайлы жағдайлардың болуы мүмкін емес.

Қылмыстық-атқару жүйесінің түзеу мекемелерінен қашудың барлық жағдайларын келесідей бөлуге болады: объективті, яғни кінәлінің жеке басына байланысты еместігіне, мысалы, су тасқыны, жер сілкінісі, ҚАЖ мекемесі әкімшілігінің дұрыс құрылмауы немесе жеткіліксіздігі, табиғаттың өзгеруі (тұман, қар көшкіні, жел), нашар көрушілік және субъективті, яғни жеке тұлғаның психологиялық ерекшеліктерінің зерттелмеуі.

Қашуға дайындық барысында сотталғандар тамақ өнімдерін, ақшаны, азаматтық киімді, жеке басын куәландыратын құжаттарды және т.б. алуын ұйымдастырады.

Криминология қылмыскер тұлғасы деп қылмыстық заңды басқа жағдайлармен және мән-жайлармен қоса адамды кінәлі ететін, осылайша оның қоғамға жат қылықтарына әсер ететін әлеуметтік мәні қасиеттердің, белгілердің, қатынастырдың жиынтығы деп таниды. Арнайы профилактиканың негізін қашу мен жалтарудың жеке профилактикасы және оларды жоюға бағытталған, құқыққа қарсы іс-әрекеттер жасауға, бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеу режимін бұзуға және оларға жеке-тәрбиелік сипаттағы шаралар қабылдауға бағытталған шаралар қабылдау құрайды. Көрсетілген шараларды жүзеге асыру үшін маңызы бар: соттылық саны; алкогольге немесе есірткіге тәуелділіктің болуы; бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеуге дейінгі және уақытында мінездемелер; соңғы соттылық мерзімі;

қоғамға жат көңіл-күй дәрежесі; қару мен қосалқы құралдардың болуы; бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеу орындарында құқық бұзушылық тәжірибесінің болуы; ҚАЖмекемесі әкімшілігінде немесе қызметкерлер ортасында байланыстардың болуы. Пенитенциарлық мекемелерден қашу саны қылмысының өсуіне ықпал ететін маңызды фактор ұйымдастырушылық және операциялық-алдын алу жұмысының деңгейі болып табылады. Жазаны өтеуді және сотталғандардың мінез-құлқын қадағалауды ұйымдастырудағы елеулі кемшіліктер, жедел ақпараттың болмауы, қызметкерлердің өзінің қызметтік міндеттеріне немқұрайлы қарауы мекемеден қашудың негізгі шарты болып табылады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару жүйесін дамытудың 2019-2023 жылдарға арналған жол картасында көрсетілген тармақтардың бірінде сотталғандарды камералық жағдайда ұстауға толығымен көшу үшін реконструкциялау жүргізу немесе жаңа мекемелер салу мүмкіндігі бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны орындауға байланысты көптеген мәселелерді шешкен болар еді, бұл жағдайда қаралып отырған қылмыс түрінің алдын алуда маңызды орыналады.

Қазақстан Республикасының ҚАЖ-ді одан әрі дамытудың 2019-2023 жылдарға арналған жаңа бағдарламасында сотталғандарды жасақтап ұстаумен камералық және жасақтап ұстауды ұштастыра отырып аралас типке біртіндеп көшу жөнінде шаралар қабылдау көзделіп отыр. Сондықтан жасақта сотталғандар санын қысқарту, отряд бастықтарын өздеріне тән емес функциялардан арылту, кәсіби психолог-педагогтардың санын арттыру қажеттілігі осы жағдайда тағы бір растама алады деп есептейміз.

Жалпы қашудың алдын алу потенциалды және оған бейім қылмыскерлерді тәулік бойы қадағалау мүмкіндігіне байланысты жеңілдетіледі. Бұдан басқа, полиция қызметкерлерінен қарағанда, мекеме қызметкерлері қылмыстың кез келген түрін алдын алу үшін барлық мүмкіндіктерге ие.

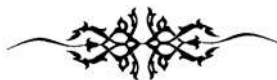
Қорыта келе, зерттеу жұмысында осы бөлімшенің маңыздылығы жоғары екендігін атап өтеміз. Себебі, адамның тұлғасын сипаттайтын қасиеттердің бәрін біліп алмай жеке адам қылмысының себебін немесе жалпы қылмыс себебін біліп-түсіну мүмкін емес. Атап айтсақ, қылмыскер тұлғасы – яғни, қылмыс жасаған тұлғаны сипаттайтын және оның қылмыстық мінез-құлқына ықпал ететін әлеуметтік-демографиялық, әлеуметтік-психологиялық, адамгершілік, құқықтық қасиеттердің, белгілердің, байланыстардың жиынтығы зерделенді. ҚАЖ мекемелерінде құқық бұзушылықтардың алдын-алу мен болдырмау, сотталғандарды тәрбиелеу бағытында жүргізілетін іс-шаралардың ішінде ең алдымен, сотталғанның тұлғасымен танысып, оны зерттеу маңызды орын алады. Оның психологиялық ерекшеліктері мен тұлғалық қасиеттерін негізге ала отыра, тәрбиелік ықпал ету шараларын дұрыс, әрі тиімді қолдану ықтималдылығы артады. Аталған жағдайлар негізінде сотталғанның қашуы, адамды кепілдікке алу кезіндегі қызметкердің психологиялық-моральдық тұрақтылығын қалыптастыру бойынша теориялық оқыту мен тренингтерді ұйымдастырып келесідегідей тақырыптарды қамтуды және енгізуді ұсынамыз.

Мекемедегі есепте тұрған сотталғандармен, атап айтсақ: қашуға бейім; теріс бағыттағы топтардың көшбасшылары мен белсенді қатысушылары, сондай-ақ басқа күдіктілерге, айыпталушыларға, және сотталғандарға теріс әсер ететін адамдар; әкімшіліктің заңды талаптарына топтық қарсы іс-қимылды ұйымдастыратын және арандататын; есірткі заттарын, психотроптық заттарды, күшті әсер ететін медициналық перепараттар мен алкогольді сусындарды қолдануға және сатып алуға бейім; сот нашақорлықтан және алкоголизмнен емдеуді қажет етеді деп танылған;

өзіне-өзі қол жұмсауға және дене мүшесін зақымдауға бейім; материалдық немесе өзге де пайда табу мақсатында құмар ойындарды ұйымдастыратын немесе белсенді қатысатын адамдар; ішкі тәртіп ережелерін жүйелі түрде бұзуға бейім; экстемистік, террористік идеологияны насихаттайтын немесе тарататын; түзеу мекемелерінің қалыпты қызметін ұйымдастыру, жаппай тәртіпсіздік үшін жазасын өтеуші тұлғалармен жұмыс жүргізудің ерекшеліктерін, олардың психологиялық ерекшеліктерін, қашуды тоқтату мен адамды кепілдікке алу кезінде қолданылатын тиісті әрекеттер туралы тақырыптарды қамтитын болуы керек. Аталмыш білім беру ҚАЖ мекемелері қызметкерлерінің білімін жетілдіріп қана қоймай, тәжірибеде сотталғандармен қызмет етудің тиімділігін арттырады деген сенімдеміз.

Әдебиеттер тізімі:

1. <http://qamqor.gov.kz/> (11.02.2020)
2. Қылмыстық-атқару жүйесін дамытудың 2019-2023 жылдарға арналған жол картасы.
3. Жуйков А.Л. Исторические аспекты уголовной ответственности за побег из места лишения свободы, из-под ареста или из-под стражи // Государство, право, общество: Сборник научных трудов в 2 ч. – Пермь, 2006. – Ч.2 – С.125, 126, 127.
4. Гаврилой В.М. Криминологические и правовые меры предупреждения аобегов из исправительных колоний: Лекция. – Рязань: Академия права и управления ФСИН России, 2005 – С.30
5. ҚР Қылмыстық кодексі 2014 жылы 3 шілдеде қабылданған. - Алматы: 2022ж. (толықтырулармен, өзгерістермен)

ӘОЖ 343.68-44

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР АРАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Жумагулова Багира Пісбекбайқызы

«Қылмыстық құқық және процесс» кафедрасының аға оқытушысы,
заң ғылымының магистрі

«Экономика және құқық» факультеті

«М.Х. Дулати атындағы өңірлік университеті» КЕ АҚ

Андатпа. Баяндамада кәмелетке толмағандар қылмыстылығының себептері мен жағдайлары және алдын алу шараларына қатысты мәселелері қарастырылған. Кәмелетке толмаған адамдар қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасаушылықтың қоғамдық қауіптілігі кәмелетке толмаған тұлғалар жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтардың қоғамға, мемлекетке және жекелеген адамдарға келтіретін зардабының дәрежесі жоғары болатындығы айтыла отырып, алдын алу шаралары туралы мәселе көтерілген.

Кілтті сөздер: криминология, виктимология, кодекс, физикалық, психатриялық, институт, агрессивті

Аннотация. В докладе рассматриваются причины и условия правонарушений несовершеннолетних и вопросы, связанные с профилактическими мерами. Поднят

вопрос о мерах пресечения, констатируя, что общественная опасность совершения уголовных правонарушений несовершеннолетними заключается в том, что уголовные правонарушения, совершаемые несовершеннолетними, несут высокую степень вреда обществу, государству, личности.

Ключевые слова: криминология, виктимология, кодекс, физический, психиатрический, институт, агрессивный.

Annotation. The report examines the causes and conditions of juvenile delinquency and issues related to preventive measures. The issue of preventive measures was raised, stating that the public danger of committing criminal offenses by minors lies in the fact that criminal offenses committed by minors carry a high degree of harm to society, the state, and the individual.

Keywords: criminology, victimology, code, physical, psychiatric, institute, aggressive.

Бүгінгі күні қоғам алдында тұрған әлеуметтік маңызды және өзекті міндеттердің бірі кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтармен қылмыстылықтың өсуін төмендету жолдарын іздестіру, олардың алдын алу тиімділігін арттыру болып табылады. Кәмелетке толмаған адамдардың қылмыстылығы жалпы қылмыстылықтың аса қауіпті түрі, себебі ол өскелең ұрпақтың келешегіне балта шабатын іс-әрекеттердің бірі. Қылмыстық құқықта ол күні бүгінге дейін өзекті мәселелер қатарында.

Кәмелетке толмағандардың қылмыстылығы мәселесі әрқашан халықты алаңдататын мәселе, себебі бүгінгі жасөспірімдер ұлтымыздың, еліміздің ертеңгі болашағы болып табылады. Соңғы жылдары елімізде кәмелетке толмағандардың қылмыстылық көрсеткіштері айтарлықтай төмендеген жоқ (2017 жылы – 3338, 2018 жылы – 3343, 2019 жылы – 3156, 2020 жылы – 3156, 2021 жылы - 2824).

Кәмелет жасына толмағандар арасындағы қылмыстарға алып келетін мінез-құлықты қалыптастыру мен бекітуге отбасылық институттардың бұзылулары, жеке тұлғаның әлеуметтік-психологиялық даму ерекшеліктері және оларды отбасы мен білім беру мекемелерінің тәрбие және педагогикалық тәжірибесіндегі есепке алудың тиімділігі, жасөспірімдер мен жастардың бейресми топтарының рөлі, әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-мәдени дамудың жағымсыз тенденциялары сияқты факторлар әсер етеді.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 12-бабына сәйкес адам және азамат өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру барысында басқа адамдардың құқықтары мен еркіндіктерін бұзбауы тиіс [1]. Өскелең ұрпақта адамгершілікті көзқарастар қалыптастыру, салауатты мінез бен мінез-құлыққа ие жалпы адамзаттық құндылықтар рухында тәрбиелеу мемлекеттің маңызды міндеті болып табылады. Өскелең ұрпақты тәрбиелеудің маңыздылығына басты назар аударып отырып, Елбасы Н.Ә.Назарбаев: «Біз құқық және өнегелілік идеясы салтанат құратын өркениетті қоғам құрғымыз келетін болса, онда әрбір азамат мектеп жасынан бастап қарапайым негізді игеру қажет» - деп атап өтті [2].

Кәмелетке толмаған адамдар қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасаушылық мәселесі өзінің күрделілігіне байланысты әрқашан терең ғылыми- тәжірибелік зерттеулерді қажет ететін саласы.

Кәмелетке толмаған адамдар қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасаушылықтың қоғамдық қауіптілігі кәмелетке толмаған тұлғалар жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтардың қоғамға, мемлекетке және жекелеген адамдарға келтіретін зардабының дәрежесі жоғары болады. Олар кейін басқа адамдарды да

қылмыс жасауға тартады. Кәмелетке толмағандардың қылмыстылығы ересектер қылмыстылығымен тығыз байланысты болады. Кәмелетке толмағандарды қылмыстылық әрекетке тарту кезінде ересектер оларды арандату жолымен, олардың тілегінен тыс қылмыстылық әрекетке тарту, олардың сенгіштігі мен білместігін пайдалану жолымен жүзеге асыруы мүмкін.

Кәмелетке толмағандарды қылмыстылық әрекетке тарту оларға физикалық немесе психикалық ықпал ету арқылы (алдау, қорқыту, уәде ету, қауіптендіру, күш көрсету, есірткі қолдану т.б.) қылмыс жасауға итермеллеуі мүмкін. Мұндай жағдайда қылмыс әрекеті нақты жасалған сәтте, қарастырылатын қылмыстың құрамы жоқ болған кезде аяқталды деп саналады. Кәмелетке толмағандады қылмыстылық әрекетке тарту әртүрлі болуы мүмкін: қылмыстылыққа қызығушылығын тудыру, кәмелетке толмағандар арасында әңгімелер, түрлі кештер ұйымдастыру қылмыстылық әрекетке жататын әртүрлі тапсырмалар беру арқылы да іске асырады. Кәмелетке толмағандардың қылмыстылығына ерекше қатыгездік, өз құрбандарына деген асқан батылдық сынды қасиеттер тән. Әдетте жасөсіпірімдер өз қылмыстық ниеттерін топ болып жүзеге асырады, көптеген жағдайда пайдакүнемдік, бұзақылық ниеттерді басшылыққа ала отырып әрекет етеді, олар құрдастарының арасында өз беделін арттырғысы келеді, көптеген жағдайларда ашуланшақтыққа бой алдырады.

Атап өткендей, кәмелетке толмағандар қылмыстылығына тән ерекше белгілерінің бірі – қылмыстардың топ болып жасалуы. Топ болып жасалатын қылмыстарға айтарлықтай қатыгездік және жіберленуші аямаушылық сынды қасиеттер тән. Оған кәмелетке толмағандардың күнделікті әлеуметтік ортасы және жеке девиациялар ықпал етеді (БАҚ-да қатыгездікті, күш қолдануды және опасыздықты қалыпты құбылыс ретінде көрсетіп бейнелеу, білім беру мекемелерінде тиісті деңгейдегі құқықтық тәрбиенің болмауы, бос уақытты өткізуге арналған мекемелердің дамымағандығы немесе ақылы, яғни көптеген балалар үшін қол жетімсіз болуы). Аталған мән-жайлар кәмелетке толмағандарды топтар болып ұйымдасуына және топ шеңберінде қылмыс жасауға жағдайлар жасайды. Осы орайда кәмелет жасқа толмағандар қылмыстылығымен байланысты проблемаларды зерттеуде олардың жасаған қылмыстылық ерекшелігіне, кәмелетке толмағандардың криминологиялық қылмыстылығының айырмашылықтарына, олардың қылмыстылық мінез-құлықтарының ерекшеліктеріне аса көңіл аудару қажет. Соңғы жылдары кәмелетке толмағандар қылмыстылығының төмендеуі байқалғанмен, олар жасаған қылмыстардың басым бөлігі есепке алынбайды. Сондықтан кәмелетке толмағандар жасайтын қылмыстардың нақты саны бәрімізге мәлім криминалды статистикадан үш-төрт есе рет артады.

Кәмелетке толмағандардың қылмыстары агрессивті және қатыгездікпен сипатталады. Кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстардың қоғамдық қауіптілік деңгейін арттыруға бұқаралық ақпарат құралдарының криминалдық бизнесті ынталандыратын «қазіргі заманғы» қажеттіліктер мен жүріс-тұрыс стилінің үлгілерін (притондар мазмұны, сутенерлік, жезөкшелік, есірткінің таралуы, порнография және басқалар) күштеп таңуына ықпал етеді. Бұған көп жағдайда бұқаралық ақпарат құралдары мен теледидар бағдарламалары, зорлық-зомбылықты көрсету және насихаттау арқылы отандық және шетелдік өндіріс фильмдері тарапынан ойластырылмаған ақпараттық саясат ықпал етеді.

Кәмелет жасқа толмағандардың басым бөлігі қоғамға қауіпті әрекет жасағанмен, қылмыстылық жасына жетпегендіктен қылмыстық жауаптылыққа тартылмайды. Олардың арасында тонау, қарақшылық фактілерімен қатар, әйел зорлау, есірткінің

заңсыз айналымымен байланысты қылмыстар да етек алуда. ПМ Кәмелетке толмағандардың істері бойынша бөлімшелерінің есебіне сүйенсек, елімізде жыл сайын 3000-3500 аса бала қылмыстық жауапқа тартылатын жасына жетпей қоғамға қауіпті іс-әрекет жасайды екен.

Қазіргі кезде кәмелетке толмағандар жасайтын қылмыстардың бір ерекшелігі – кәмелетке толмағандардың өз қылмыстық ниетін жүзеге асыру үшін суық қаруды және дәрі-өкпен атылатын қаруды қолдануы.

Осыдан, кәмелетке толмағандар жасайтын қылмыстар бұдан 10-15 жыл бұрын жасалған қылмыстардан айтарлықтай өзгеше екендігін байқауға болады: адам өлтіру қылмысын, адамның денсаулығына ауыр зиян келтіру кезінде суық қаруды немесе өкпен атылатын қаруды пайдалану (80-85% жағдайларда); кәмелетке толмағандардың ұстаздарға шабуылдар санының өсуі, құрдастарын ұрып-соғып, оны бейнетаспаға түсіріп алуы және кейін Интернет ғаламторына орналастыру; кәмелетке толмағандардың қатысуымен болған жаппай төбелестер санының күрт өсуі, компьютерлік технологияларды пайдалана отырып жасалатын қылмыстар санының күрт өсуі [3].

Кәмелетке толмағандар арасында маскүнемдік, есірткі, уытты заттарды пайдалану таралғанын статистикалық мәліметтер де дәлелдейді [4]. Кәмелетке толмағандар мен жастар арасында есірткіні медициналық емес тұтынудың таралуы ерекше алаңдаушылық тудырады — алғашқы есірткі тұтынудың жас шамасы 13-14 жасқа дейін төмендеді.

Кәмелетке толмағандардың басым бөлігі тиісті деңгейде тәрбие мен білім алмайды, өмір сүру үшін қажетті бағыт-бағдарлардың қандай екендігін білмейтін жасөспірімдер ішімдікке, нашақорлыққа, әлеуметтік апатия, сыбайлас жемқорлық көріністерінің қармауына оңай түсіп қалады. Осындай жағдайлар әрине біздің қоғамымыздың дамуына айтарлықтай алаңдатушылық туғызады. Қазіргі кезде кәмелетке толмағандар арасында нашақорлық, жезөкшелік, маскүнемдік сияқты теріс әрекеттер орын алады. Осы ретте, кәмелетке толмаған адамдардың жеке тұлғасын әлеуметтендіру, олардың құқықтық тәрбиелеуді ғана қажет етіп қоймай, сондай-ақ оларға шынайы көмек көрсету кезінде әлеуметтік-психологиялық ықпал ету мүмкіндігі бар мамандандырылған мекемелер жүйесін құру қажеттілігі бар.

Еліміздегі қылмыстық жағдайдың нашарлауы салдарынан кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстылық әлі де белең алуда. Бұған тағы себеп кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстылықтың отбасындағы қарым-қатынастың бұзылуынан, халықтың едәуір бөлігінің тұрмыстық ахуалының нашарлауынан, қоғамдағы әлеуметтік жікке бөлінудің ұлғаюынан болып отырғандығын ескермеуге болмайды [5].

Кәмелетке толмағандармен қатыгез (барлық балалар жарақаттарының 70% астамы отбасылық-тұрмыстық сипаттағы) қарымқатынас көріністерінің өсуі байқалады. Алдын ала есептеу нәтижесі зорлық-зомбылық әрбір төртінші отбасында кездесетінін көрсетеді.

Қатыгез қарым-қатынастан сақтану үшін көптеген балалар жанұясынан, балалар үйлері мен интернаттан кетеді, ал осы балалардың 10%-ы осындай қарым-қатынастың нәтижесі өлім болып табылады. Суицид жағдайлары жиі кездеседі [6].

Кәмелетке толмаған қылмыстың орташа статистикалық портреті келесідей: жасы 16-дан 17-ге дейінгі кәмелетке толмаған; жұмыссыз, орта білімі бар; бұрын қылмыстық жауапкершілікке тартылмаған, қызығушылықтарының, еңбек дағдыларының жоқтығымен, өзінің алдағы тағдырына айырмашылықтарынсыз сипатталатын балалар.

Олар үшін рухани сезімдер мен эмоциялардың дамымауы, тәртіпсіздік, дөрекілік, агрессивтілік, жалқаулық және жалқаулық тән. Оларды тек мақсатты, жүйелі ақыл-ой немесе физикалық дамытуды талап етпейтін жеңіл, ойын- сауық сипатында, өткір сезімді тудыратын іс-әрекеттер қызықтырады.

Балалар тәрбиелеудегі маңызды орын отбасына беріледі. Өмір заңы сол - өзара көмекке дайын, ұйымшыл болып саналған отбасында тәрбие алған балалар тәрбиелі және еңбекқор болып шығады. Оған қоса, ата-аналары балаларды қорғау мен тәрбиелеуге қатысты қолданыстағы заңнамалық актілермен жеткілікті түрде таныс болса, осы маңызды міндетті тиісінше жемісті орындап шығады.

Отбасында кәмелетке толмағанның дұрыс тәрбие алып, өсуі үшін елімізде көп жағдайлар жасалуда. Біздің қоғамда отбасы ұрпақты тәрбиелеу ісіне маңызды қадамдар жасап, үлесін қосып келеді. Отбасының тәрбиелік ықпалы қоғамдық тәрбиеге барынша жақын тұрса, соншалықты ол күшті, әрі өнімді болмақ. Келешек ұрпақты тәрбиелеу, оның дене және рухани жағынан дамыту отбасының маңызды міндеті болып саналады. Бүгінгі күні алдын алу қызметін жүзеге асыратын әр түрлі субъектілердің іс-әрекеттерінде ведомствоаралық бытыраңқылық пен келіспеушілік әлі де бар. Осы орайда ведомствоаралық өзара іс-қимылдың жеткіліксіздігі немесе тиісінше ұйымдастырылмауы кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың өсуінің маңызды факторларының бірі болып табылады. Кәмелетке толмағандардың құқығын қорғаумен айналысатын, олардың тәрбиесі мен жұмысқа орналасуына жауапты мекемелерді бақылайтын ұйымдардың мәртебесін көтеру қажет, сонда ғана олар қоғамнан өз орнын табады, өздерін қоғамның толық мүшесі ретінде сезінеді.

Кәмелетке толмағандардың қадағалаусыздығы мен құқық бұзушылықтарының алдын алу мекемелерінің тиімді өзара іс-қимылын қамтамасыз ететін құқықтық, ұйымдастырушылық, қаржылық-экономикалық тетіктерді жетілдіруді талап етеді. Қорытындылай келе, кәмелетке толмағандардың қылмыстылығы, оған итермелейтін себептер мен жағдайлар мәселесі қазіргі кезде тек криминолог мамандарды толғандыратын мәселе ғана емес, бүкіл қоғамды толғандыратын мәселе екені анық. Өскелең ұрпақтың болашағы саналы да салиқалы, әрі білімді де білікті бүгінгі біз тәрбиелеп жатқан балалардан шығатынын ұмытпағанымыз жөн. Сондықтан балалар мен жасөспірімдердің жаңа бұқаралық ұйымдарын құруға және дамытуға барынша жәрдемдесу қажет. Кәмелетке толмағандардың қылмыстылығын ескертудің жалпы әлеуметтік деңгейі тұрғысынан бүгінгі күні балалар, жасөспірімдер және жастар ұйымдарының тармақталған құрылымының болуы өте маңызды. Олар жасөспірімдердің бос уақытын ұйымдастырмай, өздерінің бейімділігін көрсетуге және қабілеттерін дамытуға, өзін-өзі іске асыру қажеттілігін қанағаттандыруға, өз мүдделерін жүзеге асыруға мүмкіндік берер еді. Әрине, мұндай құрылым құру белгілі бір материалдық шығындарды, нормативтік құжаттар кешенін әзірлеуді, ұйымдастыру мәселелерін шешуді талап етеді. Алайда, бұл қажет. Біздің ойымызша, қиын жасөспірімдерді, сондай-ақ кәмелетке толмаған құқық бұзушыларды бос уақытты өткізудің стандартты түрлеріне тарту оң әсер етер еді.

Осы проблемалардың барлығы кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алудың кешенді-мақсатты бағдарламаларына енгізілуі тиіс. Бүгін әлеуметтік жұмыс, мамандардың кәсіпқойлығы саласындағы мемлекеттік стандарттардың тиімді ғылыми негізделген тұжырымдамасын әзірлеу, әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби қызметін аттестаттау тәртібін пысықтау алда тұр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық- құқықтық жүйесі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
2. Кәмелетке толмағандардың қылмыстары бойынша сот ісін жүргізу. Заң ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация/ <https://stud.kz/referat/show/44908>
3. Құлжақаева Р. Б. Кәмелетке толмағандар қылмыстылығы және оның алдын алу: оқу құралы / Роза Балбатырқызы Құлжақаева, Мирлан Ахмедяұлы Қызылов, Совет Қапашұлы Алтайбаев; ҚР ішкі істер м-гі, Б.Бейсенов атын. Қарағанды акад. - Қарағанды: ҚР ПМ Б. Бейсенов атын. Қарағанды акад., 2014. – 86 б.
4. Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасының Құқықтық [статистика және арнайы есепке алу жөніндегі](http://pravstat.prokuror.gov.kz/) комитеті <http://pravstat.prokuror.gov.kz/>
5. Антонян Ю.М. Типология преступников и определение их классификационных признаков //Криминологическая классификация преступлений и преступников // Сб. статей. – М., 2016.–207с.
6. Кәмелетке толмағандар арасындағы қадағалаусыздық пен панасыздық, құқық бұзушылық мәселелері бойынша әдістемелік құрал / Балалардың құқықтары қорғау комитеті; жауап. ред. А.Е. Копылова.- Астана: Тау-Самал, 2017.- 328 бет.

ӘОЖ 343.33-28**ПОРНОГРАФИЯЛЫҚ МАТЕРИАЛДАРДЫ НЕМЕСЕ ЗАТТАРДЫ
ЗАҢСЫЗ ТАРАТУМЕН КҮРЕСУДЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАНЫ
ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ****Жумагулова Багира Пісбекбайқызы****«Қылмыстық құқық және процесс» кафедрасының аға оқытушысы
заң ғылымының магистрі****Қайратқызы Медина, 2 курс магистранты****«Экономика және құқық» факультеті****«М.Х. Дулати атындағы өңірлік университеті» КЕ АҚ**

Андатпа. Баяндамада порнографиялық материалдар мен заттардың заңсыз айналымы қылмысын зерттеуге және оның алдын алу, одан сақтандыру проблемаларына арналған. Жұмыста порнографиялық материалдар мен заттардың заңсыз айналымы қылмысын әлеуметтік-құқықтық тегі зерделенген, оларға қылмыстық-құқықтық сипаттама берілген, оларды жасаудың жолдары қарастырылған.

Кілтті сөздер: порнографиялық өнімдерді, статистика, конвенция, сексология, институт, қылмыстық кодекс, психосексуалдық даму, агрессия, реабилитациялық орталық., фелляция, оргия, педофилия, гомосексуаль, эротика, дефиниция.

Аннотация. Доклад посвящен изучению преступления незаконного оборота порнографических материалов и веществ и проблемам его предупреждения и

пресечения. В работе исследуется социально-правовое происхождение преступления незаконного оборота порнографических материалов и предметов, дается их уголовно-правовая характеристика, приводятся способы их совершения.

Ключевые слова: порнографических продуктов, статистика, конвенция, сексология, институт, уголовный кодекс, психосексуальное развитие, агрессия, реабилитационный центр, фелляция, оргия, педофилия, гомосексуаль, эротика, дефиниция.

Annotation. The report is devoted to the study of the crime of trafficking in pornographic materials and substances and the problems of its prevention and suppression. The paper examines the socio-legal origin of the crime of illegal trafficking in pornographic materials and objects, gives their criminal-legal characteristics, and provides methods of their commission.

Keywords: pornographic products, statistics, convention, sexology, institute, criminal code, psychosexual development, aggression, rehabilitation center, fellatio, orgy, pedophilia, homosexual, erotica, definition.

Порнография және эротика, өте ерте кезден белгілі адамның сексуальды өмірін материалды жағдайда көрсететін элеуметтік құбылыс болып табылады. Қазіргі қазақстандық қоғамда порнографиялық материалдарды немесе заттарды заңсыз таратудың қоғамдық қауіптілігі өте жоғары. Ол, порнографиялық материалдарды немесе заттарды заңсыз таратудың адамгершілікке қарсы жасалатын қылмыс болып табылатындығымен анықталады. Қазақстан Республикасының Бас Прокуратурасының жанындағы құқықтық статистика мен ақпарат Орталығының статистикалық мәліметтеріне сәйкес қарастырылып отырған қылмыстың қарқындылығы байқалады.

Демек, порнографиялық материалдарды немесе заттарды заңсыз тарату үшін жауаптылық көздейтін ҚР ҚК-нің 311-бабының мазмұны және оның тәжірибеде қолданылуы, сонымен қатар осы әрекеттің ҚР ҚК-нің басқа баптары бойынша саралау мәселесі, арнайы зерттеуді талап ететін бірқатар мәселелерді алға қояған. Порнографиялық материалдарды немесе заттарды тарату немесе жарнамалау мақсатында оларды заңсыз дайындау, тарату, жарнамалау, сол сияқты порнографиялық сипаттағы баспа басылымдарын, кино - немесе бейнематериалдарды, бейнелерді немесе өзге де заттарды заңсыз алып өту немесе олармен сауда жасау – мүлкі тәркіленіп немесе онсыз, екі мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не алты жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады. Айта кетсек мысалы 1871 ж. Германияның Қылмыстық Ережесінде «ұятсыз шығармаларды» сату мақсатымен, сатудан, тарату, ашық шығарудан және жарнамалау үшін қылмыстық жауапкершілік бекітілген еді. «Ұятсыз шығармалар» деген ұғымның өзін немістің қылмыстық құқық ғылымы былай деп түсіндірген «жыныстық қатынасқа әуестікті дәрежелік танытатын және жыныстық ара-қатынасты көздыруға бағытталған шығармалар» [1].

Порнографиялық материалдарды немесе заттарды заңсыз таратуға халықаралық құқық нормасымен тыйым салынған. 1923 жылы «Порнографиялық бұйымдарды тарату және олармен сауда жасауға қарсы шаралар туралы» Женева конвенциясы қабылданған. Осы конвенцияға қосылған барлық мемлекеттер өздерінің ұлттық Қылмыстық кодексінде осы тектес іс-әрекетті қылмыс деп танып,

жауаптылық белгіленген. Порнографиялық материалдарды немесе заттарды таратудың қоғамға қауіптілігі сол, мұндай әрекеттер жас өспірімдердің дене бітімі немесе психикалық адамгершілік жағынан дұрыс дамып жетілуіне теріс әсер етеді, жыныстық қатынастар туралы оларға кереғар нанымдарды уағыздайды, мұндай материалдармен танысу арқылы олар әйел зорлау, нәпсіқұмарлық сипаттағы зорлық әрекеттерін, тағы басқадай түрде азғындату әрекеттерін жасауға әсер етуі мүмкін. Қылмыстың негізгі тікелей объектісі-қоғамдық адамгершілік, азаматтардың ары, адамгершілік қасиеттері. Қылмыстың заты-порнографиялық материалдар және заттар. Порнография-шектен шыққан әдепсіздіктер арқылы жыныстық қатынастардың көргенсіз, жүгенсіз түрлерін, астамшылдығын бейнелейтін көрініс болып табылады. Оған әдепсіз кино немесе бейне материалдар, суреттер, картиналар, альбомдар, шығармалар, бұйымдар немесе өзге заттар-аудиожазбалар, порнографиялық компактдіскілер, пластинкалар жатады. Қылмыстың объективтік жағынан порнографиялық материалдарды немесе заттарды тарату немесе жарнамалау мақсатында заңсыз жасау, тарату, жарнамалау, сондай-ақ порнографиялық сипаттағы баспа басылымдарын, кино немесе бейнематериалдарды, суреттерді немесе өзге заттарды заңсыз сату арқылы жүзеге асырылады. Порнографиялық материалдарды немесе заңсыз жасауға осыған жататын шығармаларды, суреттерді, фотобейнелерді толық жасау немесе осындай заттарды монтаждап құрастырулар жатады.

Тарату деп-порнографиялық материалдарды немесе заттарды басқа адамдарға сыйға беру, сату немесе кез келген басқа тәсілмен оларды басқа адамдарға беруді айтамыз. Жарнамалау деп- порнографиялық заттарды, материалдарды басқаларға көрсету, олар туралы шектен тыс көптеген адамдарға ақпарат беруді айтамыз. Сату деп- осы көрсетілген заттарды басқаларға ақы алып беруді айтамыз. Көрсетілген әрекеттердің барлығы заңсыз болады, яғни құзыретті органдардың тиісті рұқсатынсыз жасалады. Қылмыс құрамы формальдық және ол заңда көрсетілген әрекеттердің біреуін істеген уақыттан бастап аяқталған деп табылады. Қылмыстың субъективтік жағы тікелей қасақаналық. Адам порнографиялық заттарды заңсыз дайындайтынын, тарататынын, жарнамалайтынын және сататынын сезеді, біледі және оларды жүзеге асыруды тілейді. Қылмыстың субъектісі-16-ға толған адам [2].

Тарату деп - порнографиялық материалдарды немесе заттарды басқа адамдарға сыйға беру, сату немесе кез келген басқа тәсілмен оларды басқа адамдарға беруді айтамыз.

Жарнамалау деп - порнографиялық заттарды, материалдарды басқаларға көрсету, олар туралы шектен тыс көптеген адамдарға ақпарат беруді атаймыз.

Сату деп - осы көрсетілген заттарды басқаларға ақы алып, беруді атаймыз. Көрсетілген әрекеттердің барлығы заңсыз болады, яғни құзыретті органдардың тиісті рұқсатынсыз жасалады. Сатуды, заң, таратудың бір түрі ретінде, айыптының әрекеттерінің нақты себебіне қарай қарастырылып отырған қылмысты жасаудың бөлек тәсіліне жатқызады. Заң көрсетілген материалдарды немесе заттарды осы үшін қатаң түрде белгіленген жерлерде ғана рұқсат етілген сатуды, таратуды, жарнамалауды ескере отырып, жасаушы әрекеттерінің заңсыз сипаты үшін ғана жауаптылық туралы сөз қозғайды [2].

Порнография құбылысының бүгінгі заманауи қоғамда өз орнын тапқанына қарамастан, бұл дефиниция қазіргі уақытта заң тұрғысында әлі орныға қойған жоқ, ал белгілі тұжырымдамалар қисынсыз. Бүгінде порнография терминіне қатысты қолданылатын түсініктемелер бірнеше онжылдықтар бұрын айтылған пікірлерден

алшақтай қоймады, порнография мінезінің жиі өзгеретіндігіне қарағанда, бұл оның табиғатына қайшы келеді.

Жоғарыда айтқанымыздай порнография терминінің этимологиясына келер болсақ, ол гректің *pornos* – азғын және *grapho* – жазу деген сөздерінен тұрады. Демек, ол жыныстық қатынастың жазбаша нұсқасы немесе әдепсіз мінез-құлық дегенді білдіреді. Кей деректерге сүйенсек, порнография деп Ежелгі Афины еліндегі жезөкшелер үйінің қабырғасын көркемдеген сексуалды мағынасы бар суреттер есептелінген [3]. Бұл суреттер ұсынылатын қызметтердің каталогы іспетті еді. Сондай-ақ клиенттерді тартудың бір жолы болып саналатын. Одан кейін «порнография» термині әдепсіз мінез-құлық пен адамдардың арасындағы жыныстық қарым-қатынасты анайы түрде көрсету үшін қолданыла басталды. Келесі бір пікірге сүйенсек, порнография термині XVIII ғасырда Францияда Ретиф де ла Бретоннаның «Порнограф, немесе әдепті адамның адамның бейәдеп жезөкшелік туралы ойлары» атты кітабы жарыққа шыққан кейін қоғамға сіңді. Қоғам үшін жат және бейәдеп саналатын тақырыптар аталмыш кітапқа арқау болған соң, оның атауы сексуалды бейпілдің атауы сияқты қарастырылатын болды.

Порнография, эротика іспетті баяғы заманнан бері адамдардың сексуалдық өмірінің материалдық тұрғыда бейнеленуі үшін қолданылады. Адамдардың сексуалдығының тарихының бастамасы ретінде адамзат санасының эволюциясын қарастыру әдетке айналған. Бұл, әрине, сексуалдық нышаны бар суреттерді зерттеудің түсініктемесі болып саналады.

1910 жылы Париж қаласында өткен 4-ші Халықаралық конгресте порнография терминіне алғаш рет ғылыми негізде түсініктеме берілді. «Өзінің бет пішіні, дене күйімен сексуалдық өмір туралы бұрыс пікір туындатып, автордың анайы ойлары мен әжуасынан сыр шертіп, мәдениетсіздігін көрсететін» барлық пікірлер мен әрекеттер порнография болып саналады. Порнографияға берілген алғашқы түсініктемеде шыны керек, нақтылық болмады. Өйткені әдепсіздік, анайы ойлар мен әжуа сынды терминдердің өзіне мардымды түсініктеме берілмеген болатын.

А.П. Евгеньеваның редакциялығымен жарыққа шыққан сөздікте әдепсіздік сөзінің синонимі ретінде «әбестік» пен «ұятсыздық» сөздері ұсынылады. Бұл орайда ұятсыздық деп бұрыс қылық, әрекет үшін қатты абыржу саналса, әдептілік деп өзіңді дұрыс ұстау ережелері түсіндіріледі [Бұл категориялар, оның ішінде ұялу категориясы тұлға түсінігінің мінездемесін жасауға көмектеседі. Өйткені ол әр адамда әр түрлі көрсетіледі. Демек, «әдепсіздік» терминіне түсініктеме беру барысында қоғамның кей бөлігінің белгілі бір тарихи кезеңдегі көзқарасы мен мінезін де ескеру қажет. Бұл орайда бір мемлекет территориясында тұратын әртүрлі аймақ тұрғындарының қоғамдық ойлары мен ережелері едәуір ерекшеленетіндігін білген жөн. Сексуалдық әрекеттердің әртүрлі көрінісіне (суреттері мен жазбаларына) адамдардың көзқарасының әрқилы болуы олар тәрбиеленген қоғамдағы консервативтік, дәстүрлі және прогрессивті бағыттағы «мектептер» мен ағымдар да өз қолтаңбасын қалдырады [4]. Сонымен қатар сексуалдық тақырыпты ашық көрсететін суреттер мен жазбаларды қабылдауы мен баға беруіне адамдардың жас ерекшелігі, оның діни сенімі мен адамгершілік қағидалары, өзге де факторлардың әсер етуі түсінікті. Негізінен эротика да, порнография да адамның сексуалдық өмірінің көрінісі болып табылады, және төмендегі ортақ функцияларды орындайды: жыныстық қатынасқа итермелейді; уақыт өткізудің бір жолы саналады; ақпарат көзі болып табылады. Бұл пікірмен келіспеуге тырысып көрелік. Порнографиялық

материалдарды немесе заттарды тарату халықаралық сипаттағы қылмысқа жатқызылуы, оның жеке адамның рухани өміріндегі жеке құқына қол сұғу емес, оның барлық адамзаттың ізгілік басымдықтарына кесірін тиігзуі, яғни жекелей емес, көпшілік сипатын алып отырғанына туындап отыр. Аталған әрекеттер бүкіл адамзаттың денсаулығына және бүкіл әлемдік моральдік стандарттар мен құндылықтарға қол сұғушы қылмыстар деп санаймыз. Порнографиялық материалдарды немесе заттарды таратумен қатар бұл қылмыс тобына есірткі, психотроптық заттардың заңсыз айналымы және халықтардың мәдени құндылықтарына қол сұғушылықтар кіреді.

Сексуалдылық өз кезегінде «тұлға мен оның әрекетінің сексуалды-эротикалық компоненттерінің кешенді мінездемесін» білдіреді. Сексуалдық компоненттер жыныстық әуестікті орындайтын соматикалық процестердің жиынтығы саналса, эротика дегеніміз ол әрекетке ынталандыратын қиял мен күйзелу, елестету, ойлау сынды сезімдердің жиынтығы болып табылады.

Жалпы Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы бойынша жазаның түсінігіне тоқталып өтсек, қылмыстың белгісінің бірі болып оның жазаланатындығы табылады. Осыған байланысты ҚР ҚК-нің 39-бабында «жазаның әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сондай-ақ сотталған адамды түзеу және сотталған адамның да, басқа адамдардың да жаңа қылмыстар жасауынан сақтандыру мақсатында қолданылатындығы» туралы айтылған [5].

Қоғамның, мемлекеттің, жеке адамның құқықпен қорғалатын мүдделеріне қауіпті қол сұғушылыққа, мемлекеттің құқықтық әсер етуі, қылмыстық заңда қандай қоғамға қауіпті әрекеттердің қылмыс болып табылатындығы, оны жасаған тұлғаларға қандай жазалар мен қылмыстық-құқықтық сипаттағы шаралар қолданатындығынан көрінеді. Әрекетке тиым салынбаса және кінәліге қылмыстық заңды қолданбаса, қылмыстық заң қоғамдық қауіпті деп санайтын тек мінез-құлықтың тізімі ғана болып, мемлекет қоғамдық қатынастарды қылмыстық қол сұғушылықтан қорғай алмас еді және қылмыстың алдын-ала алмас еді.

Яғни, порнографиялық материалдарды немесе заттарды заңсыз тарату қылмыстары үшін жазаны дифференциациялау заңдық дәрежеде қылмыс құрамының нақты және логикалық қалыптасуын иеленеді.

Егер бұрынғы және қазіргі қылмыстық заңнаманы салыстырсақ, онда қазіргі кезде әрекет етіп тұрған Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінде порнографиялық материалдарды немесе заттарды заңсыз тарату қылмысын жасағандығы үшін жаза әр түрлі екендігі көруге болады. Мысалы, орташа ауыр қылмыстар үшін, жазаның негізгі түрі ретінде (ҚР ҚК-нің 311-бабы): айыппұл, түзеу жұмыстары, бас бостандығынан шектеу, бас бостандығынан айыру болып табылады [5].

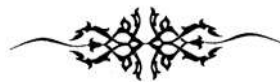
Аталған әрекеттердің қоғамға туғызып отырған қатерін және таралымдылығын ескеріп, оны халықаралық сипаттағы қылмыс ретінде танып, конвенцияға қатысушы мемлекеттерге бұны ауыр қылмысқа жатқызып, оны жасағаны үшін берілетін жазаны қатаңдандыру жөнінде ұсыныс беру. Конвенцияда балалар порнографиясына түбегейлі қылмыстық-құқықтық тыйым салынғанын нақтылау маңызды болып табылады. Бұл қылмыстық жауапкершілік 18 жасқа толмаған балалар мен жасөспірімдерді нақты және құрастырылған зинақорлық қатынас объектісі ретінде жазылып, бейнеленген порнографиялық материалдар мен заттарды тарату, сондай-ақ жеке мақсаттары үшін сақтауға да бірдей туындауы қажет.

Мұндай мақсатта мемлекеттерге өздерінің қылмыстық заңнамаларында арнайы нормаларды қарастырып, немесе аталған әрекеттерді қолданыстағы қылмыстық-құқықтық нормаларға енгізуді ұсыну керек.

Әлемдік Интернет компьютерлік жүйелерде қылмыстық кәсіп және ұйымдасқан қылмыстық топ түрінде жасалған әрекеттер ретінде, порнографиялық материалдар мен заттарды таратқаны үшін қылмыстық жауапкершілікті күшейту және жазалау тиімді болар еді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Люблинский П. И. Преступления в сфере половых отношений. М-Л., 1925. - С. 210.
2. Қылмыстық құқық. (Оқулық). Ерекше бөлім. Ағыбаев А.Н. 2016 ж. Алматы.
3. Воловиков Б.П. К вопросу о нормативном определении порнографии / Б.П. Воловиков, Д.А. Артамонов // V Омские торгово-экономические чтения: Материалы Международной научно-практической конференции. - Омск, 2007. - С. 43.
4. Российский энциклопедический словарь: В 2 кн. / Гл. ред. А.М. Прохоров. - М., 2001.
5. ҚР Қылмыстық кодексі. 2014.ж. 3 шілді (Өзгертулер мен толықтырулар 31.12.2021ж.).

ӘОЖ 343.76-33

ҚЫЛМЫСҚА СЫБАЙЛАС ҚАТЫСУШЫЛАРДЫҢ ЖАУАПТЫЛЫҒЫ МЕН ЖАЗАСЫН ДАРАЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Жумагулова Багира Пісбекбайқызы

«Қылмыстық құқық және процесс» кафедрасының аға оқытушысы,
заң ғылымының магистрі

Дәулетжан Мухтархан Нұржанұлы, 2 курс магистранты

«Экономика және құқық» факультеті

«М.Х. Дулати атындағы өңірлік университеті» КЕ АҚ

Аңдатпа. Баяндамада қазіргі Қазақстан қоғамындағы қылмыстық заңға қатысты басты бағыт заң нормаларын ізгілендіру, бас бостандығынан айыру жазасын қолдану көлемін немесе оның мерзімдерін азайту болып табылатындығы ескеріліп, алдағы уақыттарда сыбайлас қатысушылықпен жасалған қылмыстарға да бұл мемлекеттік саясаттың қатысы бар екендігі және жауаптылық пен жазаны қылмысқа сыбайлас қатысушыларға белгілеуде де қолданылатыны жөніндегі мәселе қарастырылған.

Кілтті сөздер: қылмыстық кодекс, практика, принцип, критерий, психика, роль.

Аннотация. В докладе учтено, что основным направлением уголовного права в современном казахстанском обществе является гуманизация правовых норм, сокращение объема наказания в виде лишения свободы или его сроков, и что эта государственная политика также относится к преступлениям, совершенным с соучастием в будущем, а также используется при определении ответственности и наказания соучастников преступления.

Ключевые слова: уголовный кодекс, практика, принцип, критерий, психика, роль.

Annotation. The report takes into account that the main direction of criminal law in modern Kazakh society is the humanization of legal norms, the reduction of the amount of

punishment in the form of imprisonment or its terms, and that this state policy also applies to crimes committed with complicity in the future, and is also used in determining the responsibility and punishment of accomplices in crime.

Keywords: criminal Code, practice, principle, criterion, psyche, role.

Жаза мен жауаптылықты даралау қылмыстық құқықтың аса маңызды қағидаларының бірі болып саналады. Қылмыстық құқық ғылымында жаза мен жауаптылықты даралауға қатысты даулылық ерте кездерден-ақ қалыптасқан. Бұл қағиданың түсінігімен кеңес үкіметі кезіндегі зерттеушілер де айналыса отырып, нәтижесінде әрқелкі пікірлер қалыптасқан. Мысалы, И.И. Карпец «Кеңестік қылмыстық құқықтағы жазаны даралау - бұл жазаны қолдану арқылы қылмыскерді түзеуге, қайта тәрбиелеуге қол жеткізуге болатын жасалған қылмыстың қоғамға қауіптілік дәрежесі мен сипатын, кінәлінің жеке басын, қылмыстың ауырлататын және жеңілдететін жағдайларын, сонымен қатар осы қылмыскер және өзгелер тарапынан да жаңадан қылмыстар жасалуының алдын -алуға болатындығын білдіретін қағида болып саналады» [1].

Жаза мен жауаптылыққа даралай қарау қағидасының өмір суру себебіне тоқтала кетер болсақ, онда бұл қағиданың өмір сүруін екі негіздемемен дәлелдеуге болады. Бірінші себебі - жоғарыда айтқанымыздай, қылмысты әрекет жасаған әр бір адамға жеке-дара қарай отырып, оның қоғамға қауіптілігі туралы қандай да бір баға беруді немесе бір қылмыс түрін жасаған адамдардың да көптеп кездескенімен олардың қауіптілігін бірдей бағаламай, жеке құқықтық баға беруді, сонымен қатар қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысушылық сияқты екі немесе одан көп адамдардың бірлесе отырып қылмыстық ниетін іске асырған адамдардың әр қайсысының қауіптілік деңгейін жекеше бағалауды білдіреді. Екінші себебі - ол жазаның мақсатына жетудің бір амалы ретінде әр қылмыскердің қоғамға қауіптілік дәрежесі мен сипатына сәйкес келетін жаза, жауаптылық түрі мен көлемін белгілеу арқылы жазаның мақсатына, яғни сотталған адамды түзеудің тиімді құралын қолдану болып табылады.

Жазаны даралауға қарағанда жазаны даралау принципін іске асыру күрделі мәселе болып саналады деп түсіну керек сияқты. Себебі жаза мен жауаптылықты даралау мәселесімен қылмыстық заңның тікелей өзі айналысып, ол туралы арнайы ережелер келтіргендіктен құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жұмысы бір шама түсінікті және жеңіл болса, ал жауаптылықты даралау туралы қылмыстық заң арнайы қолдануға жеңіл құралдар келтірмегендіктен, соттардың тек адамға өз бағалауы негізінде жаза немесе жауаптылық белгілеуі қажет болатындықтан, бұл мәселе барлық соттармен бір келкі шешіле бермейді. Жауаптылықты даралау қағидасы шын мәнінде соттардың жеке көзқарасына тәуелді болып, нәтижесінде қылмысы және жеке қауіптілігі ұқсас екі қылмыскерге қолданылған жаза екі түрлі деңгейде болып кездесуі әбден мүмкін. Өйткені жазаны, жауаптылықты даралай отырып қолдану қағидасы практика қызметінде бағаланушы ұғым ретінде жүзеге асырылады.

Қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысушылардың жауаптылығын даралаудың негізі және қатысушылықпен жасалған қылмыстардың қоғамға қауіптілігін анықтаудың бір көрсеткіші - ол кінә дәрежесіне байланысты. Қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысушылық ҚР Қылмыстық кодексінің 27-ші бабына сәйкес, тек кінәнің қасақаналық нысанымен сипатталатын іс-әрекеттер болып табылады. Егер, абайсыздықпен жасалған қылмыстарға қарағанда қасақаналықпен жасалған қылмыстар ауыр болып саналады дейтін қорытынды жасасақ, онда қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысу арқылы жасалған қылмыстар да іс-әрекеттердің қоғамға қауіптілігін ауырлатуға және қылмысты жеке адам түрінде жасағанға қарағанда бірлескен түрде жасау үшін жауаптылық қатаңырақ белгілеуге бірден-бір негіз болып табылады. Біздің бұл шешіміміз негізді болуы керек, себебі ҚР Қылмыстық кодексінің 11-шы бабы абайсыздықпен жасалатын қылмыс түрлерін ауыр және аса ауыр қылмыстар санаттарына жатқызбаған [2].

Біз қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысушылықтағы жауаптылықты даралаудың басты критерийінің бірі ретінде сыбайлас қатысушылардың арасындағы кінә

дәрежелерінің әр келкілігін ретінде тани отырып, бізге дейін осы мәселені зерттеумен айналысқан ғалымдардың кінә дәрежесі кінәлінің әрекетке және оның салдарына деген әр түрлі психикалық қатынастарын сипаттайтын жағдайлармен анықталады деген пікірімен келіскенді жөн санаймыз [3].

Қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысушылық мәселесінде қылмыстан бас тарту кез-келген қатысушыда орын алуы мүмкін. Сондықтан жоғарыда аталған тәріздіс жағдайларда ұйымдастырушының өзінде де кінә дәрежесі өзгелерге қарағанда төмен болады.

Сонымен, қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысушылықта кінә дәрежесі әдетте қылмыстың жасалуына басты себепші болған сыбайлас қатысушыларда жоғары болады, бірақ істің нақты жағдайларына қарай кейбір жағдайларда ұйымдастырушы, азғырушы, орындаушыда төмен болуы да мүмкін деп ойымызды қорытындылаймыз.

Қылмыстық жауаптылықты даралаудың келесі негізі жасалған қылмыстың және қылмыскердің қоғамға қауіптілігінің сипаты мен дәрежесі болып табылады.

Біздің ойымызша, қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысушылықтың кез-келген нысанында қоғамға қауіпті әрекеттерді жасау міндетті түрде жауаптылықты ауырлататын жағдай болып саналуы негізді. Себебі қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысу орын алғанда бір адамның қолынан оңай келе бермейтін, орындалуы қиын әрекеттер жасалады немесе кем дегенде қылмысты ниетін қанағаттандырудың жолы жеңілдейді. Қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысушылық институтының құқық тарихында пайда болуының негізі де осыған байланысты болуы мүмкін. Бірнеше адамдар бірлесіп топ болып қылмыс жасағанда кейбір қылмыс түрлерінде заңмен қорғалатын бір объектіге бірнеше зиянды әрекеттер жасала алады. Мысалы әр бір сыбайлас қатысушының жәбірленушіге жасаған жыныстық әрекеті. Сонымен қатар рөл бөле отырып қылмыстық ниетті қанағаттандырғанда қылмыстың оңай жасалу жолдары ғана емес, сонымен бірге қылмысты жасыру, ізін жою жақтары да ойластырылады. Ал тұрақтылық және беріктік белгілерімен сипатталатын ұйымдасқан топ, қылмыстық қауымдастық сияқты нысандар қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысушылықты сөзсіз ауырлататын жағдай ретінде тануға негіз береді. Мұның дәлелі ретінде ұйымдасқан топпен, қауымдастықпен жасалған қылмыстардың қылмыстық құқықта келте құрамдар ретінде анықталуын келтіруге болады. Осындай негіздерде қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысушылықтағы іс-әрекеттердің сипаты қоғамға қауіптілікті ауырлатады және жауаптылықты күшейте қолдануға соттарға мүмкіндік береді деп ойлаймыз.

Қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысушылардың жауаптылығын даралау туралы сөз қозғағанда қылмыстың қоғамға қауіптілігінің сипатын ескеруіміз керек.

Жазаны даралау үшін соттар жасалған қылмыстың қоғамға қауіптілік дәрежесін де ескеруі керек, яғни осы қылмыстың өзге ұқсас қылмыстармен салыстырғанда қауіптілік көлеміне де бағалау жүргізуі керек. В. Ткаченконың пікірінше, қоғамға қауіптілік дәрежесі - бұл қылмыстың сандық жағы және нақты объектіге немесе мүддеге келтірілген зардаптың көлеміне қарай анықталады [4].

Біздің ойымызша, қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысушыларға жаза мәселесін шешкенде соттар осы сыбайлас қатысушылықпен жасалған қылмысты бүтіндей алғандағы қоғамға қауіптілік дәрежесін және әр бір қатысушыға жаза жеке-дара белгіленетіндіктен, олардың қылмыскер ретіндегі қоғамға қауіптілігін мөлшерлеп анықтауы керек деп ойлаймыз. Мөлшерлеп деген сөзді қолдану себебіміз, ол қылмыстың және қылмыскердің қоғамға қауіптілік дәрежесі мен сипаты сандық және сапалық өлшемдерге келеді деп жоғарыда айтқанмен, бұл мәселеге нақты келгенде дәл өлшем жасау мүмкін еместігінде. Бұл пікір ҚР Жоғарғы Сотының жетекшілік сипаттағы ережелерінде де келтіріледі.

Сонымен, жоғарыда айтылғандардың негізінде қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысушылардың жауаптылығын даралай отырып, белгілеуде қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысушылықтың жалпы қоғамға қауіптілігін және сыбайлас қатысушылықпен жасалған қылмыстың қоғамға қауіпті сипаты мен дәрежесін, сонымен

қатар сыбайлас қатысушының да жеке басының қауіптілік дәрежесі мен сипатын, отбасылық жағдайы сияқты басқа да жеке басының ерекшеліктерін ескере отырып, кінәлінің түзелуіне әсер ете алатын жаза, жауапкершілік түрі қолданылуы керек деген қорытынды жасаймыз.

Нақты айтқанда, қылмыстық жауаптылықты даралау-қылмыстық жауаптылыққа тартудағы даралауды, жазаны тағайындау кезіндегі даралауды және жазаны атқару кезіндегі даралауды қамтиды. Бұл даралау түрлері қылмыстық жауаптылықты даралаудың кезеңдерін білдіріп, нәтижесінде қылмыстық жауаптылық деген бір тұтас ұғымды білдіреді [5]. .

Қылмыстық құқық жауаптылықтың аяқталу кезеңін соттылықтың алынған кезеңімен анықтайды. Біздің ойымызша, сотталған адамға жазадан босатылғаннан кейінгі кезеңдерде де жауаптылықты даралау қолданылады.

Себебі, жаза өтеуден босатылған адамдарға соттылық мерзімі кезеңінде әкімшілік бақылау жүргізетін органдар адамның мінез-құлықына қарай бақылау шараларын күшейтеді немесе жақсы жақтарынан көзге түсіп, өзінің түзелгендігін көрсете білсе, онда бақылау шараларының көлемін азайтады. Мұндай жағдайда да бұрынғы қылмыскерлердің қоғамға қауіптілік дәрежелері ескеріле отырып, нақты жауаптылықтың түрлері белгіленеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Карпец И.И. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве. М., 1961.
2. ҚР Қылмыстық кодексі. 2014. 3.шілде. (Өзгертулер мен толықтырулар 2021ж.)
3. Дагель П.С., Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление. Воронеж, 1974.
4. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Ленинград, 1986
5. Дулатбеков Н. Қылмыстық жаза тағайындау. Астана, 2002. 446 б.

УДК 34.01 Ю 77

КОНФЛИКТНЫЙ ТЕКСТ ПО ЮРИСЛИНГВИСТИКЕ

**Абилдаев Сұлтан Таласбаевич -PhD доцент кафедры «Экономика»
Салимжан Абылай Медетулы -студент группы 6В04214/20-3
Таразский региональный университет имени М.Х.Дулати**

Андатпа. Бұл мақалада ар-намысты, іскерлік беделді қорлау мен қорлаудағы заңгерлік зерттеулердің мәселелері қарастырылған. Қазіргі қоғамда азаматтар мен заңды тұлғаларға конфликттік мәтіндерді түсіндіру, түсіндіру және сәйкестендіру бойынша жоғары білікті заңгерлік және лингвистикалық көмек алу қажеттілігі туындады. Бұл мәселелерді шешумен заңгерлік лингвистика немесе юрислингвистика айналысады. Құқық лингвистикасының позициясынан кең мағынада түсінілетін конфликттік мәтін құқықтық категориялармен корреляцияланады, яғни заңдылық/заңсыздық, заңдылық/заңсыздық тұрғысынан қарастырылады.

Кілт сөздер: юрислингвистикалық, конфликттік мәтін, лингвистикалық сараптама, лингвистикалық құқық бұзушылық, компонент, фрейм.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы юрислингвистические исследования при унижении и оскорблении чести, деловой репутации. В современном обществе наблюдается потребность в получении высококвалифицированной юридической и лингвистической помощи гражданам и юридическим лицам по вопросам истолкования, интерпретации и идентификации

конфликтных текстов. Решением этих задач занимается юридическая лингвистика, или юрислингвистика. С позиции юрислингвистики конфликтный текст, понимаемый в широком смысле, соотносится с правовыми категориями, то есть рассматривается с точки зрения законности/незаконности, правомерности/неправомерности.

Ключевые слова: юрислингвистический, конфликтный текст, лингвистическая экспертиза, языковое правонарушение, компонент, фрейм.

Annotation. This article discusses the issues of jurislinguistic research in the humiliation and insult of honor, business reputation. In modern society, there is a need to receive highly qualified legal and linguistic assistance to citizens and legal entities on the interpretation, interpretation and identification of conflict texts. Legal linguistics, or jurislinguistics, deals with the solution of these problems. From the position of jurislinguistics, the conflict text, understood in a broad sense, correlates with legal categories, that is, it is considered from the point of view of legality / illegality, legality / illegality.

Keywords: jurislinguistic, conflict text, linguistic expertise, linguistic offense, component, frame.

Юрислингвистические исследования, востребованные в разных сферах социальной жизни, проводятся и в связи с правонарушениями, совершаемыми посредством речевой деятельности и ее продуктов (текстов, дискурсов). Экспертиза в таком случае проводится с целью получения доказательственной информации, при этом лингвистический предмет – текст – должен быть подведен под правовую категорию – норму закона. Экспертное исследование, не делая юридических выводов, определяет языковые основания для принятия правовых решений. В этом смысле проведение лингвистической экспертизы есть первичная юридикация текста – свое окончательное юридизированное бытие текст получает в судебном решении, закрепляющем одну из возможных его интерпретаций в качестве истинной. Настоящая статья посвящена исследованию модели, по которой осуществляется первичная юридикация конфликтного текста. [1]

Основным методологическим принципом юрислингвистического исследования является опосредованное рассмотрение лингвистических объектов сквозь призму закона.

Поскольку экспертиза как процессуальное действие проводится в целях установления обстоятельств, подлежащих доказыванию по конкретному делу, то экспертное лингвистическое исследование ведется по особой модели, структура которой отражает юридически значимые обстоятельства, зафиксированные той или иной статьей закона. Для вычленения специфики лингвистического экспертного исследования необходимо обратиться к той внеязыковой (правовой) системе, которая является причиной создания экспертизы, организующим, определяющим ее содержание фактором. Поскольку объект лингвистической экспертизы – языково-речевой конфликт (в частности – конфликтный текст), оказавшийся в сфере действия права, – имеет двойственную природу: это феномен языка и соответственно объект лингвистического рассмотрения, и феномен права и юридического рассмотрения, нельзя понять специфику экспертного исследования, не учитывая юридических факторов его появления. [2]

Текст, будучи объектом экспертного исследования, подвергается анализу в определенных параметрах, заданных той моделью, которая специфична для данного

вида лингвистических исследований и которая обусловлена его (текста) юридическим функционированием. Схема, на основании которой конструируются статьи о правонарушениях, есть состав правонарушения, включающей в себя такие компоненты, как субъект, объект, объективная и субъективная стороны правонарушения. В соответствии с юридической схемой исследования правонарушений в зависимости от их видов определяется экспертное задание, с тем чтобы установить, имеются ли в конкретном деянии признаки состава правонарушения. Наблюдения над текстами экспертных лингвистических заключений позволяют утверждать, что в вопросах эксперту всегда актуализируются значения, также восходящие к тому или иному компоненту состава правонарушения.

Конфликтный текст, получивший юридическое функционирование, становится вербальным действием, вербальным поступком, который должен оцениваться в системе всех признаков этого поступка, т.е. субъекта действия, объекта, на который оно нацелено, субъективной стороны (= интенциональный аспект вербального поступка) и, наконец, объективной стороны – то, какие средства были использованы для осуществления вербального поступка, при каких обстоятельствах он был совершен и пр. Только в системе всех этих признаков можно понять и оценить юридическое значение вербального акта в каждом конкретном случае. Ср.: «Поскольку коммуникативный акт – вид действия, при его анализе используются те же категории, которые необходимы для характеристики и оценки любого действия: субъект, цель, способ, инструмент, средство, результат, условия, успешность и т.п. [3]

Субъект речевого акта – говорящий или пишущий – производит высказывание, как правило, рассчитанное на восприятие его адресатом. Высказывание выступает одновременно и как продукт речевого акта, и как инструмент достижения определенной цели...». Конфликтный текст, вовлеченный в сферу юридической практики, представленный на экспертизу, на наш взгляд, должен анализироваться как дискурс, понимаемый как «особая форма использования языка», как «речь, погруженная в жизнь», как речевое действие, которое всегда «актуально, субъективно и утилитарно». Анализ конфликтного текста должен представлять собой анализ конфликтного события, другими словами, лингвистическое исследование должно проходить в широком экстралингвистическом контексте. По словам Е.С.Кубряковой, «дискурс создает текст, который, таким образом, оказывается регистрацией (record) коммуникативного акта, осуществленного в устной или же письменной форме». Анализируя текст, извлекая из него дискурсные характеристики, эксперт представляет, таким образом, ситуацию речевого конфликта. Лишь при таком подходе, по нашему мнению, можно прийти в результате экспертного исследования текста языкового правонарушения к адекватным выводам. Ср. также идею Б.Я. Шарифуллина о необходимости нормативной легализации понятия «языковая агрессия» и «языковое насилие», следствием чего будет анализ конфликтного *речевого события*, а не *текста*. При таком подходе эксперт «сумеет «восстановить» и аргументативно представить всю «цепочку» данного речевого события: интенции автора анализируемого текста и его коммуникативную стратегию, выбор им определенных речевых тактик, их реализацию в «прочитываемых» инвективных жанрах, языковое воплощение данных жанров в соответствующих инвективных единицах языка».

Поскольку существует некая модель текста – поступка, обладающего определенными характеристиками, значимыми для юридической практики, то должны быть и некоторые лингвистические закономерности, позволяющие описать, проанализировать такого рода вербальный поступок. Ср.: «Использование собственно лингвистических технологий при анализе такого сложного явления, как конфликтный текст, на наш взгляд, было бы неполным. Необходимо при анализе языковых и речевых сущностей учитывать более широкий социально-психологический контекст. Это невозможно без обращения к когнитивным категориям».

Поскольку вышеназванные статьи законов регулируют определенную сферу человеческих отношений («стереотипные ситуации» речевого поведения), то и анализироваться, интерпретироваться, описываться эта сфера должна по определенной схеме, учитывающей важнейшие юридические и лингвистические характеристики. В качестве такой схемы, в качестве единицы познания стереотипной ситуации, как представляется, целесообразно использовать фрейм.

Любая из статей о языковых правонарушениях может рассматриваться с точки зрения фреймов как особой структуры представления знаний. Ср.: «Различаясь по типу и характеру противоречивости, конфликтные формы общения могут развиваться в строгом соответствии с их *типовой* (т.е. заданной и определенной конкретным иллокутивным потенциалом) *фреймовой конфигурацией*, в которой имеется соответствующий инвентарь показателей (как языковых, так и социальных) (курсив мой. – О.М.) ролевого репертуара участников, их установок (как личностных, так и коммуникативных) и набор их речевых (как согласованных, так и противодействующих) действий, соответствующих конкретному типу фреймовой конфигурации». Каждый из этих фреймов входит в качестве составной части в суперфрейм *злоупотребление свободой слова*.

Лингвистический анализ конфликтного текста, предположительно содержащего состав языкового правонарушения, ведется путем определяемого экспертным заданием исследования компонентов, входящих во фрейм *языковое правонарушение*.

Лингвистические категории события и оценки трансформируются в принципиально важные для юриспруденции категории факта и мнения, от различения которых зависит квалификация тех или иных высказываний как соответствующих так и не соответствующих действительности. Практика лингвистической экспертизы свидетельствует о том, что сложились определенные подходы к разграничению сведений и мнений (в другой терминологии – информации и суждений, оценочной и событийной информации) в конфликтном тексте. [6]

Интенция автора конфликтного текста соотносится с пониманием его адресатом (конкретным, массовым, экспертом, судом и т.д.). Интенция – одна из важнейших характеристик языкового правонарушения, позволяющая отграничить намеренное создание конфликтогенного текста от случайного. Отбор информации и способы ее подачи в конфликтном тексте задаются соответствующей интенцией. Распознавание интенции, как представляется, строится на принципе сужаемой вероятности. Интенция растворена в тексте. Лингвист эксплицирует ее глубинным семантическим, прагматическим, стилистическим – комплексным всесторонним анализом текста. Отвечая на вопрос, зачем употреблено то или иное языковое средство, эксперты восходят к коммуникативной интенции. Особенно значимо в

этом плане любое отступление от нормы, очень информативен оказывается анализ аксиологического аспекта конфликтного текста. Наблюдения над экспертными заключениями позволяют утверждать, что определяющим параметром для итоговой экспертной лингвистической квалификации текста является интенциональный компонент: конфликтотенные языковые средства юридически нерелевантны в случае отсутствия конфликтной интенции, и, наоборот, может быть юридизировано все, что на нее «работает». [4]

Принятая логика суда и экспертизы исходит из презумпций классической (структурной, системной) лингвистики, а именно результат воздействия конфликтотенного текста оценивается не по самому воздействию, а по его возможности. Презумпции лингвиста-эксперта направляют его на поиски ответа на вопрос: может ли то или иное языковое средство оскорблять, порочить честь, достоинство и деловую репутацию, и это соответствует юридическим презумпциям. По существу, в таком случае экспертизе подвергается (речевое) средство, но не (речевое) действие, каковым является речевой акт, который в современной лингвистике рассматривается как полноценная деятельность со всеми ее компонентами – мотивом (намерением, интенцией), целью, способами и средствами осуществления, результатом.

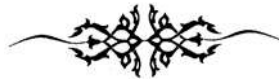
Индикаторы конфликта – языковые единицы различных уровней, выполняющие конфликтообразующую функцию в тексте, регистрирующем языковое правонарушение.

Для фреймов языкового правонарушения «оскорбление» или «унижение чести и достоинства» указанный компонент предстает, на наш взгляд, прежде всего как лексико-семантическое поле злоупотребления свободой слова, ядро которого составляют слова с ярко выраженной инвективной семантикой, а на периферии находятся слова, не имеющие инвективного значения, но приобретающие его в определенном контексте. Для фреймов других правонарушений (например, связанных с агитацией, возбуждением национальной вражды, призывами к насилию и пр.) особо значимыми индикаторами будут различные побудительные конструкции. [5]

Предложенная модель лингвистического исследования основана, во-первых, на признании конфликтной языко-речевой ситуации порождением речевой деятельности, во-вторых, на признании системообразующим фактором ее разрешения норму закона. Модель лингвистического экспертного исследования текста, предположительно содержащего признаки состава языкового правонарушения, представляет собой схему анализа компонентов фрейма *языковое правонарушение*, коррелирующих с юридическими компонентами состава правонарушения. Изоморфизм модели лингвистического экспертного исследования и фрейма языкового правонарушения обусловлен металингвистическим характером экспертизы: экспертиза – это текст о тексте, отраженный текст в юридизированной системе координат. Движущей силой модели является ее нацеленность на судебное решение, обеспечивающая доказательственный материал для юридической квалификации. Таким образом, предложенная модель лингвистического исследования, позволяет, на наш взгляд, обслуживать потребности юридической практики, обеспечивая синтез лингвистического и юридического анализа конфликтного текста.

Использованная литература

1. Романов А.А. Оценка как способ фиксации конфликтности речевого поведения политика // Политический дискурс в России-4 : материалы рабочего совещания. Москва, 22 апреля 2000 г. / под ред. В.Н. Базылева, Ю.С. Сорокина. М., 2000.
2. Карасик В.И. Язык социального статуса. М., 2002.
3. Юрислингвистика-5: юридические аспекты языка и лингвистические аспекты права / под ред. Н.Д. Голева. Барнаул, 2004.
4. Понятие чести и достоинства, и деловой репутации. Спорные тексты СМИ и проблемы их анализа и оценки юристами и лингвистами / под ред. А.К. Симонова и М.В. Горбаневского. М., 2004.
5. Иваненко Г.С. Анализ модальности текста при разрешении информационного конфликта // Русский язык: исторические судьбы и современность : 2-й Международный конгресс исследователей русского языка. Москва, МГУ им. М.В. Ломоносова, 18–21 марта 2004 г. М., 2004.
6. Памятка по вопросам назначения судебной лингвистической экспертизы. Для судей, следователей, дознавателей, прокуроров, экспертов, адвокатов и юрисконсультов / под ред. М.В. Горбаневского. М., 2004.

УДК 347.133

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ**Мусаева Алия Январбековна, магистр юридических наук****Кафедра «Государственно-правовых дисциплин»****Международный Таразский инновационный институт имени Ш.Муртазы**

Аңдатпа. Мақалада отбасын түсінудің әлеуметтанулық және арнайы (заңды) аспектілері қарастырылады. Отбасылық қатынастарды құқықтық реттеудің оңтайлы нысандары мен әдістерін іздеу мәселелері көтеріледі. Неке-отбасы қатынастарын құқықтық реттеу мәселелері және отбасы заңнамасында "отбасы" ұғымын заңды түрде бекіту қажеттілігі талданады.

Кілт сөздер: отбасы құқығының принциптері, отбасылық қатынастарды құқықтық реттеу, "отбасы" ұғымдары, Отбасын тәрбиелеу

Аннотация. В статье рассмотрены социологический и специальный (юридический) аспекты понимания семьи. Поднимаются вопросы поиска оптимальных форм и методов правового регулирования семейных отношений. Анализируются вопросы правового регулирования брачно-семейных отношений и необходимость в легальном закреплении понятия «семья» в Семейном законодательстве.

Ключевые слова: принципы семейного права, правовое регулирование семейных отношений, понятия «семья», воспитание семьи

Abstract: The article discusses the sociological and special (legal) aspects of understanding the family. The issues of searching for optimal forms and methods of legal regulation of family relations are raised. The issues of legal regulation of marriage and

family relations and the need for the legal consolidation of the concept of "family" in Family legislation are analyzed.

Keywords: principles of family law, legal regulation of family relations, the concept of "family", family education

Семейное право является отраслью права, которая регулирует личные неимущественные и имущественные отношения в брачно-семейных отношениях. В каждой стране имеет свои особенности и устоявшиеся подходы, которые устанавливаются нормами законов, как национальных, так и международных. Исходя из этого наше исследование направлено на определение вопроса наличия и качества семейного права в Республике Казахстан, так как является до настоящего времени данный вопрос дискуссионным, в части самостоятельности семейного права, как отдельной отрасли в науке гражданского права и его роли в создании эффективных норм института семьи.

Как определял А.И.Загоровский, семья есть группа лиц, связанных браком или родством, живущих совместно друг с другом [1]. В большинстве государств семейные отношения регулируются гражданским законодательством, а также специальными законами, зачастую разрозненными, по вопросам брака, правового положения женщин, детей и опеки. Так, в странах континентальной системы права источниками правового регулирования семейных отношений являются отдельные разделы гражданских кодексов, например, в Германии, Греции, Италии, Испании, Франции, Швейцарии, а также в Бразилии, Гондурасе и др. В ряде стран действуют специальные законы о браке, имуществе супругов, правовом положении детей, усыновлении (Великобритания, Венгрия, Дания, Израиль, Исландия, Канада, Польша, Хорватия, Чехия и др.). Иногда наряду с гражданским кодексом действуют специальные законы, регулирующие семейные отношения (Австрия, Египет и др.). Кодифицированные акты по семейному праву характерны в меньшей степени и действуют в основном в странах – бывших республиках СССР (Азербайджан, Беларусь, Казахстан и др.), а также в Албании, Алжире, Болгарии, во Вьетнаме, в Гвинее, Йемене, КабоВерде и др. В ряде мусульманских стран семейные отношения традиционно регулируются нормами обычного права.

Семейные отношения, сходные с другими гражданско-правовыми отношениями, имеют и существенные отличия, обусловленные их личностным элементом. Отмечая различия между семейными и гражданскими правоотношениями, А.И. Загоровский писал: «Регулирование правом отношений семейных гораздо труднее, чем отношений имущественных. Содержание имущественных отношений свободно: в пределах, указанных законом, они обыкновенно предоставлены личной воле и усмотрению, оттого имущественные права крайне разнообразны. Содержание отношений семейных в большинстве случаев дано самой природой, веления которой право только освещает и приравнивает к потребностям общежития. Возникновение и прекращение имущественных отношений свободно, возникновение отношений семейных, – иногда свободно (брак), иногда нет (союз родителей и детей), а прекращение поставлено вне усмотрения частной воли; имущественные права отчуждаемы и переносимы на других; семейные не отчуждаемы и связаны с известным лицом; от имущественных отношений можно отказаться, в сфере семейных отношений отречение немислимо; имущественные отношения доступны для всякого субъекта права, семейные возможны только для физических лиц; имущественные отношения

обыкновенно временны, семейные не ограничены во времени. ...Нормы семейного права заключают в себе в значительной степени элемент публичный, тогда как нормы права имущественного запечатлены характером приватным» [2]. По мнению Г.Ф. Шершеневича, семья представляет собой союз лиц, связанных браком, и лиц, от них происходящих [3].

Так, В.И. Синайский писал: «Естественные и нравственные отношения лишь лежат в основе юридических отношений членов семьи. Поэтому при толковании норм семейного права необходимо стремиться придать нормам юридическое значение, а не ограничиваться констатированием их нравственного характера» [4].

Невозможно принудить к исполнению в натуре «обязательства» любить и уважать других членов семьи, как невозможно обеспечить данное обязательство санкциями или создать (придумать) обязанности (и соответствующие права), исполнение которых (реализация которых) приведет к цели – взаимной любви и уважению. Практически в данном случае мы имеем дело с призывом, лишенным правового содержания. Что касается упоминания о взаимопомощи, то и здесь право бессильно. Будучи «вмонтированным» в юридическую материю, требование о необходимости взаимопомощи трансформируется, приобретая форму обязанностей по содержанию одними членами семьи других. Наконец, словосочетание «ответственность перед семьей всех ее членов» использовано не в юридическом смысле. По-видимому, в данном случае об ответственности говорится с точки зрения социальной. Во-первых, оставаясь на юридических позициях, следует считать, что ответственность наступает при наличии неких противоправных действий. Во-вторых, привлечение к ответственности предполагает применение санкций. В-третьих, сколько бы ни говорилось в науке о том, что семья является субъектом права, или о необходимости признания семьи субъектом права, закон не считает семью участником правовых отношений. Регулируются отношения, складывающиеся между членами семьи, и т.д. Среди принципов семейного права в п. 5 ст. 2 СК РК упоминается указание о разрешении внутрисемейных вопросов по взаимному согласию. Как представляется, это тоже только пожелание. Повидимому, следует констатировать, что речь идет об идеале, к которому надо стремиться, понимая его недостижимость. А с точки зрения правовой обеспечить торжество «взаимного согласия» попросту невозможно. [5]

Право в целом (в том числе семейное) должно стремиться к обеспечению возможности беспрепятственного осуществления субъективных прав. В соответствующей части ст. 2 СК РК по сути воспроизводится общеправовой принцип. Его торжество есть свидетельство торжества права. Для его достижения правовые нормы предусматривают меры, обеспечивающие беспрепятственное осуществление субъективных прав, в том числе устанавливают порядок реализации прав, определяют процедуры (формы и пр.) осуществления прав, указывают механизмы принуждения обязанных лиц к исполнению своих обязанностей, называют санкции, применяемые к нарушителям прав, и т.д. Права и свободы человека и гражданина обеспечиваются правосудием (ст. 13 Конституции РК). Защита семейных прав осуществляется судом, а в случаях, предусмотренных Семейным кодексом, государственными органами или органами опеки и попечительства. Действия государственных органов и органов опеки и попечительства могут быть обжалованы в суд. Для заключения брака необходимо взаимное добровольное согласие мужчины и женщины (ст. 9 СК). Понуждение к вступлению в брак недопустимо. И неважно, от кого исходит давление и

руководствуясь какими соображениями, оказывается ли оно на одного или на обоих субъектов, в какую форму облечено понуждение (угроза, насилие и пр.) и т.д. В любом случае согласие на вступление в брак должно быть добровольным. При нарушении этого требования брак признается недействительным (ст. 11 СК). Брак заключается в органах записи актов гражданского состояния. Права и обязанности супругов возникают со дня государственной регистрации брака в органах записи актов гражданского состояния (ст. 30 СК). Таким образом, можно констатировать существование постулата: нет регистрации – нет брака. Заменить государственную регистрацию каким-либо иным актом невозможно. Брак заключенный в мечети законом не признается. При отсутствии государственной регистрации брака не возникают предусмотренные законом права и обязанности супругов. В быту гражданским браком часто называют союз мужчины и женщины, проживающих совместно без регистрации брака (юристы обычно именуют таких граждан сожителями). Такая терминология представляется неприемлемой. Если люди проживали совместно без совершения соответствующего обряда, то говорили, что они состоят в гражданском браке. Сегодня закон связывает правовые последствия только с браком, зарегистрированным в органах записи актов гражданского состояния. С этой точки зрения других браков, кроме гражданских (т.е. зарегистрированных), вообще не существует. Иногда лиц, совместно проживающих без регистрации брака, именуют «фактическими супругами». Следуя этой логике, можно говорить и о «юридических супругах» (состоящих в зарегистрированном браке). Но не бывает брака незарегистрированного. Нельзя стать супругом («фактическим», «юридическим»), если брак не зарегистрирован.

Говоря о равенстве супругов как об одном из принципов семейного законодательства, надо иметь в виду следующие обстоятельства. Во-первых, под равенством иногда понимают равноправие, т.е. наличие у субъектов одинаковых прав (по содержанию и объему). Во-вторых, в гражданском праве под равенством субъектов понимается отсутствие власти и подчинения, т.е. один субъект не может повелевать другим. Как представляется, в семейном законодательстве о равенстве супругов говорится в обоих значениях этого слова. Давно ушли в прошлое права личной власти мужа над женой (а также родителей над детьми, опекунов над опекаемыми) ¹. Муж и жена равны в том смысле, что не подчинены друг другу; один супруг не может повелевать другим. Вопросы жизни семьи решаются супругами совместно, исходя из принципа равенства супругов (ст. 30 СК): супруги равны в правах (и обязанностях) – равноправны.[6]

По общему правилу именно семейное воспитание обеспечивает здоровье, физическое, психическое, духовное и нравственное развитие детей. Поэтому естественно, что одним из принципов семейного законодательства назван приоритет семейного воспитания детей. Этот принцип конкретизируется в ряде статей в Кодексе Республики Казахстан О браке (супружестве) и семье (см., в частности, с 9 главы по 17). Необходимость приоритетной защиты прав и интересов несовершеннолетних и нетрудоспособных членов семьи обусловлена тем, что эти лица обычно являются наиболее «слабыми» участниками семейных отношений. Этим лицам обычно сложнее, чем другим членам семьи, «постоять за себя». Они наиболее уязвимы. Сейчас не в чести благородство, честь, моральные принципы. И в такой ситуации у родителей очень трудная задача – не допустить омертвления детских душ. Если дома грубость, пьянство, неуважение к старшим, то уже можно не думать ни о каком воспитании: дети уже воспитываются, и воспитываются плохо, и

тут уже не помогут никакие советы и методы. Никакие рецепты не помогут, если в самой личности воспитателя есть большие недостатки. Воспитание детей требует самого серьезного тона, самого простого и искреннего. Серьезность, простота и искренность – в этих трех качествах должна заключаться предельная правда жизни. Самое малое прибавление лживости, наигранности, зубоскальства, легкомыслия – и все труды пройдут насмарку. Содержание семейного воспитания охватывает все направления. В семье осуществляется физическое, эстетическое, трудовое, умственное и нравственное воспитание детей, видоизменяясь от возраста к возрасту.

Сложившаяся ситуация в современном обществе поставила перед государством задачу вывести семью, как основу государства, на первое место. И сейчас особенно актуально возродить духовность, нравственные ценности, которые были потеряны в последние годы после многих событий, отрицательно сказавшихся как на уровне жизни, так и на моральных устоях общества. Семья является основой общества. Семейное воспитание – это сложный процесс, именно в семье начинается формирование человека как личности. На семью возлагается первоначальная и первостепенная ответственность в том, каким гражданином, патриотом и просто человеком будет их ребенок. Таким образом, существует закономерная связь между психологическим климатом и результатами воспитания детей: крепкая, истинная, нравственная семья воспитывает прямой и искренний характер.

Семья является фундаментальным социальным институтом, той формой организации жизни, которая всегда была присуща человеческому обществу. Выполнение семьей ее социальных функций делает возможным сохранение, воспроизведение и развитие любого народа в его новых поколениях. Отношение к семье и семейным ценностям зачастую определяет не только судьбу каждого отдельного человека, но и общества в целом. Невозможно изучать курс семейного права, осуществлять эффективное и необходимое позитивно развивающемуся обществу правовое регулирование семейных отношений, не имея представления об их значимости и не учитывая их особенности.

Неоценима роль семьи в развитии личности человека. С детства заложенные в семье личностные качества, привитые жизненные ценности и приобретенные социальные ориентиры впоследствии несомненно оказывают влияние на поступки человека, стиль и манеру его поведения, отношение к другим людям, определяют его судьбу. Семейное положение и состояние взаимоотношений в семье способны влиять на поведение людей в любых других социальных общностях и группах, например, в трудовом коллективе, школе, студенческой группе. Семья играет важную роль в жизни не только каждого отдельного человека, но и общества в целом, поскольку является необходимым структурным элементом последнего, формой организации социальной жизни людей. Иными словами, семья – это один из основополагающих социальных институтов.

При изучении семьи нельзя не учитывать, что она представляет собой обладающее огромной социальной значимостью сложное и многообразное в своих проявлениях общественное явление. Очевидно, что существование и функционирование любой отдельно взятой семейной группы порождает систему общественных взаимосвязей самого разного свойства: этических, психологических, микроэкономических, репродуктивных, педагогических и иных, которые складываются между обладающими индивидуальными личностными особенностями представителями разных полов, возрастных групп, взглядов в ходе их совместной жизни (ведении общего семейного хозяйства, проведении досуга и отдыха,

воспитании детей и других). Социальная значимость и многоаспектность семейной организации жизни людей в обществе определяют внимание к проблемам института семьи специалистов самого широкого научного профиля: философов, социологов, демографов, политиков, а также психологов, медиков, педагогов, юристов, лиц, занимающихся государственным управлением, и других. Во многих отраслях знаний используется информация, касающаяся различных сторон семейной жизни, взаимодействия семьи с другими социальными структурами, в том числе с государством.

Список использованной литературы:

1. Загорский А.И. Курс семейного права. М.: Зерцало, 2003. С. 1 (по изд.: Одесса, 1909).
2. Загорский А.И. Курс семейного права. С. 3. (по изд.: Одесса, 1909).
3. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изд. 1907 г.). М., 1995. С. 406
4. Синайский В.И. Указ. соч. С. 485.
5. Красавчиков О.А. Основы жилищного законодательства: предмет регулирования и юридическая природа // Основы советского жилищного законодательства. Свердловск, 1981. С. 18–19; Королев Ю.А. Семья как субъект права // Журнал российского права. 2000. № 10. С. 61–66.
6. Кодекс Республики Казахстан О браке (супружестве) и семье от 26 декабря 2011 года № 518-IV.

УДК 328.185

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ – ҚОҒАМ ІНДЕТІ

**Ғылыми жетекші: «Мемлекеттік-құқықтық пәндер» кафедрасының
оқуышысы Курманалиева Нургуль Сайлаубековна
Сабит Емел, Әмірбек Тұрсынай, ШТ-22-1 студенттері
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты**

Андатпа. Сыбайлас жемқорлық – әлеуметтік кесел, қоғамды кері тартар құбылыс. Жемқорлық қоғамның дамуын тежеуші фактор. Бұл ұғым құлдырату мағынасымен пара-пар. Бұл кеселді құбылыстың астарын тереннен пайымдар болсақ, лауазымды асыра пайдаланып, қаржыны қымқыру, пара алу сынды қарапайым әрекет болып көрінгенімен, ол мемлекеттік жүйенің құлдырауына әкеп соғатын қадам.

Кілт сөздер: жасырын жемқорлықтар, мансаптан пайдалану, жемқорлықты кемейту, туыстар арасындағы паракорлық.

Аннотация. Коррупция-явление социальное, отталкивающее общество. Коррупция является сдерживающим фактором развития общества. Это понятие эквивалентно падению. Несмотря на то, что это может показаться простым актом злоупотребления должностными полномочиями, замалчивания финансов, взяточничества, это шаг, который приведет к краху государственной системы.

Ключевые слова: скрытая коррупция, злоупотребление служебным положением, снижение коррупции, взяточничество между родственниками

Annotation. Corruption is a social phenomenon that repels society. Corruption is a deterrent to the development of society. This concept is equivalent to falling. Despite the fact that it may seem like a simple act of abuse of office, concealment of finances, bribery, this is a step that will lead to the collapse of the state system

Keywords: hidden corruption, career abuse corruption reduction, bribery between relatives.

Тәуелсіз мемлекетіміздің саяси бағыттарының бірі жемқорлықпен күрес болып табылатыны белгілі. Бұл орайда мемлекет еліміздің дамуына кері әсер ететін сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізу ісін қолға алып, нәтижеге бағытталған істерді жүзеге асыруда. Елімізде алғаш 1998 жылы ҚР «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес» Заңы қабылданса, 2010 жылы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл» Заңы шықты. Мемлекетіміз ТМД елдері арасында алғашқы болып, жемқорлыққа қарсы әрекеттің негізгі қағидалары мен сыбайластық төңірегінде орын алған құқықбұзушылықтарды анықтап, жауапкершілік міндеттерін тағайындады. Бүгінгі таңда мемлекетімізде сыбайлас жемқорлыққа қарсы арнайы мемлекеттік орган құрылған.

Елімізде коррупцияға қарсы арнайы жаза да тағайындалған. Яғни, ұзақ мерзімді бас бостандығынан айыру, мүлкін тәркілеу, мемлекеттік қызметке тағайындалуына рұқсат етілмеу жазасы белгіленген. Дей тұрса да, лауазымды азаматтар бұндай заңсыз әрекеттерден тыйылар емес.

Бұл орайда сыбайлас жемқорлыққа қарсы көзқарас пен ұстанымды саналы түрде қалыптастыру маңызды болмақ. Бұл игі қасиетті адам бойына отбасы мен білім ордаларында ерте жастан қалыптастыру қажет. Отбасы – тәрбие құндылықтарының қайнар көзі. Сондай-ақ, әр азаматтың бойында жемқорлыққа қарсы мәдениет деңгейін жоғарлату ісі де алғы орында болуы шарт. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет мемлекеттің игілігі мен халықтың несібесіне қол сұқпау, пара алу, пара беру, бұл келеңсіз процесте делдал болу сынды құнсыз кадамдардан аулақ болу, керісінше сана мен адамгершілік биігінен табылу маңызды.[1]

Бүгінгі таңда мектеп қабырғаларында жасөспірімдерге сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбие беру алғы кезекке қойылған. Себебі бүгінгі жасөспірім ертеңгі ел тізгінін қолға алар азамат. Мектептерде «Адалдық алаңы» клубтары да қарқынды жұмыс атқаруда. Клубтың болашақ патриот тәрбиелеудегі маңызы салмақты, мақсаты айқын. Бүгінде қоғамды жемқорлық дертінен құтқару жолында азаматтардың тізе қосып бірлесе әрекет етуі де қуантарлық жайт. Тағы бір айта кететін жайт, ақпараттық технологияның қарыштап дамуы да жемқорлыққа тұсау болуда. Қазіргі таңда әлеуметтік желілер мен ашықтық, ақпараттардың қолжетімділігі де сыбайластыққа айтарлықтай бөгеу болуда. Қоғамға ғасырлар бойы дендеген дертті түп тамырымен жоюда барлық амал әрекеттерді қолдану орынды болмақ.

Десе де еліміз сыбайлас жемқорлықтан ада Дания, Финляндия, Швеция, Жаңа Зеландия, Канада, Нидерланды, Норвегия, Швейцария, Австралия, Сингапур, Люксембург, Ирландия, Германия, Ұлыбритания, Израиль, АҚШ, Австрия, Исландия, Жапония сынды әлемдік алпауыт мемлекеттер қатарына енеді деп сенім артамыз. Бұл мемлекеттерде билік жемқорлыққа қарсы саясатты табысты да

нәтижелі жүргізіп отыр. Мәселен, Қытай Халық Республикасында парақорлық жасаған адамға ең ауыр жаза кесіледі. Дамыған мемлекеттерде сыбайлас жемқорлықтың алдын алу мақсатында заң аясында Үкіметті Парламент алдында есеп беруге міндеттеген. Олар шенеуніктер мен депутаттарға табыстары және басқа да салық төлейтін мүліктері жөнінде декларация тапсыру және мемлекеттік жүйенің ашықтығын қамтамасыз ететін қадамдарды қабылдау арқылы біршама жетістікке жетті.[2]

Сыбайлас жемқорлық әлеуметтік – экономикалық даму, нарықтық экономиканы құру инвестициялар тарту процесін баяулататын және демократиялық мемлекеттің саяси және қоғамдық институттарына кері әсер ететін, елдің даму болашағына айтарлықтай қауіп төндіретін құбылыс.

Сонымен қатар сыбайлас жемқорлықпен табанды күресу үшін халықтың құқықтық сауатсыздығын жою, құқықты түсіндіру жұмысының деңгейі мен сапасын арттыру қажеттілігі қашан да өзекті. Әр азамат өз құқығы мен жауапкершілігін толық білуі шарт.

Елімізде қоғамға қауіпті дерт жемқорлықтың дендеп кеткені алаңдаушылық тудырды. Осы орайда биылғы жылдың 2 ақпанында Президент Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан Республикасында 2022-2026 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат Тұжырымдамасын және оны іске асыру жөніндегі іс-қимыл жоспарын бекіту туралы Жарлыққа қол қойды. [3]

Қазақстан беделді халықаралық ГРЕКО ұйымына, яғни сыбайлас жемқорлыққа қарсы мемлекеттер тобына мүше болды. Нормативтік актілерді сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптамадан өткізу институтының жұмысы жаңғырды. Қол астындағылардың жемқорлық әрекеттері үшін басшыларын қызметінен босату қағидаты енгізілді.

Стратегиялық құжат халықаралық стандарттарға, үкіметтік емес ұйымдардың, бизнес-қоғамдастықтың, мемлекеттік органдардың, ұйымдар мен азаматтардың ұсыныстарына негізделген.

Тұжырымдама зардаптармен күрестен сыбайлас жемқорлықтың алғышарттарын жүйелі түрде жоюға, жауапкершіліктің бұлтартпастығын қамтамасыз етуге, қоғамдық сананы түбегейлі өзгертуге бағытталған.

Қазақстан Республикасында 2022-2026 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат тұжырымдамасының жобасы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 1 қыркүйектегі «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеудің берік негізі» атты Қазақстан халқына жолдауын іске асырудың жалпыұлттық жоспарының 88-тармағына сәйкес дайындалды.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты жетілдіру және халықаралық ұсынымдарға сәйкес тұжырымдама жобасы әзірленді.

Жемқорлыққа қарсы іс қимыл жиынында: "Жыл сайын Қазақстанда орташа есеппен 2 мыңнан астам жемқорлыққа қатысты қылмыстық іс тіркеледі. Мыңнан аса адам жауапқа тартылады. Бұл – батпандап кіріп, мысқылдап шығатын кесел. Осы ауруды қазір шұғыл түрде емдемесек, ертең кеш болуы мүмкін, – деді Президент өз сөзінде.[4]

Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев биліктің жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жоспарының жеті негізгі шарасын атап өтті. Нақтырақ тоқталсақ, азаматтардың құқығын қорғау, мемлекет пен азаматтық қоғамның әріптестігі, қоғамдық бақылауды күшейту, бюджеттік саясаттың ашықтығы, өңірлерді

жемқорлыққа қарсы жұмылдыру, мемлекеттік қызмет көрсетуді цифрландыру, бизнеске қысымды төмендету.

Бүгінде мемлекеттік қызметті цифрландыру ісі коррупцияға қарсы әрекеттердің бірегейі. "Мемлекеттік аппарат қызмет көрсету барысында тұтынушыларға бейімделу қажет. Тұрмыстық жемқорлықты жоюдың бірден бір көзі – мемлекеттік қызмет көрсетуді электронды нұсқаға көшіру. Бұл жерде шешімін таппаған мәселелер бар. Цифрлық даму, қорғаныс және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі осы жұмысты сапалы әрі уақтылы аяқтауы қажет. Электронды үкіметті дамыту аясында азаматтардың көрсетілетін мемлекеттік қызметтерді мобильді нұсқада алуы үшін жаппай оқыту жұмыстарын дамыту біздің басымдығымыз саналады", – деп атап өтті Қасым-Жомарт Тоқаев.

Қасым-Жомарт Тоқаев халықтың қаржысы тиімсіз жұмсалып, құқық бұзушылыққа жол берілсе, оның жазасының ауыр болатындығын, Мемлекеттік органдар жанындағы ұйымдар мен ұлттық компаниялар да қоғам бақылауында ашық әрі түсінікті болуы керектігіне де баса назар аударды. Түпкі мақсат айқын. Ол – сыбайлас жемқорлықтан таза қоғам қалыптастыру. Алғы кезекте кеден, құрылыс, білім беру және денсаулық сақтау салаларындағы жемқорлықпен күресуге баса мән берілуде. Сыбайлас жемқорлықпен күресте жазалаудан бөлек ынталандыру шараларын тиімді ұйымдастыру да ұтымдырақ болмақ.

Мемлекет басшысы сыбайлас жемқорлықпен ымырасыз күресу мемлекеттік саясаттағы негізгі басымдықтың бірі екенін атап өтті. Оның пікірінше, заң үстемдігін орнатып, нағыз құқықтық мемлекет құру үшін, ең алдымен, жемқорлықтың тамырына балта шабу керек деп баса айтты.

Мемлекетімізде жалпыға бірдей салық декларациясын тапсыру басталды. Осы және басқа да шаралар айтарлықтай нәтиже беріп, елімізде жемқорлық деңгейі біршама төмендеді.

Заман ағымына қарай жемқорлық жаңа сипатқа ие болуда. Бұл құлдырату құбылысы лауазымды адамның қаражаттай немесе мүлік есебінде пара алуы болып табылады. «Бармақ басты, көз қысты» әрекетке сай таныс-тамырын жұмысқа қабылдау фактілері де жиі орын алады. Тіпті десеңіз, түйені түгімен жұтуға әдеттенген шенеуніктер мемлекет қаржысын жымқыру, мемлекет мүлкін талан-таражға салу әрекеттеріне де жиі жол береді. Осы орайда жастарды жұмыспен және оларды түрлі әлеуметтік бағдарламалармен қамту жобалары да іске аспай жататын фактілер жиі орын алатыны мәлім. Жоғарыда сыбайлас жемқорлықты қоғам дамуын тежейтін фактор ретінде атап өттік. Бұл орайда елімізде білім мен ғылым, өзге де өркениет игілікткеріне әсер етуші салалардың барынша дамуына кері әсер етіп, зиян шектіруде. Мәселен, сыбайластық орын алған тұста бәсекеге қабілеттілік те ысырылып қалмақ. Ал бәсеке бар жерде өркениет басымдылыққа ие болмақ.[5]

Адалдық алғы орында болуы шарт. Төле би өз кезегінде «Тура биде туған жоқ, туғанды би де иман жоқ» деп жемқорлықты сынға алған екен.

Қоғамда сыбайлас жемқорлықтың тамыр жаюына қарапайым азаматтардың да қатысы бар. Себебі олар тұрмыстық және әлеуметтік мәселелерді тамыр таныс арқылы реттеуге құлшыныс білдіріп тұратыны белгілі. Бұндай құштарлық коррупцияның белең алуына әкеп соғады. Мәселен, баласын балабақшаға тіркеу, беделді оқу орнында оқыту, жоғары оқу орына түсіру, қызметке орналастыру, сапалы медициналық қызметтерге жүгінуде сыбайластық әрекеттерге көптеп бой алдырады. Параны алушымен қатар параны беруші де кінәлі болып табылатынын естен шығармаған абзал.

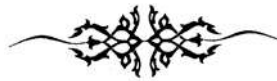
Елімізді дамыған елдермен терезесі терең дәрежеге жеткізу біздің еншімізде. Бүгінгі жас буынның жауапкершілігінде. Ендеше, қоғам игілігі мен елімізді көркейту үшін бәсекеге қабілетті талапты да дарынды, іскер азамат тарға қолдау көрсету борышымыз юолмақ. «Жемқорлыққа жол жоқ!» ұраны әркімнің санасы мен жүрегінде орнығуы тиіс.

Сыбайластық жемқорлыққа жиркенішпен қарайтын уақыт жетті. Себебі еліміздің жарқын болашағына балта шабуға көз жұма қаруға болмайды. Алпауыт мемлекеттердің азуында жұтылып кетпеу үшін мемлекетіміз барынша дамуы қажет. Бүгінгідей жаһандық аласапыран кезеңде басымдылықты еліміздің ғылым мен білім саласына аударуымыз қажет. Яғни білікті басшы, өз ісінің шебер сәулетшісі бола білген маман иелеріне қолдау көрсету қажет. Қоғам игілігі үшін бөлінген қаржы тиімді жұмсалуды шарт. Әр азаматтың бойында парасаттылық пен адамгершілік идеологиясы саналы түрде қалыптасуы керек. Отандық бизеске қысым емес қолдау көрсететін сәт әбден жетті. Тарту- таралғы, сыйлықпен мәселе шешу келмеске кетіп, іскерлікті бағалайтын кезең сұранысқа ие болды деп нық айтуға болады.

Сыбайлас жемқорлық фактілері анықталған жағдайда сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметтің 1424 Call-орталығына хабарласуды ұмытпайық

Пайдаланған әдебиттер:

1. ҚР-ң Конституциясы 1995 ж. 30 тамыз
2. ҚР Қылмыстық процестік кодексі 04.07.2014 ж.
3. ҚР Азаматтық іс жүргізу кодексі 31.10.2015 ж.
4. Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлықпен күресу туралы» заңы
5. ҚР Әкімшілік құқықбұзушылықтар туралы кодексі 05.07.2014 ж.

ӘОЖ 343.1

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЮВЕНАЛДЫ СОТТАРДЫҢ ТҮЖЫРЫМДАМАСЫ МЕН ПРАКТИКАЛАРЫ

Қайпулдаева Асель Калыбековна аға оқытушы
Факультет «Заң», кафедра «Мемлекеттік-құқықтық пәндер»
Бектұрғанова Райхан Шубайқызы
Факультет «Заң», кафедра «Азаматтық және қылмыстық құқық»
Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты

Андатпа. Мемлекеттік әлеуметтік саясаттың басым бағыттарының бірі бала құқықтарының сақталуын қамтамасыз ету болып табылады, олар Қазақстан Республикасының Конституциясында, халықаралық шарттарда және өзге де нормативтік құқықтық актілерде бекітілген әлеуметтік-экономикалық, саяси, жеке құқықтар мен бостандықтардың толықтығын тануды көздейді. «Ювеналды әділет» түсінік барлық дүниежүзінде оның бас буыны - кәмелетке толмағандар істері жөніндегі сотпен байланысты әділет, яғни сот әділдігі деген түсінікті белгілейді. Мамандар мұны сол елдегі әлеуметтік жағдайдың жоғары екендігімен, бала мен ана өмірі, олардың денсаулығы мен құқықтары мемлекеттік деңгейде қадағаланып отырғандығымен байланыстырады.

Кілт сөздер: пилоттық жоба, дивергенция, ювеналды сот, құқықтық қорғау, пенитенциарлық, халықаралық, кәмелетке толмаған.

Аннотация. Одним из приоритетных направлений государственной социальной политики является обеспечение соблюдения прав ребенка, которые предусматривают признание полноты социально-экономических, политических, личных прав и свобод, закрепленных в Конституции Республики Казахстан, международных договорах и иных нормативных правовых актах. Понятие "ювенальная юстиция" во всем мире устанавливает понятие, что ее главным звеном является справедливость, то есть правосудие, связанное с судом по делам несовершеннолетних. Специалисты связывают это с высокой социальной ситуацией в этой стране, тем, что жизнь ребенка и матери, их здоровье и права контролируются на государственном уровне.

Ключевые слова: пилотный проект, дивергенция, ювенальный суд, правовая защита, пенитенциарный, международный, несовершеннолетний.

Annotation. One of the priorities of the state social policy is to ensure the observance of the rights of the child, which provide for the recognition of the completeness of socio-economic, political, personal rights and freedoms enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, international treaties and other regulatory legal acts. The concept of "juvenile justice" all over the world establishes the concept that its main link is justice, that is, justice related to the juvenile court. Experts attribute this to the high social situation in this country, the fact that the life of the child and mother, their health and rights are controlled at the state level.

Keywords: pilot project, divergence, Juvenile Court, legal protection, Penitentiary, international, juvenile.

Мемлекеттік әлеуметтік саясаттың басым бағыттарының бірі бала құқықтарының сақталуын қамтамасыз ету болып табылады, бұл оған Қазақстан Республикасының Конституциясында, халықаралық шарттарда және өзге де нормативтік құқықтық актілерде бекітілген әлеуметтік-экономикалық, саяси, жеке құқықтар мен бостандықтардың толықтығын тануды көздейді. Кәмелетке толмағандардың құқықтарының сақталуын қамтамасыз ету олардың құқықтық қорғалуына тікелей байланысты. Құқықтық қорғау деп кәмелетке толмағандардың қоғамдық қатынастарға қатысушылар ретіндегі құқықтық мәртебесін белгілейтін (құқықтар, міндеттер, құқықтар мен міндеттердің сақталу кепілдіктері) және кәмелетке толмағандармен жұмыс жөніндегі органдар жүйесінің қызметін ұйымдастыру негіздерін бекітетін нормативтік құқықтық актілердің жиынтығы деп аталады. Құқықтық қорғау кәмелетке толмағанның бүкіл өмір саласын қамтып, одан ары дамуына өз септігін тигізеді: мысалы тәрбие, білім беру, денсаулық сақтау, Еңбек, әлеуметтік қамсыздандыру, бос уақыт. Кәмелетке толмағандарды құқықтық қорғау қылмыстық істер бойынша сот төрелігін іске асыру саласына түскен балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғауды қамтиды. Халықаралық тәжірибеде мұндай қорғау кәмелетке толмағандарға арналған мамандандырылған сот төрелігі жүйесі (ювеналды әділет) шеңберінде жүзеге асырылады. Кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау жөніндегі барлық көрсетілген шаралар кешені "ювеналды әділет" терминімен қамтылады. Халықаралық тәжірибеде, атап айтқанда БҰҰ-ның кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігін жүзеге асыруға қатысты ең төменгі стандартты ережелерінде (Бейжің ережелері) "JuvenileJustice" термині "кәмелетке толмағандардың істері бойынша Сот төрелігі" дегенді білдіреді. Алайда,

кеңірек әлеуметтік тұрғыдан алғанда, кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігі жүйесі кәмелетке толмағандардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау жүйесі болып табылады, ол кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған соттың айналасында құқық қорғау органдарындағы әртүрлі мамандандырылған құрылымдарды, кәмелетке толмағандардың қадағалаусыз және құқық бұзушылықтарының алдын алу жүйесінің мекемелерін, адвокатура мен құқық қорғау ұйымдарын біріктіреді. Сонымен қатар, ювеналды әділет - бұл кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға, оларға қатысты сот төрелігін жүзеге асыруға бағытталған мемлекеттік және басқа органдар мен ұйымдардың кешенін ғана емес, сонымен бірге тиісті заңнаманы да қамтитын жүйе.[1] Қазақстан Республикасында 2001 жылдан бастап қылмыстық сот төрелігі жүйесінде кәмелетке толмағандармен жұмыс әдістерін өзгерту мақсатында "Қазақстандағы ювеналды әділет" жобасына бастамашылық жасау бойынша жұмыс жүргізілуде, оның мақсаттары, міндеттері мен қағидаттары айқындалды. 2007 жылғы 30 наурызда Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы құқықтық саясат жөніндегі кеңестің отырысында Қазақстанда ювеналды әділет жүйесін құру туралы мәселе қаралды, онда тұтастай алғанда ювеналды әділет құру бойынша ұсынылып отырған негізгі тәсілдер қолдау тапты және мүдделі мемлекеттік органдарға ювеналды әділет мамандандырылған қызметтерінің моделін әзірлеуді аяқтау ұсынылды. Тұжырымдаманың мақсаты Қазақстан Республикасында ювеналды әділет элементтерін кезең-кезеңімен енгізу және дамыту болып табылады, бұл оның барлық кезеңдерінде кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігін іске асырудың тиімділігі мен сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Бұған кәмелетке толмағандармен жұмыс істеу бойынша мамандандырылған бөлімшелер құру кіреді: Әділет, Ішкі істер, Білім және ғылым министрліктерінде, соттарда, прокуратураларда және адвокатурада. Қазіргі таңда Қазақстанда балалар мен жасөспірімдердің құқық бұзушылықтарының алдын алу жөніндегі қызмет тәсілдері түбегейлі өзгерді: өскелең ұрпақты дамыту үшін жағдайлар жасалды, балалардың құқықтарын қорғау, олардың қадағалаусыз қалуы мен құқық бұзушылықтардың алдын алу жүйесі жұмыс істейді. Бірақ, осыған қарамастан, балалар мен жасөспірімдер қылмысының жағдайын талдау олардың құқықтары мен заңды мүдделерінің алдын алу және қорғау саласында қосымша шаралар қолдану қажеттілігін көрсетеді. Балалық шақ саласындағы әлеуметтік саясаттың ең өзекті және сұранысқа ие бағыттарының бірі Қазақстанда ювеналды әділет жүйесін қалыптастыру және дамыту болып табылады. Социологиялық және психологиялық зерттеулер көрсеткендей, заңға қайшы келетін кәмелетке толмағандардың көпшілігі толық емес, аз қамтылған, көп балалы, көбінесе әлеуметтік емес отбасылар.

Пенитенциарлық мекемелерде болу оларды түзетіп қана қоймайды, сонымен қатар өмір процесінде қалыптасқан, отбасылық тәрбие, мінез-құлықтың жағымсыз жағын одан әрі бекітеді. Психологиялық зерттеулер көрсеткендей, режимдік мекеме жағдайында бір жарым жылдан кейін жеке тұлғаның құрылымында, ересек адамның психикасында қайтымсыз өзгерістер орын алады, бұл оны кейіннен оналту мен қоғамда қайта әлеуметтендіруді қиындатады. Жасөспірімнің нәзік психикасы тезірек "бұзылады" деп болжауға болады, ал қалпына келтіру процесі одан да қымбат және уақытты қажет етеді. Заңмен қақтығысқан кәмелетке толмаған адам көмекке мұқтаж, атап айтқанда, сот ісін жүргізу процесінде кешенді қолдау мен қолдау қажет. Қазақстанда ювеналды әділетті енгізудің маңызды бағыты заңнаманы жетілдіру болып табылады. Әлеуметтік қызметтердің рөлін айтарлықтай өзгертуді және

олардың белсенді қатысуын көздейтін нормативтік құқықтық актілерді қабылдау қажет:[2]

-әлеуметтік қызметкер ретінде, заңға қайшы келген жасөспірімнің әлеуметтік ортасын зерттейтін, сондай - ақ судьяға нұсқалар ретінде ұсыну үшін әлеуметтендіру шешімдерінің спектрін дайындайтын,

-сот шешімінің орындалуын қадағалауды жүзеге асыратын бас бостандығынан айырудың баламасы түрінде болуы мүмкін;

-тараптардың татуласу процесін ұйымдастыратын және жүзеге асыратын медиатор-делдал ретінде (заңда көзделген рәсімдер шеңберінде, қалпына келтіру тәсілі деп аталатынды және айыпталушы жәбірленушіге зиянды түзету мүмкіндігін пайдалана отырып - жоғарыда аталған әрекеттерді жүзеге асыратын заңмен бекітілген субъект ретінде);

-мамандандырылған Білім беру мекемелерінен немесе бас бостандығынан айыру орындарынан оралатын кәмелетке толмағанның әлеуметтенуіне (әлеуметтік, тұрмыстық және еңбек құрылымына) ықпал ететін тұлға ретінде

Сот ісін жүргізу процесінде кәмелетке толмағандарды сүйемелдеу бойынша жұмыс тәжірибесін талдау Қазақстанда "Қазақстандағы ювеналды әділет" жобасы шеңберінде екі ауданда – Жамбыл облысы және Жанатас қаласында пилоттық жобада табысты іске асырылған осы проблемаларды шешу мүмкіндігі бар екенін көрсетті, бұл іс-шара қылмыстық сот ісін жүргізу практикасын айтарлықтай жетілдіруге мүмкіндік берді.

Бүгінгі таңда мүдделі мемлекеттік органдардың (Әділет, Ішкі істер, Білім және ғылым министрліктері, Бас прокуратура және Жоғарғы Сот) пікірін ескере отырып, "Қазақстандағы ювеналды әділет" жобасының қорытындылары ювеналды әділет жүйесінің мамандандырылған қызметтерінен тұратын Қазақстанда ювеналды әділет жүйесін құру қажеттілігін куәландырады: ювеналды полиция, ювеналды прокуратура, ювеналды соттар, ювеналды адвокатура, ювеналды қылмыстық инспекциялар, әлеуметтік психологтар және балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі аймақтық органдар.

Осылайша, ювеналды әділет жүйесін құру, оның ішінде әлеуметтік қызмет мекемелерін дамыту арқылы қоғамның тұрақтылығын нығайтуға, кәмелетке толмағандар арасындағы шиеленісті азайтуға, қоғамға олардың ортасында болып жатқан процестерге белсенді ықпал етуге мүмкіндік береді. [3]

Мамандандырылған (ювеналды) сот ювеналды әділет жүйесінің ең маңызды буыны болуы тиіс, бұл Конституцияның Конституция, заңдар, өзге де нормативтік құқықтық актілер, Республиканың халықаралық шарттары негізінде туындайтын барлық істер мен дауларға сот билігінің таралуы туралы ережесіне байланысты.

Дәл осы сот кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға қатысты мәселелерді шешуде кең мүмкіндіктерге ие.

Кәмелетке толмағандарға қатысты қазақстандық сот төрелігі дамуын жалғастыруда.Қазіргі кезеңде Жоғарғы Сот халықаралық ұйымдармен бірлесіп ювеналды әділет жүйесін жетілдіруге және оның әлемдік стандарттарға сәйкестігіне бағытталған түрлі жобаларды іске асыруда. Мысалы, "сот отырыстарына қатысатын кәмелетке толмаған балалармен тыңдаулар мен сұхбаттар өткізуге арналған бөлме"пилоттық жобасы. Бұл жобаны іске асыру қылмыстың куәгері немесе құрбаны болған балаларға, сондай-ақ заңды бұзған балаларға сот жеке бөлмеде жауап алуға мүмкіндік береді. Бөлме сот залына онлайн режимінде қосылған, процеске қатысушылар бөлмеде не болып жатқанын көреді. Бала сот залына кірмей-

ақ куәлік береді және сұрақтарға заңды өкіл мен психологтың қатысуымен жауап береді. Бөлмелер балаға қолайлы жағдайда жабдықталған (жұмсақ жиһаз, ойыншықтар, қарындаштар мен сурет салуға арналған маркерлер, аквариумдар).

Бүгінгі таңда барлық соттарда заманауи электрондық технологиялар пайдаланылады, сот процестерінің 1005 аудио-бейнежазбасы жүргізіледі, электрондық кабинеттер құрылды.

Жамбыл, Шығыс Қазақстан, Қызылорда облыстарында қоғамдық қорлардың қатысуымен дивергенция бойынша пилоттық жоба жүзеге асырылуда. Бұл жоба бойынша ауырлығы аз немесе орташа қылмыс жасаған кәмелетке толмағандармен жұмыс жүргізілуде. Мұндай жұмыстың мақсаты - істі сотқа жеткізбеу, балама шараларды қолдану, мұндай балаларға заңгерлік, медициналық, әкімшілік, Білім беру қызметтерін көрсету.

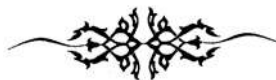
2015 жылғы 04 желтоқсанда өткен ЮНИСЕФ пен Еуропалық Одақтың "Қазақстандағы балалар үшін сот төрелігі жүйесін нығайту және олардың құқықтарын қорғау" бірлескен бағдарламасын іске асыру жөніндегі үйлестіру кеңесінің екінші отырысында "Феникс" және "Сыр Ұландары" қоғамдық қорларының өкілдері дивергенция бойынша жобаны іске асыру нәтижелері туралы хабардар етті, бұл ретте кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың төмендегенін, кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың жойылғанын атап өтті. тізімдері олармен профилактикалық жұмыс жүргізу үшін қоғамдық қорларға берілген қиын жасөспірімдердің құқық қорғау органдарын есепке алу, осы жобаға қатысатын кәмелетке толмағандардың мектептегі үлгерімін жақсарту, мінез-құлқын жақсы жаққа өзгерту, олардың бос уақытын өткізу.[4]

Қазақстанда осы жылдан бастап енгізілген қылмыстық сот ісін жүргізудің жаңа моделі алдын ала тергеу сатысында сот бақылауын кеңейтуді, сондай-ақ куәгерлердің айғақтарын сақтауды көздейді. Бұл шаралар қылмыстық процесте балалардың мүдделерін құқықтық қорғауды күшейтуге бағытталған. Шынайы ювеналды әділет құру күрделі, ұзақ және қиын процесс. Ол қажетті ресурстар мен білікті кадрларға ие өзара байланысты жүйені ұйымдастыруды талап етеді.

Қазіргі кезеңде ювеналды әділет жүйесін одан әрі нығайту үшін судьяларды, прокурорларды, адвокаттарды оқыту сапасын жақсарту, әлеуметтік, психологиялық қолдау, пробация қызметтерін дамыту қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Қазақстан Республикасында ювеналды әділет жүйесін құру перспективалары туралы "Қазақстан Республикасында ювеналды әділет жүйесін дамытудың 2009-2011 жылдарға арналған тұжырымдамасын мақұлдау туралы" Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығының жобасы туралы
- 2.Қазақстан Республикасында кәмелетке толмағандар істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттарды дамыту/ Каролин Гамильтон, Аваз Рауф. - Астана, 2015. -85 Б.
- 3.Жоғарғы Соттың судьясы Ғалия Ақ-қуова:"Қазақстандағы ювеналды соттардың қазіргі даму тенденциялары"
- 4.Уәлиев Қ.С. Қазақстанда бала құқығы мен мүддесін жан жақты қорғау (ювеналды әділет жүйесін құру)// Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының хабарлары. 2010. №2. б. 109-111.

ӘОЖ:343.293

РАҚЫМШЫЛЫҚ ТУРАЛЫ ЗАҢ: КІМГЕ-КЕШІРІМ, КІМГЕ-ЖАЗА?

Ғылыми жетекші: заң ғылымдарының магистрі Датева Айбала
«Заң» факультетінің 3 курс студенті Мұратбекова Аяжан
Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты

Аңдатпа. Амнистия немесе рақымшылық (грекше *αμνηστια* – кешіру) адамдардың белгісіз бір тобын мемлекет басшысының немесе өкіметтің жоғары өкілетті органының шешімімен қылмыстық жазадан босату. Амнистия жалпы (қылмыстық кодекстің белгілі бірбаптары бойынша сотталған немесе қылмыстық жауапкершілікке тартылған барлық адамдар үшін) немесе ішінара (рақымшылық ету) болуы мүмкін. Амнистия актісімен кейде сотталу фактісі алынып тасталады. Қазақстанда айыптау үкімі заңды күшіне енген жеке адамға қатысты рақымшылық ету актісін Қазақстан президенті шығарады. Амнистия актісі аса ауыр қылмыс жасаған адамдарға, кісі өлтіргендер мен жазаны өтеу кезеңінде тәртіп бұзған адамдарға қолданылмайды.

Кілт сөздер: рақымшылық, сотталушы, заң, сот, қаңтар оқиғасы

Аннотация. Амнистия или помилование (греч . *αμνηστια* — прощение) — освобождение неизвестной группы лиц от уголовного наказания по решению главы государства или высшего органа государственной власти. Амнистия может быть общей (для всех лиц, осужденных или привлеченных к уголовной ответственности по отдельным статьям УК РК) или частичной (амнистия). Акт об амнистии иногда снимает факт судимости. Президент Казахстана издает акт об амнистии в отношении лица, судимость которого вступила в законную силу в Казахстане. Акт об амнистии не распространяется на лиц, совершивших тяжкие преступления, убийства и лиц, нарушивших порядок в период отбывания наказания.

Ключевые слова: амнистия, подсудимый, закон, суд, январское происшествие.

Annotation. Amnesty or mercy (Greek *αμνηστια* - forgiveness) is the release of an unknown group of people from criminal punishment by the decision of the head of state or a high authority of the government. Amnesty can be general (for all persons convicted or prosecuted under certain articles of the criminal code) or partial (amnesty). The act of amnesty sometimes removes the fact of conviction. The president of Kazakhstan issues an act of amnesty against an individual whose conviction has entered legal force in Kazakhstan. The amnesty act does not apply to people who have committed serious crimes, murders and people who have violated the order during the period of serving their sentence.

Key words: amnesty, defendant, law, court, January incident.

Амнистия немесе рақымшылық (грекше *αμνηστια* – кешіру) адамдардың белгісіз бір тобын мемлекет басшысының немесе өкіметтің жоғары өкілетті органының шешімімен қылмыстық жазадан босату.

Қылмыс жасаған адамды жазалаудан толық, немесе ішінара азат ету не болмаса сотпен тағайындалған жазаны барынша жеңіл жазамен ауыстыру. Бұл сонымен қатар жазасын өтеп келген адамдардан сотталғандығын алып тастау. Рақымшылық құқы әдетте елдің ең жоғарғы өкілетті органы мен (немесе) Президенті

арқылы танылады. Қазақстанда Рақымшылық туралы актіні Республиканың Парламенті шығарады. Рақымшылықтың кешірімнен (амнистия) айырмашылығы неде?

Екеуі ұқсас. Кешірім қандай ма бір қылмысы үшін жауапкершілігі қарастырылған қылмыстық заңды да, сот үкімін де жоя алмайды, алайда қылмыстық жауапкершіліктен не жазадан босатады болмаса сот тағайындаған жазаны жеңілдетеді алады. Дейтұрғанмен айырмашылығы да бар. Егер рақымшылық жекелеген сипатта болса, кешірім белгілі бір тұлғалар санатына не тобына қолданылады: мәселен әйелдерге немесе кәмелет жасына толмағандарға, болмаса ұзақ мерзімге сотталғандарға. ҚР Конституциясының 54 бабына сәйкес кешірім беру туралы актіні шығаруға құқылы – Парламент. Ал, рақымшылықты жоғарыда атап өткендей, тек ел Президенті жүзеге асыра алады.

Мемлекет басшысы «Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің отыз жылдығына байланысты рақымшылық жасау туралы» Қазақстан Республикасының Заңына қол қойды. Заңның мәтіні баспасөзде жарияланды.

Рақымшылыққа іліккен адамдар ақталған болып есептелмейді. Бұл оңалту негіздеріне жатпайды. Сондықтан рақымшылық түрінде жазадан босатылған тұлғалар үшін заңнамада белгілі бір шектеулер бар, - деп түсіндірді Әсет Шындалиев Сенаттың отырысынан кейін кулуарда өткен брифинг кезінде.[1]

Сондай-ақ ол бұл қандай шектеулер екендігіне тоқталып өтті.

Атап айтқанда, мемлекеттік қызмет және құқық қорғау қызметі туралы заңнамада рақымшылық акті қолданылған тұлғалар мемлекеттік қызметке де, құқық қорғау қызметіне де жұмысқа тұра алмайтындығын қарастырылады. Олардың туыстарына бұл шектеулердің мүлдем қатысы жоқ, - деді Бас прокурордың орынбасары.

Қаңтар оқиғасы бойынша 1500-дей адам рақымшылыққа ілігеді. Жалпы Қаңтар оқиғасында қылмыс жасады деп күдікке ілінгендердің 49-ы – құқық қорғау органдарының қызметкерлері. Сол 49-дың ішінен бір қылмыс қана рақымшылыққа жатады. Бұл – қылмысты жасырғаны үшін бабына қатысты. Қызмет бабын асыра пайдаланғандар және адам азаптағандар рақымшылыққа ілінбейді, - деп атап өтті Бас прокурордың орынбасары Сенаттың кулуарында тілшілерге берген сұхбатында.[2]

Айтуынша, қазіргі уақытта Қаңтар оқиғасына қатысты тергеу амалдары әлі жалғасып жатыр. Белгілі болғандай, 49 құқық қорғау саласының қызметкерлерінің 48-і рақымшылыққа ілінбейді.

азіргі таңда ЖД-158/5 мекемесінен 64 жазасын өтеуші рақымшылық заңының талаптарына сәйкестендірілді. Оның ішінде, 53 сотталған жаза өтеуден босатылса, өзгелерінің жаза мерзімдері қысқартылады. Бүгінгі күні Жамбыл аудандық сотында «Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына байланысты рақымшылық жасау туралы» ҚР Заңына сәйкес сотталған 5 адамға қатысты жазасынан босату туралы ұсыныстар қаралып, қанағаттандырылды, - деді Бақытжан Шарипбеков.

Нұр-Сұлтан, BAQ.KZ тілшісі. Орталық коммуникациялар қызметі алаңында өткен брифингте ІІМ Қылмыстық-атқару жүйесі комитеті төрағасының орынбасары Мейрам Аюбаев жемқорлықпен ұсталған қанша адам рақымшылыққа ілінгенін айтты.[3]

Қазіргі уақытта мекемелерде бұған дейін рақымшылық актісі қолданылған 1 972 сотталған ұстауда отыр, оның 594-і 2016 жылы болған рақымшылықпен шығып, қылмыс жасап, қайта келгендер.

Осы биылғы жылғы «Рақымшылық туралы» заңның бір ерекшелігі бұрын рақымшылықпен босатылып сотталғандарға қайтадан мүмкіндік беретін норма қарастырылған. Мұндай норма алғаш рет енгізілді. Бұрынғы заңдарда болмаған, - деді ол.

Мейрам Аюбаевтың айтуынша, сыбайлас жемқорлық қылмысы үшін сотталған адамдарға келетін болсақ, қазір мекемелерде осындай баппен сотталған 501 адам бар.

Алдын ала есептеулер бойынша, мұндай топтың ішінен 7 адам рақымшылыққа ілінеді, оның төртеуі босатылады және 3 сотталған адамның мерзімдері қысқартылады. Бұл ауыр емес және орташа сыбайлас жемқорлық бабымен сотты болған адамдар. Заңға сәйкес рақымшылық жасау актісі ауыр және аса ауыр сыйбайлас жемқорлық қылмыстар жасағандарға қолданылмайды, - деп түсіндірді комитеті төрағасының орынбасары.[4]

Қылмыстық-атқару жүйесі комитеті деректері бойынша рақымшылық жасауға 2 292 сотталған және пробация қызметінің есебінде тұрған 11 мыңнан астам адам түседі. Оның ішінде мыңға жуық адам бостандыққа шығады, 4 мыңға жуық адам пробация қызметінің есебінен толық шығарылады.

Сондай-ақ пробация қызметінің 9 мыңнан астам сотталған және есеп беретін адамдары жаза мерзімінің өтелмеген бөлігін қысқартылады. Барлығы 64 әйел, 898 ер босатылады.

Рақымшылық жасалған айтулы жағдайлар

Қазақстанда экстремистік қозғалыс деп танылған ұйымның негізін қалаушы, БТА банктің директорлар кеңесінің бұрынғы төрағасы Мұхтар Әблязов 2002 жылы қызметтік өкілеттілігін асыра пайдаланғаны үшін 6 жылға сотталды. 2003 жылы оған рақымшылық жасалып, саясатпен айналыспаймын деген уәдесімен бостандыққа шықты. 2009 жылы оған қатысты алаяқтық фактісі бойынша және БТА банктің мүлкін жымқырғаны үшін жаңа қылмыстық іс қозғалды.

Бұрынғы денсаулық сақтау министрі Жақсылық Досқалиев сыбайлас жемқорлық үшін 7 жылға сотталды. Нұрсұлтан Назарбаевты жарлығымен 2012 жылы оған рақымшылық жасалды, жазасын өтеу мерзімі 2 жылға қысқартылды.

2018 жылдың мамыр айында конфессия аралық алауыздық туғызғаны үшін сотталған "Иегова куәгерлері" аталатын діни ұйымның жақтаушыларының бірі Теймур Ахмедовке рақымшылық жасалды. Уағызшы қамаудан босатылып, сотталғандығы да алынып тасталды. Рақымшылық жасалғанда ол 61 жаста болған.

2015 жылы Статистика агенттігінің экс-басшысы Анар Мешімбаеваға рақымшылық жасалды. Ол бюджет қаржысын жымқырғаны үшін 7 жылға сотталған еді. Оның жазасын өтеу мерзімі 2 жылға қысқартылды. [5]

Сөзімді түйіндей келе, айтқым келетіні елімізді дүр сілкіндірген қаңтар оқиғасы жұрт есінде біраз уақытқа дейін қалатыны сөзсіз. Жастардың арандатушылардың провокациясына еріп 30 жыл құрған болашақты бір аптаның ішінде тас-талқан ете жаздауы әрине қорқынышты. Әркімнің көзіндегі қорқыныш пен болашағына алаңдаушылық бір жақтан көмек сұраудың сигналы секілді көрінді. Сондай сәтте дер кезінде барлық ситуацияны өз қолына алып үлгерген Президентіміздің саяси аренадағы біліктілігі мен еліне деген алаңдаушылығын білдіреді деп ойлаймын.

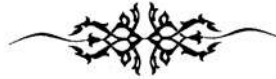
Сол сәтте бассыздықты тұйықтау мақсатында ұсталған барлық азамат кінәлі деп айту әрине қате пікір. Ондағы кез-келгенінің ойына кіріп шыққанымыз жоқ. Не десек те, олардың барлығы күмәнді есебінде тергеуден өтті. «Менің балам кінәсіз»

деген ананың жанайқайы мен «мен тек көмектескім келді», «әділдік қайда» деген жұртшылық сөзін естіп, рақымшылық жариялаған көшбасшы әрине халықтың алғысына бөленді.

Жоғарыда атап өткенімдей бұл жолғы рақымшылықтың біршама ерекшеліктері де жоқ емес. Дегенмен, осындай мүмкіндік туған азаматтар алдағы уақытта мұндай қылыққа бармаса екен деген үміт қана бар. Ол үшін де қоғамда сіз болып, біз болып ондай азаматтарға қолдау мен сенім білдіруіміз керек деп ойлаймын.

Қолданылатын әдебиеттер:

- 1.Қазақстан Республикасының «Қылмыстық атқару кодексі» 2014 жыл 5 шілде
- 2.Қазақстан Республикасының «Қылмыстық кодексі» 2014 жыл 3 шілде
- 3.<https://informburo.kz/kaz/prezidentt-raymshylyyna-kmder-lgu-mmkn-sottalandy-mysty-zhazadan-alay-bosatylady-.html>
- 4.<https://baq.kz/tag/raqymshylyq/>
- 5.<https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BC%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%8F>

ФИЛОЛОГИЯ

ӘОЖ 159.923.2

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ТҮЛҒААРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бактыбаева Кулизат Сағынғалиевна

Педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы.

Пірәлі Фатима Елубайқызы

Магистр, аға оқытушы

Ш.Мұратаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты

Аңдатпа. Қоғамның жаңа ақиқаты жас ұрпақтың көп уақытын бір-бірімен қарым қатынаста емес, виртуалды қарым-қатынаста өткізетіндігіне әкелді. Осыған байланысты тұлғааралық қарым-қатынас дағдылары жоғалады, басқа адамды эмоционалды және құндылық тұрғасынан қабылдауы төмендейді.

Кілт сөздер: жасөспірім, қарым-қатынас, әлеуметтік жауапкершілік, мінез-құлық, тұлғааралық қатынастар, құндылық.

Аннотация. Новая реальность общества привела к тому, что молодое поколение проводит большую часть своего времени в виртуальных отношениях, а не в отношениях друг с другом. Из-за этого теряются навыки межличностного общения, снижается восприятие другого человека с эмоциональной и ценностной точки зрения.

Ключевые слова: подростковый возраст, коммуникабельность, социальная ответственность, поведение, межличностные отношения, ценность.

Annotation. The new reality of society has led to the fact that the younger generation spends most of their time in virtual relationships, and not in relationships with each other. Because of this, interpersonal communication skills are lost, the perception of another person from an emotional and value point of view decreases.

Keyword: adolescence, sociability, social responsibility, behaviour, interpersonal relationships, value.

Қазіргі қоғамның даму ерекшеліктерін ескере отырып, әлеуметтік-мәдени орта жаңа ұрпақты қалыптастыруда жетекші рөл атқаратынын атап өткен жөн. Ондағы басым бағыттардың бірі қоғамның басқа өкілдерімен өзара тиімді байланыс таба білу, сондай-ақ ынтымақтастық дағдыларын жетілдіру болып табылады. Осыған байланысты тұлғааралық қарым-қатынас процесі барған сайын маңызды болып келеді. Жасөспірім осы көп қырлы процесте әлеуметтік белсенділіктің субъектісіне айналады.

Психологияның күрделі, маңызды проблемасы-бұл адам іс-әрекетте, қарым-қатынаста кездесетін қарым-қатынастың қиындықтары немесе "кедергілері" мәселесі. Бұл мәселелерге Г.С. Абрамова, Б.С. Волкова, А.А. Бодалев, Я.Л.

Коломинский, Л.Д. Столяренко, Е.И. Рогова, Д.Ж. Морено және басқалар. XIX-XX ғасырдың басындағы орыс ойшылдары Петр Лавров (1823-1900) мен Николай Михайловскийдің (1842-1904) еңбектерінде адамдардың ішкі әлемінің көрінісі мен олардың қарым-қатынасының рухани жағына қатысты бірқатар құнды идеялар бар. Олар барлық әлеуметтік құбылыстарды адамдардың саналы іс-әрекетінің нәтижесі ретінде қарастырады. Тұлғааралық қарым-қатынас психологиясының маңызды мәселелері Е.В.Де-Роберти мен Н.И. Кареевтың еңбектерінде қарастырылады. Олар адамдардың мінез-құлқы мен іс-әрекетінде олардың жеке және ұжымдық психикасы басты рөл атқарады деген ережені негіздеді. Тұлғааралық қатынастар мәселесі зерттеушілердің белсенді қызығушылығын күні бүгінге дейін тудырып жатыр. Бұл мәселені психология мен педагогика Д.Б. Эльконин, А.В.Запорожец, Я.Л. Коломинский, А.А.Рояк, М.И.Лисина, Т.А.Репина және басқалар зерттеді.

Мұны түсіні үшін Алексей Ухтомскийдің (1875-1942) еңбектері, ең алдымен оның физиология деректерінде негізделген доминант туралы ілімі маңызды. Доминант - деп жазады Ухтомский, әр түрлі көздерден қозу толқындарын тартатын қозу ошағы бар.

Жасөспірімнің қарым-қатынасы көбінесе ағзадағы физиологиялық процестердің жалғасуымен және оның көңіл-күйінің тұрақсыздығына әсер етеді. Қысқа уақыт ішінде оның көңіл-күйі күрт өзгеріп, мысалы бір мезгілде қуаныштан керісінше ренішке өзгеруі мүмкін. Жасөспірімнің көңіл-күйі мен жағдайының өзгеруі оның құрдастармен және ересектермен тұлғааралық қатынастардағы реакцияларының жеткіліксіздігіне әкеледі. Осылайша, ересектердің қамқорынан шығуға ұмтылудағы эмансипация реакциясы барысында балалар үйден қашу сияқты әрекетке де барып жатады[1,104б].

Жасөспірім кезінде жетекші рөл мен іс-әрекет қарым-қатынас жасау қабілетіне беріледі. Дәл осы жаста тұлғаның ұйымдастырушылық және коммуникативті қасиеттерін дамыту маңызды. Осы кезеңде қарым-қатынасқа деген қажеттілік жоғары, ал әдетте жасөспірімдерде қарым-қатынас деңгейі төмен. Сондықтан жасөспірім қарым-қатынаста қиындықтарға тап болмас үшін оның қарым-қатынас дағдыларын дамыту қажет.

Жас кезінде орта мектеп оқушыларының ұжымы мектепте өз ұстанымына ие. Орта мектепте достық қарым-қатынас әдеттегідей болады. Орта мектеп оқушыларының өз жынысындағы құрдастарымен қарым-қатынасының мазмұны келесі қатарды қамтиды: халықаралық және ішкі саясат туралы, мектеп проблемалары туралы (қыздарда ұлдарға қарағанда көп), сабақ туралы сыныптағы қарым-қатынас туралы, мұғалімдер туралы [2,142б].

Балармен мен жасөспірімдер арасындағы қарым-қатынас нәтижелі болуы үшін баланың жетекші іс-әрекетін және оның дамуының әлеуметтік жағдайын ескеру қажет. Сонымен, жасөспірімдер арасындағы қарым-қатынастың ерекше ерекшеліктерінен отандық психологтар коммуникативті мінез-құлықтың сыртқы көріністері өте қарама-қайшы екенің ажыратады. Бір жағынан, жолдастарымен қарым-қатынаста жасөспірімдер бәріне бірдей болуға ұмтылады, екінші жағынан - ерекшеленуге, кез-келген бағамен ерекшеленуге деген ұмтылыс, екінші жағынан - өз кемшіліктерімен бравирование. Адал дос болуға деген құштарлық жасөспірімдерде достарының қызу ауысуымен, лезде баурап алу қабілетімен және бұрынғы достарынан тез арада көңілі қалумен қатар жүреді.

Достық қарым-қатынаста жасөспірімдер өте тандаулы. Бірақ олардың әлеуметтік шеңбері жақын достармен шектелмейді, керісінше, ол кішірек жасына

қарағанда кеңірек болады. Осы уақытта балаларда көптеген таныстар пайда болады, ең бастысы, бейресми топтар немесе компаниялар құралады. Жасөспірімдерді топқа тек өзара жанашырлық қана емес, сонымен бірге ортақ мүдделер, іс-шаралар, ойын-сауық әдістері, бос уақытты өткізу орны біріктіре алады. Жасөспірім топтан не алады және оған не бере алады, ол кіретін топтың даму деңгейіне байланысты болады[3,109-114б].

Белгілі болғандай, жеткіншектің құрдастарымен қарым-қатынас қажеттілігі, ересек адамдармен қарым-қатынас қажеттілігінен кейінірек туындайды. Сонымен, өз еңбектерінде американдық психолог Д.Хелл ата-аналарының кесірінен құрдастарымен ойнамаған, араласпаған балалар өмірде қарым-қатынас жасауда жиі қиындықтарға тап болады дейді. Ол тек «тең адамдар тобы» баланы өзара әрекеттерге үйретеді және қателіктерді қатаң түрде түзетеді деп жазды, жасөспірімнің құрдастарымен қарым-қатынас тәжірибесінің болмауы басқа адамдарды түсіну қабілетіне нұсқан келтіреді деп болжайды[4,57б].

Қарым-қатынастағы қиындықтар - бұл серіктестің қарым-қатынастан бас тартуы, оның әрекеті, мәтінді (хабарламаны) түсінбеуі, серіктесті түсінбеуі, коммуникативті жағдайдың өзгеруі, өзінің психологиялық жағдайы салдарынан адамның болжамды (жоспарланған) қарым-қатынасты жүзеге асырудағы субъективті түрде бастан кешіретін “сәтсіздік” жағдайы. Н.В Ключева, Ю.В Касаткина қарым-қатынас қиындықтарының себептері: отбасындағы қолайсыз қатынастар, олар тәрбиенің сәйкессіздігі мен сәйкессіздігінде көрінеді. Сондай -ақ олардың пікірінше, психофизиологиялық бұзылулар, соматикалық және тұқым қуалайтын аурулар себеп болуы мүмкін. Көбінесе аурудың белгісі – адамдармен байланыста болмау, кез-келген қарым-қатынаста аулақ болу, өзін-өзі күту, оқшаулану және пассивтілік. Агрессивтілікпен ашуланшақтықпен, қақтығыстарға бейімділіктің жоғарылауымен, кекшілдікпен, ауырсынуды тудыруға деген ұмтылыспен қозғыштықтың жоғарылауы мүмкін .

Жасөспірім кезіндегі тұлғааралық қатынастарды дамытудың қажетті шарттары мен факторлары жасөспірімдер арасындағы қарым-қатынастың екі жүйесі болып табылады: біріншісі - ересектермен , екіншісі құрдастарымен. Жасөспірімдер құрдастарымен бірге жас кезінде білім алады ,олар жалпы әлеуметтік рөл атқарады ,бірақ көбінесе олар бір біріне қайшы келеді, олардың нормалары, ережелері әртүрлі бұл жасөспірімнің қарым-қатынасына теріс әсер етеді. [5,246б]. Д.И Фельдштейннің айтуынша, жасөспірім қарым-қатынасты дамытуға бағытталған іс әрекетке сезімтал келеді . Жасөспірімдерге тән жаңа сипаттар: ересектер әлемінде өзінің орны болу, тәуелсіз, өзін ересек, дербес, басқа адамдардан өзгеше тұлға ретінде сезіну қажеттілігі пайда болады[5,231б].

Тұлғааралық қатынастар мәселесі әрдайым зерттеушілер мен практиктердің назарын аударады, өйткені бұл теориялық және практикалық аспектілер өте маңызды. Л.С.Выготскийдің тұжырымдамасына сәйкес дамудың әлеуметтік жағдайы жасөспірім мен оның айналасындағы қоғам арасында қарым-қатынас орнату болып табылады, ол жаңа психикалық қасиеттер мен жеке қасиеттердің жолын анықтайды. Л.С.Выготскийдің түсіндіруіндегі "дамудың әлеуметтік жағдайы "түсінігі негізгі арақатынасқа баса назар аударады: объективті әлеуметтік орта және осы ортадағы жеке тұлғаның субъективті қатынастары [6,69б]

Жасөспірімдердің тұлғааралық қарым-қатынасының келесі ерекшеліктерін атап өтуге болады:

- оқушыларды тәрбиелеу процесіне енгізілген;

- әр жас кезеңінде тұлғаны қалыптастыруда, дамытуда және тәрбиелеуде ерекше рөл атқарады;
- кәсіби қызметтің сәттілігі, қоғамдық өмірдегі белсенділік және сайып келгенде, әрқайсысының жеке бақыты байланысты;
- процесте қиындықтарды жеңу орын алады ұлдарға қарағанда қыздарда өсу жылдамырақ.

Тез өзгеретін экономикалық, әлеуметтік, идеологиялық процестер жасөспірімнің күйзелісін шиеленістіреді және оның өсіп келе жатқан қиындықтары әртүрлі формаларды қабылдай бастады, олардың бірі жалғыздық. О.Б. Долгинова бұл сезім үлкен жасөспірімдерге тән екенін және оны жеке басының дағдарысымен байланыстыратын анықтады. Сонымен қатар Р.Герригтің соңғы 10 жылда жасөспірімдер арасында суицидтік әрекеттердің саны апатты түрде өскені туралы мәліметтері алаңдатады. Жоғарыда айтылғандар жасөспірімдердің тұлғааралық қатынастарын дамыту мәселесінің маңыздылығын одан әрі баса көрсетеді.

Егер жасөспірім әлеуметтік даму деңгейі өте жоғары топқа жатса, бұл оның жеке басының дамуына жақсы әсер етеді. Топ ішіндегі қатынастарға қанағаттанбаған кезде, ол өзінің сұраныстарына сәйкес келетін басқа топты іздейді. Әр түрлі топтағы жасөспірімнің психологиялық жағдайы әр түрлі болуы мүмкін. Ол үшін құндылықтарды қабылдайтын, мінез-құлық пен бағалау нормаларына бағдарланған анықтамалық топтың болуы маңызды. Оны қабылдауға дайын кез-келген топқа кіру жеткіліксіз. Сонымен қатар, барлық жасөспірімдер топқа қабылданбайды, олардың кейбіреулері оқшауланған. Олар әдетте өзіне сенімсіз, тұйық жүйке балалар мен балалар тым агрессивті, тәкаппар, ерекше назар аударуды қажет етеді, топтың жалпы істері мен жетістіктеріне немқұрайлы қарайды.

Осылайша, әлеуметтік ортамен қарым - қатынас жүйесі жасөспірімнің психологиялық дамуының бағытын анықтайды. Дамудың ерекшелігі - жасөспірім құрдастарымен қарым-қатынас пен қарым-қатынастың жаңа жүйесіне енеді, олардың арасында жаңа орын алады және жаңа функцияларды орындайды.

Құрдастарымен қарым-қатынас жасөспірім өзінің жеке басын жүзеге асыруға, қарым-қатынаста өзінің мүмкіндіктерін анықтауға тырысады. Бұл ұмтылыстарды жүзеге асыру үшін оған жеке еркіндік пен жеке жауапкершілік қажет. Және ол бұл жеке бостандықта кәмілетке толу құқығы ретінде қолдайды. Достық қарым-қатынаста жасөспірімдер өте таңдаулы. Бірақ олардың әлеуметтік шеңбері тек жақын достарымен шектелмейді, керісінше, ол бұрынғы жастағыларға қарағанда әлде қайда кеңейеді. Осы уақыт ішінде балаларда көптеген таныстар пайда болады және одан да маңыздысы бейресми топтар немесе компаниялар құрылады. Жасөспірімдерді топқа тек өзара жаңашырлық қана емес, сонымен бірге орталық мүдделер, іс-шаралар, ойын-сауық тәсілдері, бос уақытты өткізу орны біріктіре алады. Жасөспірім топтан не алады және оған не бере алады, ол өзі кіретін топтың даму деңгейіне байланысты. Сонымен қатар, жасөспірімдер арасындағы тұлғааралық проблемалар басқа себептерге де байланысты туындауы мүмкін.

Идеялар мен құндылықтардағы айырмашылықтар. Құндылықтардағы айырмашылықтар жасөспірімдер арасындағы тұлғааралық проблемалардың өте кең таралған себебі болып табылады. Жағдайды объективті бағалаудың орнына, жастар жағдайдың жеке қажеттіліктеріне қолайлы деп санайтын көзқарастарына, баламаларына және аспектілеріне назар аударады.

Қанағаттарлықсыз байланыс. Ақпараттың нашар берілуі тұлғааралық проблемалардың себебі де, салдары да болып табылады. Ол жеке жасөспірімдерге

немесе топқа жағдайды немесе басқалардың көзқарасын түсінуге кедергі келтіретін мәселелердің катализаторы ретінде әрекет ете алады. Проблемаларды тудыратын ақпаратты берудің жалпы проблемалары - бұл сапаның екі ұшты критерийлері, жасөспірімдердің бір -біріне деген өзара жауапкершілігін дәл анықтай алмауы, сондай ақ бір-біріне ерекше талаптар қоюында. Бұл проблемалар жасөспірімдер өздерінің дүниетанымының нақты сипаттамасын құрдастарына жеткізе алмауына байланысты туындауы немесе тереңдетілуі мүмкін.

Сонымен қатар, ақпараттың нашар берілуі проблемалдың салдары болып табылады. Сонымен, тұлғааралық қақтығыстарға қатысушылар арасында қарым-қатынас деңгейі төмендейді, бір-бірі туралы дұрыс емес пікір, ой қалыптаса бастайды, дұшпандық қарым-қатынастар дамиды - мұның бәрі проблемалардың өршуіне және жалғасуына әкеледі. *Топтағы жасөспірімнің әлеуметтік жағдайының теңгерімсіздігі. Жасөспірімдер арасындағы проблемалардың себептерінің бірі. Бұл әлеуметтік функция толық құралдармен және сәйкесінше топтағы позициямен қамтамасыз етілмеген кезде орын алады. Мінез-құлық пен өмірлік тәжірибедегі айырмашылықтар. Жасөспірім өзінің құрдастарымен ұқсастығын, сәйкестігін сезбейді және оны басқалар түсінбейтініне бірден бейімделеді. Осының салдарынан қарым-қатынаста кедергілер пайда болады. [9,2166].*

Сонымен қатар, зерттеулер көрсеткендей, барлық жасөспірімдерді тұлғааралық проблемаларға бейім үш топқа бөлуге болады:

- жанжалға төзімді (ассертивті мінез-құлық);
- қақтығыстардан өзін аулақ ұстайтындар (өзіне сенімсіз мінез-құлық);
- қақтығысты (агрессивті тұлғааралық қарым-қатынас стилі).
- Ассертивті мінез-құлықты таңдаған жасөспірімдер үшін (конструктивті тұлға) тән:

-мүлтіксіз жауап беру, қатты сөйлеу және өзінің табиғатына сай тонмен сөйлеу; әңгімелесушіге қараудан қашпау; ұсынылған тақырыпты ықыласпен талқылау; өз сезімдерін ашық білдіру;

-өз пікірін айту;

-сөйлеу немесе кез-келген жеке қарым-қатынас кезінде сол ортаға тән ережелер мен заңдарды ескеру, бірақ сонымен бірге оларды өз қалауынша қолдану.

Екінші топтағы жасөспірімдер үшін (өзіне сенімсіз мінез-құлық) тән қасиеттер: жеке тұлғаның конформды мінез-құлыққа бағдарлануы (яғни заңдардың, мінез-құлық ережелерінің, қоғамдық моральдық қатаң шеңбері міндетті болып табылады және тіпті қайта қаралмайды); өз пікірін жасыру (кейде оны білдірудің қажеті жоқ болғандықтан қалыптаспауы мүмкін); қарым-қатынастың белгісіз және айқын емес формаларын таңдаумен жеткілікті эмоционалды реакциялар (бұдан күтуге болатыны ғана, артық емес).

Агрессивті тұлғааралық стильді таңдаған жасөспірімдерге тән:

- сұхбаттасушы өз ойын аяқтағанға дейін жауап беруі;
- қатты, қиқарланған сарынмен, дауыстап сөйлеу;
- өзгелерді менсінбей қарау;
- әңгіме тақырыбы туралы немқұрайлы айту (айыптау, кемсіту, қорлау, төмендету)

- барлығына өз пікірін тану;

- өзін бәрінен жоғары қою және өзінің жанын ауыртпау үшін, өзгенің жанына тию [10,3086]. Баланың жеке басын қалыптастырудағы басты мәселелердің бірі-

құрдастарымен қарым-қатынас мәселесі. Тұлғааралық қарым-қатынас адамдардың бірге болуының ажырамас шарты болып табылады. Онсыз дамып келе жатқан тұлғаның психикалық процестерін толыққанды қалыптастыру мүмкін емес, сонымен қатар қазіргі қоғамда толыққанды әлеуметтену мүмкін емес. Сондықтан философия, әлеуметтік психология, психология, әлеуметтену және педагогика сияқты ғылымдар тұлғааралық қарым-қатынас мәселесімен айналысады. Жыл сайын көптеген зерттеушілер өз жұмыстарын тұлғааралық қатынастар мәселесіне арнайды, өйткені бұл мәселе проблемалық әлеуметтік психологиядағы өзекті және шешуші болып табылады.

Осылайша жасөспірімдер арасындағы тұлғааралық проблемалардың негізгі себептері адамның интеллектуалды, ерікті, жеке көріністерін қоса алғанда, қарым-қатынастың жеке психологиялық ерекшеліктері болуы мүмкін [11,2756].

Ересек адам баланы бақылауға және оған өз жолы мен бағдарларын тануға тырыспайды. Бала тек дұрыс жолдан адасқан немесе көмек сұраған кезде ғана оған дұрыс бағытқа қайта оралуға көмектеседі. Ересек адам балаға міндетті түрде жүретін түзу жолды көрсете алмайды. Өз жолын таңдау - бұл әр адамның құқығы мен міндеті, бірақ балаға өмірдің түрлі қиын жолдарында таңдау процесін жеңілдетіп, оны саналы түрде жасауға көмек беретін қасында адам болса - бұл үлкен сәттілік. Осыған байланысты біз зерттеуіміздің келесі кезеңінде жасөспірімдердің тұлғааралық қарым-қатынастарын педагогикалық-психологиялық тұрғыда сүйемелдеу бағдарламасын құрып, сынақтан өткізуді мақсат етіп отырмыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Божони Л.И .Личность и ее формирование в подростковом возрасте. – М., 1986. - 202с
2. Беседин А. Н., Липатов , И.И., Тимченко А ,В., Шапарь В.Б. Книга практического психолога: В 2ч. Харьков, 1996. -234с.
3. Маслово Н.Ф. Педагог и малые группы школьников - В сб: Проблемы общения и воспитания /Под ред Х.И. Лийметса . Ч. 2.Тарту, 1974. -С.234 -240.
4. Хьелл Д., Зиглер Д. Теория личности. –М., 1997. -182с.
5. Фельдштейн Д.И. Психологические особенности развития личности в подростковом возрасте. –М.,1988. -331с.
6. Выготский Л.С. Психология развития человека. М.:Изд-во Смысл, Эскмо, 2006. 136с.
7. Долгинова О.Б. Одиночество и отчужденность в подростковом возрасте. Дис. ..канд. психол.наук (19.00.07). СПб., 2002.
8. Мургулец Л.В. Методы социально-психологической диагностики личности . – Л.,1990.
9. Обухова Л.Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы. -М.: «Роспедагенство», 2005. -357с.
10. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Пер. с англ. Под общ. ред. А.А. Реана. –СПб.: Питер, 2000. -616с.
- 11.Социального педагогика: курс лекций. Учеб. Пособие для студ. высш. учеб. Заведений [Текст] Под ред. М.А. Галагузовой. -М.: ВЛАДОС, 2000.- 416с

ӘОЖ 373.1.02:37.031.4

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН ҰЛТТЫҚ СӘНДІК-ҚОЛДАНБАЛЫ ӨНЕР ҚҰРАЛДАРЫМЕН ДАМУ**Таукебаева Кунсулу Сатхановна, т.ғ.к.****Шокалакова Сауле Бектуревна****Ш. Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты**

Аңдатпа. Мақалада оқушылардың шығармашылық әлеуетін ұлттық сәндік-қолданбалы өнер құралдарымен дамыту бойынша педагогикалық әдіс-тәсілдері жан-жақты қарастырылады. Білім беру жүйесін жетілдіру үшін қажетті білім нақты беріледі. Авторлар Оқушылардың шығармашылық әлеуетін ұлттық сәндік-қолданбалы өнер құралдарымен дамыту арқылы оқушылардың технологиялық білім мәдениетін қалыптастыру бойынша эксперимент жүргізілді. Эмоционалды-шығармашылықтағы мотивациялық педагогикалық компоненттің дамуы, сауалнама қорытындысы негізінде толыққанды сипаттап береді. Мақала авторлары оқушыларының шығармашылық әлеуетті дамытудың неғұрлым жоғары деңгейіне көшкенін көрсетті.

Кілт сөздер: сәндік-қолданбалы өнер, оқушылар, шығармашылық әлеует, технологиялық іс-әрекет, көркем еңбек.

Аннотация. В статье подробно рассматриваются педагогические методы и приемы развития творческого потенциала учащихся средствами национального декоративно-прикладного искусства. Знания, необходимые для совершенствования системы образования, передаются четко. Авторами проведен эксперимент по формированию культуры технологических знаний учащихся через развитие творческого потенциала учащихся средствами национального декоративно-прикладного искусства. Развитие мотивационно-педагогического компонента в эмоционально-творческом творчестве, дает развернутую характеристику на основе результатов анкетирования. Авторы статьи показали, что учащиеся перешли на более высокий уровень развития творческого потенциала

Ключевые слова: декоративно-прикладное искусство, школьники, творческий потенциал, технологическая деятельность, художественный труд.

Annotation. The article discusses in detail pedagogical methods and techniques for developing the creative potential of students by means of national decorative and applied arts. The knowledge needed to improve the education system is transmitted clearly. The authors conducted an experiment on the formation of a culture of technological knowledge of students through the development of the creative potential of students by means of national decorative and applied arts. The development of the motivational and pedagogical component in emotional and creative creativity, gives a detailed description based on the results of the questionnaire.

The authors of the article showed that students have moved to a higher level of development of creative potential

Keywords: decorative and applied art, school children, creative potential, technological activity, artistic work.

Қазіргі кезеңде еліміздің өзіміздің ұлттық мәдениетіміз бен тарихымыз, этнография мен ұлттық тілге, дәстүрлі сәндік-қолданбалы өнері мен халық костюміне деген қызығушылық артты, біздің мәдени және ұлттық құндылықтарымызды сақтаудың маңызды шарты болып табылатын тарихи кеңістіктегі олардың рөлі мен орнына рухани құндылықтарға назар аударылуда. Бұл ұлттық өзіндік сана-сезімнің, қалыптасқан мәдени тәжірибенің негізінде коммуникациялық және әлеуметтік мәдени процестерді неғұрлым терең ғылыми түсінуді, оларды білім алушы тұлғасының шығармашылық әлеуетін ұлттық сәндік-қолданбалы өнер құралдарымен дамыту, рухани-адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру бойынша оқыту процестеріне енгізуді және тартуды талап етеді.

Оқушыларды ұлттық сәндік-қолданбалы өнерге баулудың маңызды мәселелердің бірі мәдениет құндылықтарын, оның ішінде ою-өрнек өнерін зерттеу және ұғыну, сондықтан оқушыларды шығармашылық әлеуетін қалыптастыру болып табылады. Әсіресе, педагогикалық жағынан сәндік-қолданбалы шығармашылық және ұлттық ою-өрнек құралдарымен оқу процесінде өзін-өзі дамытуға және ынталандыруға бағытталған әдістерді пайдалануға мүмкіндік береді, адамгершілік-эстетикалық өзіндік сана-сезімді және халықтық мәдени дәстүрлерге толерантты қарым-қатынасты тәрбиелейді, дүниетанымды, ассоциативті-бейнелі және креативті дизайнерлік ойлауды, көркемдік-шығармашылық дағдыларды дамытады, бұл, сөзсіз, кәсіби және шығармашылық қабілеттерді кеңейтуге мүмкіндік береді.[1]

Сонымен ғылыми әдебиеттер мен мектеп тәжірибелеріне жасаған талдау қазақ халқының сәндік-қолданбалы өнерінің оқушылардың технологиялық мәдениетін қалыптастыру мақсатында арнайы зерттелмегенін айғақтайды.

Демек, қазақ халқының сәндік-қолданбалы өнері арқылы шығармашылық әлеуетін ұлттық сәндік-қолданбалы өнер құралдарымен дамытуды қалыптастыру қажеттігі мен оның ғылыми-теориялық негіздерінің және әдістемелік жабдықтары мен дамыту тұжырымдамасы аясында қарастырып, Қазақ халқының сәндік-қолданбалы өнері арқылы оқушылардың шығармашылық әлеуетін ұлттық сәндік-қолданбалы өнер құралдарымен дамытуды зерттей аламыз. Ол туралы «Бақылау мен талқылау» бөлімінде толық қарастырамыз.

Зерттеудің мақсаты: қазақ халқының сәндік-қолданбалы өнері арқылы оқушылардың шығармашылық әлеуетін оқу-тәрбие процесінде қалыптастыруды теориялық тұрғыда негіздеу және эксперимент жүзінде тексерістен өткізу. Зерттеу материалы және әдістері

Оқушылардың шығармашылық әлеуетін ұлттық сәндік-қолданбалы өнер құралдарымен дамыту бойынша педагогикалық эксперимент жүргізілді тәжірибелі-білім эксперимент колорит жұмысы үш мүмкін кезеңде (бастамасы анықтау, қалыптастыру, зерттеу бақылау) өткізілді.[2]

Анықтау мұғалімнің эксперименттері барысында бақылауды оқушылардың білімді технологиялық іс-әрекеттерге сезінуге даярлық мәселесі деңгейі айналасындағы модельде аударуға көрсетілген үш кеңейтуге компонент материалдардың бойынша: стильдерін эмоционалдық-мүмкін мотивациялық, сондықтан мазмұндық, іс-әрекетті шешуі бойынша жұмыс жасалды және айқындалды.

Эксперимент Қазақ халқының сәндік-қолданбалы өнері саласы және оқушылардың технологиялық білім мәдениетін қалыптастыру бойынша эксперимент жүргізілді. Эмоционалдық-шығармашылықтағы мотивациялық педагогикалық

компоненттің дамуы, мәтелдерді пайдалану деңгейі арқылы бірізділік түсіндіру сауалнамалар, ойлау ережелер 12 сұрақ арқылы анықталады.

Шығармашыл оқушылар сұрақтарға берген жауаптары түрлі деңгейінде болды. оқушыларға Оларға керек жекелей шығармашылық тоқталатын орта болсақ, ойындар мынадай дербестігі көріністі мақсат байқауға көрсетілген болады.

8-сұрақ: Саған «Көркем еңбек» пәні ұнайды ме? (ұнайды, ұнамайды),сұраққа мектепте эксперимент басы тобындағы 83 % оқушының 67,3% көркем еңбек пәніне тұлғаның қызығатындығын көрсетсе, 21,7% – дәстүрлер оған қызығуы тартымдылығы нашар екендігін көрсетті, ал 11,0% мақсаттары білмеймін деумен шектелді. Ал 4-ші сұрақ- креативті және 5 – зерттеу сұрағына, сынып оқушылары «Тігу жұмыстары, бейнелеу арқылы кестелеу» жұмыстарының мазмұнын білетіндігін байқатты. 11-12 сұраққа «Саған ұжыммен жеке бірлесіп сәндік-қолданбалы өнер жұмыстарын жасаған ұнайды ме?» оқушылардың 73% ұжыммен командада жұмыс жасағанды ұнататынын, 27% ұжыммен бірлесе, белсенді жұмыс жасауды ұнататынын білдірді.[3]

Оқушылардың технологиялық мәдениетінің деңгейін анықтау үшін келесідей әдістер қолдандық бақылау, әңгіме, тестілеу, іс-әрекетін жеке талдау, сауалнама, экспертті шығармашылық бағалау әдісі қолданылды.

Оқушылардың іс-әрекеті жеке, топтық, ұжымдық және фронтальды жұмыс түрінде ұйымдастырылды, оның барысында "дебаттар" зияткерлік ойыны, Жобалық жұмыс әдісі, ситуациялық тапсырма (case study), ми шабуылы, әңгіме, жарыс, жаттығу ("Менің өмір жолым", "Шығармашылық өмір" ("Менің өмір жолым") сияқты тәрбие әдістері қолданылды (А.Г. Грецов).[4]

Эксперименттік жұмыс кезеңінде оқушылар үшін мынадай проблемалық-бағытталған тапсырмалар белсенді қолданылды:

1) Шығармашылық әлеуеттің құрылымына сүйене отырып, "Оқушының шығармашылық әлеуеті" ұғымының мәнін анықтау және оны проблемалық талқылау;

2) "Білемін, білгім келеді, білдім"сыни ойлау тәсілдерін қолдана отырып мақаланы оқу. (Д. Огле) және INSERT (Д. Воган және Т. Эстес) және мақалада көтерілген мәселені одан әрі талқылау;

3) Әр түрлі пайымдауларға мысалдар келтіруді талап ететін практикалық тапсырма (факт бойынша жалпылау, себеп-салдар байланысына негізделген ұқсастық бойынша, беделді мәлімдемеде);

4) Мәтіндердегі дәлел құрылымын талдауды көздейтін практикалық тапсырма: тезисті анықтау, дәлелді іздеу; тезис пен дәлел арасындағы байланысты анықтау (Т. В. Светенко);

5) Ситуациялық тапсырмалар (И. В. Басинская): туындаған жағдайды түсіндіретін гипотезалардың барынша көп санын аудару; әрбір гипотезаға және оны тексеру үшін іс-әрекеттердің реттілігін ұсыну; жағдайды өзгерту үшін қолдануға болатын шараларды тізімдеу;

6) Қоғамдағы кез-келген мәселені шешу үшін жобаларды әзірлеу;

7)"Ерекше сурет", "Ауызша әңгіме", "12 түсініктеме" (ұсынылған жағдайлар үшін 12 түсініктеме беру), "Тапқырлар" (мұғалімнің сөзден басталатын сұрақтарына тез жауап беру "Неге") (А.Г. Грецов).

Оқушылардың шығармашылық әлеуетін дамытудың проблемалық-бағытталған мазмұнын, әдістері мен тәсілдерін іске асыру процесінің тиімділігін анықтау үшін мынадай зерттеу әдістері пайдаланылды: оқушылардың өнімді іс-

Эмоционалдык-мотивациялық	Басы	16	-	32	29	54	46	14	15
	Соңы	33	-	42	35	25	45	-	20
Мазмұндық	Басы	-	-	16	17	53	50	31	33
	Соңы	12	-	43	24	28	48	17	28
Іс- әрекеттік	Басы	-	-	16	15	49	46	35	39
	Соңы	13	4	30	28	47	54	10	14

Қалыптастырушы эксперименттің біз жасаған параметрлері оның ІІ деңгейіне сәйкес келесі-тәжірибелік-эксперименттік қызмет [2, 80-85 бет]. Біз эксперименттік және бақылау топтары мен қорытынды сауалнамасы бар эксперименттің ІІІ моделін таңдадық [1, 15-бет].

Тәжірибелік-эксперименттік жұмыс Тараз қаласындағы "№ 43 ортамектеп базасында жүргізілді (бақылау тобы –52 оқушы және эксперименттік топ – 48 оқушы 5-9 сынып).

Тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың әзірленген әдістемелік бағдарламасын қолданудың тиімділігін анықтау мақсатында біз жоғары сынып оқушыларының зияткерлік және шығармашылық әлеуетінің даму деңгейін анықтауға бағытталған сауалнама жүргіздік.

Оқушылар қоғамдағы кез-келген мәселені шешуге арналған жобаларды жасауы олардың өз бетінше идеялар құру, проблеманы шешудің бірнеше нұсқаларын табу және ынтымақтастықта жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыруға бағытталған. Жобаларды таныстыру кезеңінде жоғары сынып оқушылары коммуникативтік және таныстыру дағдыларын қалыптастыру мүмкіндігіне ие болды.

Тәжірибелік-эксперименттік жұмыс нәтижелерін талдау эксперименттік топтың кейбір оқушыларының шығармашылық әлеуетті дамытудың неғұрлым жоғары деңгейіне көшкенін көрсетті. Мысалы, 12 оқушы шығармашылық әлеуеттің мақсатты компонентін дамытуда оң өзгерістер болды. 15 оқушы мотивациялық компонентті дамытудың жоғары деңгейіне көшті, 14 жоғары сынып оқушысы олардың мазмұндық компонентін дамытуд алға жылжыды, 13 оқушы операциялық компонентті дамытуда оң өзгерістер тапты, 16 оқушы белсенділік компонентін дамытудың жоғары деңгейіне көшті, ал 12 оқушы олардың дамуының жоғары деңгейіне өтті рефлексивті компонент.[7]

Осылайша, алынған мәліметтер жоғары сынып оқушыларының шығармашылық әлеуетін дамыту мақсаттары, міндеттері, формалары мен проблемалық-бағдарланған мазмұны, әдістері мен әдістерінің тиімділігін көрсетеді. Жоғары сынып оқушыларының сыныптан тыс тәрбие жұмысындағы зияткерлік және шығармашылық әлеуетін дамытудың табыстылығы оқушылардың жас және жеке ерекшеліктерін ескеру, қолайлы психологиялық ахуал жасау, мұғалімнің оқушылармен белсенді ынтымақтастығы, зияткерлік және шығармашылық әлеуетті дамытудың проблемалық-бағытталған әдістері мен тәсілдерін қолдану, оқушылардың танымдық белсенділігін жандандыру, оқушылардың іс-әрекетін ынталандыру сияқты психологиялық-педагогикалық жағдайлардың жасалуымен байланысты болды. оқушылар және сәттілік жағдайын ұйымдастыру. Сыныптан тыс тәрбие жұмысы процесінде анықталған психологиялық-педагогикалық жағдайларды жүзеге асыру оқушылардың зияткерлік қабілеттерін дамудың жоғары деңгейіне көшуге, олардың зияткерлік және шығармашылық белсенділікке деген қызығушылығын қалыптастыруға, танымдық белсенділікті арттыруға және олардың зияткерлік және шығармашылық әлеуетін жүйелі түрде құруға деген ынтымақын қалыптастыруға ықпал етті.

Қорыта айтқанда, заманауи білім беру, әлемнің жетекші мемлекеттерінің бәсекеге қабілетті талаптарына және нәтижеге бағытталған білім беру моделіне сәйкес құрылуын басшылыққа алынууда. 2022 жылдың 1 қыркүйегіндегі мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Ғылым саласындағы ахуал ерекше назар аударуды талап етеді. Біз ғылымсыз еліміздің дамуын қамтамасыз ете алмаймыз, ... ағымдағы заманауи білім беру, әлемнің жетекші мемлекеттерінің бәсекеге қабілетті талаптарына және нәтижеге бағытталған білім моделінің стратегиялық дамыту жоспарына сәйкес құрылуы қажеттілігі өзекті болмақ [8]. Осыған орай біздің зерттеу жұмысымыздың нәтижесінде:

1. Ғылыми әдебиеттерге (философиялық, психологиялық-педагогикалық, мәдениеттану) жасаған талдау әлемдегі әлеуметтік экономиканың түрленіп дамуына, әрбір адамның іс-әрекетін түрлендіруге талаптардың артуына және проблеманың теория мен практикада жеткіліксіз зерттелуіне байланысты оқушылардың шығармашылық әлеуетін арттыру проблемасының көкейкесті екенін дәлелдейді.

2. Оқушы тұлғасының шығармашылық әлеуетін арттыр дегеніміз – оқушының түрленген іс-әрекетті тиімді жүзеге асырудағы субъективті шарттары болып табылатын жеке басына тән психологиялық ерекшелігі. Ол мотивтер мен құндылықтар жүйесін, қайта өңделген іс-әрекетті жүзеге асыруға қажетті ғылыми және технологиялық білім, іскерлік, дағды жүйесін, сондай-ақ осы іс-әрекетке ендіруге қажетті тәжірибені қарастырады.

Оқушылардың шығармашылық әлеуетін арттыру құрылымдық компоненттері болып: эмоционалдық-мотивациялық, мазмұндық, іс-әрекеттік компоненттер саналады. Бұл компоненттердің өзара байланысы практикада анықталған, зерттеліп отырған проблеманың тұтастығын сипаттайды. Эмоционалдық-мотивациялық компонентінің қалыптасуына байланысты білім саналы түсінікпен, тиянақты меңгеріледі және іс-әрекет тиімді ұйымдастырылып, орындалады; мазмұндық компонент іс-әрекеттің болашағын, оқушылардың өзара қарым-қатынас сипатын анықтайды; іс-әрекеттік компоненттің мазмұны мотивациялық саланың, құндылық бағдардың, адамгершілікті-еріктік қасиеттерінің дамуына ықпал етеді, ойлау әрекетін белсендендіреді.

3 Сәндік-қолданбалы өнер түрлеріне жасаған талдау оларды технологиялық мүмкіндіктеріне қарай жіктелеуге септігін тигізеді және оқушылардың шығармашылық әлеуетін арттыруда аса маңызды рөл атқаратынын айғақтайды.

4. 5-9 сынып оқушыларымен жүргізілетін педагогикалық жұмыстарға жасаған талдау оқу-тәрбие процесінде сәндік-қолданбалы өнерді оқушылардың шығармашылық әлеуетін арттыру мақсатында жан-жақты пайдалануға болатынын дәлелдейді.

5. Сәндік-қолданбалы өнері арқылы оқушылардың шығармашылық әлеуетін арттыру моделінің тиімділігі тәжірибелі-эксперимент жұмысының нәтижелерімен дәлелденеді.

6. Ұсынылған модельді төрт кезең арқылы жүзеге асыру (ұйымдастыру-даярлық кезеңі, көркем-конструкторлық кезең, технологиялық кезең, қорытынды кезең) оқушылардың өздігімен дербес жұмыс істеу деңгейінің өсуіне, оқу материалдарын сыныптан-сыныпқа біртіндеп күрделендіріп отыруға мүмкіндік берді.

7. Айқындалған және эксперименттік тексерістен өткен педагогикалық шарттар (сәндік-қолданбалы өнер негізінде құрылған оқу материалдарының мазмұнын оқушының қызығушылығы мен мүмкіндіктеріне қарай сұрыптау; оқытудың белсенді формаларын, әдіс-тәсілдері мен құралдарын пайдалану; оқушылардың өзара әрекетін ынтымақтастық, өзара көмек, жұмысты бөліп беру (тапсыру) принциптеріне негіздеу) модельді тиімді жүзеге асыруда қажет болып саналады.

8. Тәжірибелі-эксперимент жұмысының нәтижелілігі қазақ халқының сәндік-қолданбалы өнері арқылы оқушылардың шығармашылық әлеуетін арттыруының өлшемдері, көрсеткіштері мен деңгейлері бойынша айқындалды.

9. Бағдарламаларға жасалған қосымшалар, әдістемелік нұсқаулар, ұсыныстар мұғалімдерге оқу-тәрбие процесінде қазақ халқының сәндік-қолданбалы өнер түрлерін меңгерту жағдайында оқушылардың технологиялық мәдениетін қалыптастыруда үлкен септігін тигізді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Асаналиев, М.К., Мааткеримов Н.О. [Текст] / М.К. Асаналиев, Н.О. Мааткеримов // Методика профессионального обучения. – Б.: ИЦ “Текник”, 2017. – 164 с.
2. Әбдіғапбарова Ұ. М. Қазақ халық педагогикасындағы балалар мен жастарды сәндік-қолданбалы өнерге үйретудің ғылыми негіздері: пед. ғыл. док. ... дисс.- Алматы, 2008.- 271 б.
3. Власов В.Г. Теория формообразования в изобразительном искусстве. СПбГУ. 2017. <https://www.ozon.ru/product/teoriya-formoobrazovaniya-v-izobrazitelnom-iskusstve-uchebnik-vlasov-viktor-georgievich-268400495/>
4. Жолдасбекова С. А. Ыскак А., Райымкулова А., Кубенов М..Народные ремесла. Учебное пособие. Астана, Фолиант, 2013.-265 с.
5. Жиентаева Б.Ж. Оқушыларға технология сабағында халықтық қолданбалы өнер арқылы ұлттық тәрбие беру: пед. ғыл. канд. ... автореф. - Қарағанды, 2004.- 316 б.
6. Манабаева А.Ш. Формирование художественно-технологических знаний, умений и навыков по- казахскому декоративно- прикладного искусства: автореф. ... канд. пед. наук.- Караганда, 2004.- 25 с.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка /Под ред.чл.корр.АН СССР . <https://gufo.me/dict/ozhegov>
8. Козыбаков М.Ж. Этнопедагогические основы преподавания «Художественного труда».- Тезисы докладов международной теоретической конференции по проблемам этнопедагогики.- Алматы, Каз.НГУ им. Аль-Фараби, 1996.- с. 82-84

ӘОЖ 821.512.122

INTRODUCTION OF INFORMATION TECHNOLOGIES INTO THE LEARNING PROCESS

Туленбаева З.Ж., аға оқытушы
«Білім берудегі шетел тілдері» кафедрасы
М.Х.Дуллати атындағы Тараз өңірлік университеті

Аңдатпа. Оқу-тәрбие процесінің тиімділігін қамтамасыз етуде оны жаңа педагогикалық технологияларды, соның ішінде ақпаратты пайдалану негізінде белсендіру маңызды рөл атқарады. Компьютердің педагог қызметінің құралы ретіндегі функциялары оның фактілерді дәл тіркеу, ақпараттың үлкен көлемін сақтау және мәліметтерді беру өндеу мүмкіндіктеріне негізделген.

Кілт сөздер: мүмкіндіктер, тәрбиеші, сақтау, ақпарат, қамтамасу, пайдалану.

Аннотация. Важную роль в обеспечении эффективности образовательного процесса играет его активизация, основанная на использовании новых педагогических технологий, в том числе информационных. Функции компьютера как инструмента деятельности воспитателя основаны на его возможностях точной регистрации фактов, хранения и передачи большого объема информации и обработки данных.

Ключевые слова: возможность, воспитатель, хранение, информация, обеспечение, использование.

Currently, the role of information technology in people's lives has significantly increased. The processes taking place in connection with the informatization of society contribute not only to the acceleration of scientific and technological progress, but also to the creation of a qualitatively new information environment of society that ensures the development of human creative potential.

One of the priority directions of the process of informatization of modern society is the informatization of education. The goal of informatization is to deepen intellectual activity through the use of new information technologies: computer and telecommunications. They provide an opportunity to rationally organize the cognitive activity of students during the educational process and make learning more effective. The main educational value of information technologies is that they allow you to create a more effective interactive learning environment with almost unlimited potential opportunities. Unlike conventional technical means of teaching, information technologies allow not only to gain knowledge, but also to develop the intellectual and creative abilities of students, their ability to independently acquire new knowledge, work with various sources of information.[1]

An important role in ensuring the effectiveness of the educational process is played by its activation, based on the use of new pedagogical technologies, including information. The functions of the computer as a tool for the activity of the educator are based on its capabilities of accurate registration of facts, storage and transmission of a large amount of information and data processing.

When working with educational materials, the PC provides the teacher with various types of assistance, which consists not only in simplifying the search for necessary information when creating new educational materials, but also in the design of teaching

materials (texts, drawings, graphs). The teacher can not only select these materials, but also analyze texts and entire textbooks.

Information and communication technologies help to create visual material for study, which contributes to the better assimilation of this material by students. The lesson, combined with sound effects, animation elements and teacher comments, makes the learning material more accessible for students to understand. Thus, the participation of a teacher and a computer in the learning process at the same time significantly improves the quality of education.[2]

The use of the proposed methodology activates the teaching process, increases students' interest in the discipline being studied and the effectiveness of the educational process, allows to achieve a greater depth of understanding of the educational material. On the one hand, the cooperation of the teacher and the computer makes the academic discipline more accessible for understanding by various categories of students, improves the quality of its assimilation. On the other hand, it imposes higher requirements on the level of training of the teacher and his qualifications, which should not only possess traditional teaching methods, but also be able to use modern achievements of science and technology.[3]

Information technologies affected every aspect of human activity and have a famous role to play in the field distance education to transform it into an innovative form of experience. The need of new technologies in teaching learning process grows every day. It becomes an era of knowledge providing sound and unmatched feasibility for discovery, exchange of information, communication and developing of learning process .

Information technologies help all of us in promoting opportunities of knowledge sharing all over the world. These can help the teachers and students having up-to-date information and knowledge. Accurate and right information is necessary for effective teaching and learning information technologies Students are independent and they must make best decisions possible about their studies, learning time, place of activities.

Students must work in collaborative and interactive learning environments effectively communicating, sharing information and exchanging ideas.[4]

The usage of informational-communicative technology gives all of us many opportunities to expand greatly tutoring-teaching and educational-management abilities. Nowadays modern internet resources enable us to create virtual teaching institution and to conduct adequate virtual teaching, to hold internet conferences "online" about teaching-tutoring problems more intensively. In this case the wide audience can participate from all parts of the world.[5]

No problems we can achieve great results. The effective form of modern informational technology usage is also a feedback: between teacher and pupil as well as between teacher and parent. This feedback can be performed by means of electronic magazines which are displayed on the school or university websites where pupil/students portfolio is depicted (their grades, behavior the attendance and other data). Also we can put different functional informational-methodological materials for parents, in which various problems concerning teaching-tutoring and family life will be discussed. School sites represent modern resource of relationship form between school and parent where parents are given the opportunity to be in the epicenter of school events and if necessary to be even involved in the process. In the condition of "knowhow" parents can send their child's tutor any question about their child and get the answer to it.

To my mind on the school sites there is not only text materials but also photo and video materials which concern school life. As a rule parents interested in informational

technology and can use them participate in making class site and take active part in school life by doing it they are filling the traditional isolation and vacuum which existed between parents and school The effective usage of modern informational-communicative system resources has the great potential to make the pupil\student as well as their parents to become interested in making their best conditions of activity to participate in modern educational processes and to increase teaching level and quality

Пайданылған әдебиеттер тізімі:

1. Ариан М.А. и др. Методика преподавания иностранных языков :Общий курс.- Н.-Новгород: НГЛУ,2004.-190с.
2. Аудио-визуальный метод/А.А.Миролубова// Иностранные языки в школе. 2003.- №5.-С.22-23.
3. Беляева Л. А., Иванова Н.В. Презентация Power-point и ее возможности при обучении иностранным языкам // Иностранные языки в школе. – 2008. – №4.
4. Белякова М. А. Международная проектная деятельность как способ раскрытия творческого потенциала личности ученика // Иностранные языки в школе. – 2007. – №3.
5. ГалиулинаТ.Н. «Обучение иностранному языку с помощью новых информационных технологий». Материалы Региональной Научно-практической конференции “Английский язык в системе «Школа – Вуз», Новосибирск, 20 июня 2003г.

ӘОЖ 821.512.122

ВОСПИТАНИЕ ПАТРИОТИЗМА У ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

**Туленбаева З.Ж.-старший преподаватель
кафедры «Иностранные языки в образовании»
Таразский региональный университет имени М.Х.Дулати**

Аңдатпа. Қазақстандық патриотизмнің интернационализмі – біздің мақтанышымыз. Елімізде тұратын барлық ұлт өкілдерін құрметтей отырып, біз әрбір адамның өз жеріне, еліне деген патриоттық сезімін оятамыз. Патриотизм – бұл біздің Қазақстанды мекендейтін барлық ұлттардың тілдері мен мәдениетіне деген құрмет.

Кілт сөздер: Отан, мемлекет, республика, барлықтары, ұлт, сыйластық.

Annotation. The internationalism of Kazakhstani patriotism is our pride. Respecting all the nationalities living in our country, we instill in everyone a sense of patriotism for their land, for their country. Patriotism is also respect for the languages and culture of all nationalities inhabiting our Kazakhstan.

Key words: Motherland, country, republic, all, nation, respect.

Родина, родная земля, любимая страна, родительский дом, планета Земля, отчий край, земля предков,, Мы часто произносим эти слова, иногда даже не задумываясь об истинных значениях этих патриотических слов.

Но бывают в жизни мгновения, когда в нас просыпается патриотическое чувство и мы полностью понимаем значение вышеперечисленных слов.

Патриотическое воспитание в нашей республике начинается еще задолго до учебы в школе. В дошкольных учреждениях детям прививается любовь к своему детскому саду, к своей семье, к своему городу, улице и как итог к своей Родине. Многочисленные утренники, празднование праздника Наурыз, разучивание стихов ко дню Республики, песен о любви к стране и обязательное знание гимна своей страны- все это воспитывает чувство гордости за свою республику.

В школах дети получают патриотическое воспитание также на различных классных часах при подготовке к различным мероприятиям. Это и конкурсы чтецов на стихи о Родине, и написание сочинений о родном крае, и конкурсы рисунков ко дню независимости республики, и состязания акынов на патриотические темы и, конечно же участие в соревнованиях, когда дети защищают честь своей школы и даже своей страны. Все школьники знают наизусть слова гимна, исполняя его перед важными мероприятиями. Из всех этих, на первый взгляд, незаметных мелочах и формируется в детском сознании чувство гордости и любви к своей земле, к своей стране.[1]

Мы работаем со студентами. Это уже взрослые люди со своими уже сформировавшимися взглядами на жизнь. Они уже могут нести ответственность за свои действия и высказывания. Преподаватели высших учебных заведений много внимания уделяют воспитанию молодежи, ведь именно они являются будущим нашей страны.

Наша республика приобрела свою независимость тридцать лет назад. С тех пор наша страна самостоятельно принимает социально-экономические и политические решения. Мы гордимся успехами своей страны, ведь в это был вложен труд миллионов наших жителей. Возникла новая столица, которая растет и хорошеет с каждым днем.

Волею судьбы Казахстан стал родиной представителей многих национальностей. У нас проживает более ста тридцати национальностей со своим языком и культурой. Но всех их можно назвать патриотами Казахстана, так как многие родились в нашей стране. Они также трудятся во благо нашей республики, защищают честь страны на различных спортивных соревнованиях, поют гимн на казахском языке и поднимают наш казахстанский флаг и на вершинах Эльбруса и на высотах птичьего полета... Слезы гордости вступают, когда в далекой Германии наши соотечественники поют песни на казахском языке и чисто говорят на языке своей родины.

Интернационализм казахстанского патриотизма является нашей гордостью. Уважая все живущие у нас национальности, мы прививаем всем чувство патриотизма к своей земле, к своей стране. Патриотизм- это и уважение к языкам и культуре всех национальностей, населяющих наш Казахстан.[2]

Патриотизм молодежи особенно сильно проявился во время декабрьских событий в далеких восьмидесятих годах. Патриотично настроенная молодежь вышла на площадь Алматы, требуя демократизации системы и защиты прав народа, утвержденной Конституцией и закрепленной в то время перестройкой. Сейчас мы живем в мирное время, в независимой республике, благодаря и участникам тех декабрьских событий. Наша молодежь должна брать пример с участников декабрьских событий, воспитывать в себе дух патриотизма и большой любви к своей стране. Сейчас для нас это национальный праздник-день Независимости Казахстана.[3]

Год прошел с недавних трагических январских событий, когда опять пролилась кровь невинных людей. Кровавый январь унес жизни молодых людей, которые вышли на мирный митинг. Но темные силы воспользовались этим, чтобы совершить государственный переворот.

Наш президент Касым-Жомарт Токаев, выступая перед молодежью, отметил, что им необходимо воспитывать патриотизм, трудолюбие и обязательно иметь глубокие знания, ведь это именно молодежь должна строить светлое будущее нашей страны. Патриотизм-это прежде всего трудолюбие, как сказал наш глава республики.

Все, что связано с воспитанием патриотизма, должно быть заложено в нас с самого детства. Порядочный интеллигентный человек любит свой родной край, своих родителей, свой дом, своих друзей. Все это входит в одно весомое слово-Родина.

Почему у нас наворачиваются слезы, когда казахстанские спортсмены, держа наш государственный флаг, исполняют наш гимн, одержав победу где-то за рубежом?

Почему наше сердце радуется, когда наши соотечественники водружают казахстанский флаг на горных вершинах? Почему мы испытываем чувство гордости, увидев флаг Казахстана в космосе? Почему радуемся, когда приезжают иностранцы и говорят с нами на нашем родном языке? Все это и есть чувство патриотизма, чувство гордости за свою Родину.

Нам надо много учиться и трудиться, чтобы построить новый Казахстан. Будущее Казахстана в руках трудолюбивой, патриотичной, образованной молодежи. Мы верим в них. Пусть небо будет мирным, а жизнь в Казахстане благоприятной для всех национальностей, населяющих нашу республику.

Воспитание патриотизма у нашей молодежи-это часть государственной политики нашей страны. Быть патриотом своей страны-это честь и гордость для каждого из нас.

Список использованной литературы:

- 1.Касым-Жомарт Токаев .Закон КЗ
- 2.Жумагулов Б. Министр образования РК, Каз. Правда, 15.06.2011
- 3.Абдыгалиев Б. Новые приоритеты национальной политики. Свободное общество-С.69

УДК 37.018.4:004.77(574)

ВОСПИТАНИЕ ОТВЕТСТВЕННОСТИ У СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Уревская Т.Г., Сембекова У. Д.

Кафедра: «Иностранные языки в образовании»

Таразский региональный университет имени М.Х.Дулати

Аннотация. В свете последних мировых изменений следует отметить, что роль вузовского педагогического образования ни сколько не изменилось. И целью образования так же остается формирование личности направленной на

самосовершенствование. Требования на рынке труда к выпускнику вуза будут расти, поэтому, у будущих специалистов должны появиться новые качества личности, обеспечивающие им конкурентоспособность. К воспитанию такого специалиста в условиях дистанционного образования предъявляются новые требования, как к организации обучения, так и к самому студенту. Так как методика дистанционного обучения ориентирована на активную позицию студента, на его стремление к самообразованию, то в центре исследования рассматриваются вопросы ответственности, самосознания у студенческой молодежи в условиях дистанционного обучения.

Ключевые слова: дистанционное обучение, самосознание, ответственность, самоконтроль, тайм - менеджмент, педагогика сотрудничества, самопознание, индивидуальный подход, актуальные навыки, педагогическое образование, студенческая молодежь, качество образования.

Annotation. In the light of recent world changes, it should be noted that the role of university teacher education has not changed much. And the goal of education also remains the formation of a personality aimed at self-improvement. Requirements in the labor market for a university graduate will grow, therefore, future specialists should have new personality traits that ensure their competitiveness. New requirements are imposed on the education of such a specialist in the conditions of distance education, both for the organization of training and for the student himself. Since the distance learning methodology is focused on the active position of the student, on his desire for self-education, the focus of the study is on the issues of responsibility, self-awareness among students in distance learning.

Keywords: distance learning, self-awareness, responsibility, self-control, time management, cooperation pedagogy, self-knowledge, individual approach, relevant skills, teacher education, student youth, quality of education.

В условиях, вызванными ситуацией в мире проблемы организации дистанционного образования стоят на первом месте в большинстве вузов всего мира. Мировое сообщество волнует как удержать определенный уровень получения знаний и сохранить качество высшего образования.

В связи с этим исследования в области повышения качества обучения при дистанционном обучении рассматриваются как необходимость, вызванная течением времени и являются очень актуальными и своевременными.

Так как уровень самосознания личности характеризует готовность студента быть активным в образовательном процессе, считается, что разработки освещающие вопросы самосознания требуют пристального внимания педагогической науки. Именно самосознание лежит в основе навыков самообучения, на котором строится вся дидактика дистанционного образования [1].

Учитывая особенности дистанционного обучения требуется изучить наиболее эффективные методы взаимодействия педагога и студента, позволяющие повысить уровень самосознания у обучающегося, воспитать в нем ответственность, как личностное качество, а так же сформировать навыки самоконтроля и тайм – менеджмента. Тем самым обеспечить высокий уровень получаемого образования.

Идея дистанционного обучения далеко не нова, однако проведенный анализ научных исследований показал, что большинство вопросов рассматриваются с точки зрения дидактики. Проблемы же роли активности и ответственности студента и наличие у него определенных качеств и навыков затрагиваются поверхностно. Так в

работах Андреева А.А. «Дидактические основы дистанционного обучения» отмечают значение педагогического сопровождения дистанционного образования и необходимость организации самообразования студентов [2]. В тоже время, использование информационных технологий в современных формах педагогического процесса увеличивает долю самообразования, что наиболее ярко проявляется в дистанционном обучении [3].

Уддин М. А. в своих работах указывал на имеющиеся преимущества дистанционного образования, так как оно дает возможность получить высшее образование более широкому кругу молодежи. Так же он подчеркивает, что у студента должны быть такие навыки как самообразование, самоконтроль и культура умственного труда. Однако он не описывает пути формирования у студентов данных качеств [4].

О формировании у студентов навыков самообразования и повышение мотивации к получению знаний на расстоянии отмечал в своих работах Ч. Ведемейер. Он призывал создать для студента среду независимости и предоставить ему выбор темпа обучения. А так же предлагал разрабатывать индивидуальные направления в зависимости от сложившихся обстоятельств у обучающегося [5].

Как показывает данный анализ литературы, вопрос значения уровня самосознания и ответственности обучающегося в процессе дистанционного образования разработан не достаточно. Отсутствие педагогических техник и методик, позволяющих стимулировать мотивацию студентов к получению профессиональных знаний и развивать у них уровень самосознания при обучении на расстоянии создает потребность в исследованиях в этом направлении. Практика показывает, что самосознание проявляется в активности личности, в ее умении достигать поставленные цели, а так же руководить процессом саморегуляции. Человек должен осознать себя как субъекта деятельности, что его поведение влияет на окружающую среду и людей, а так же имеет последствие. Принятие на себя ответственности способствует побуждению личности к активности социальной, профессиональной, творческой.

В трудах Выгодского Л.С. выделена структура самосознания личности, исходя из которой, можно выделить несколько видов самосознания:

- самосознание, опирающееся на мотивацию и цели своей деятельности:
- самосознание, как реализация «Я - концепции», где превалирует больше самопознавательный компонент:
- самопознание в рамках своего телесного восприятия.

Личность обучаемого, студента, рассматривается как субъект деятельности, который, формируясь в деятельности и в общении с другими субъектами, одновременно определяет характер этой деятельности и общения (личностно-деятельностный подход), и является активным деятельностным компонентом учебно-воспитательного процесса [6].

Необходимость в активности студента особо актуальна в условиях дистанционного обучения, где непосредственный контакт между педагогом и обучающимся осуществляется посредством в онлайн - режиме.

Для развития самосознания и ответственности у студентов требуется ряд воспитательных мероприятий. Высокие результаты дает обучение на курсе Самопознание, так как главной целью данного курса является изучение собственных качеств личности, их анализ и исправление, составление индивидуальных программ для личностного роста. Практика показывает, что студенты прошедшие курс

Самопознания более быстро адаптируются к меняющимся условиям, они более самостоятельны и владеют навыками педагогики сотрудничества.

Анализ низкой активности обучающихся по дистанционному обучению позволил выделить несколько причин такого поведения. Наряду с причинами технического характера выделяются отсутствие концентрации на задачах обучения, игнорирование обучения как деятельности.

Одной из причин низкой активности студентов при дистанционном обучении является отсутствие интереса к обучению как к виду деятельности. Причиной этого может быть слабый интерес к своей будущей профессии. Следовательно, целесообразно применять методы воспитания и профессионального становления, мотивации к будущей деятельности. Для студентов с низкой профессиональной мотивацией необходимо разрабатывать индивидуальные домашние онлайн – задания.

Такие качества личности как самосознание и ответственность сопровождаются высокой самоорганизованностью. В этом может помочь техника тайм – менеджмента.

Для активности студентов в цифровом пространстве необходимо разработать систему стимулов. Например: кто первый загрузит задания на платформу, тот получает дополнительный балл.

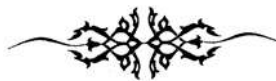
Ученые утверждают, что бы найти общий язык с современными молодыми людьми, надо погружаться в их мир. Не секрет, что сейчас большая часть детей предпочитают виртуальный мир. Значит, что бы осуществлять свое воспитательное воздействие нам, педагогам тоже необходимо «поселиться» в этом мире. И при этом овладеть техникой правильного общения в гаджетах.

Таким образом, следует отметить, что профессиональная деятельность педагога, как субъекта педагогической учебно-воспитательной деятельности, предполагает высокую степень ответственности не только в деле передачи профессиональных знаний и опыта, но и в правильной коммуникации.

Список использованной литературы:

1. Методика применения дистанционных образовательных технологий преподавателями вуза / А.В. Маматов, А.Н. Немцев, А.Г. Клепикова, А.И. Штифанов. - Белгород: Изд-во БелГУ, 2006. - 206 с.
2. Андреев А.А. Дидактические основы дистанционного обучения в высших учебных заведениях. М., 1999.- 242 с.
3. Дубровская Ю.А. Педагогическое сопровождение самообразования студентов в условиях дистанционного обучения. Материалы диссертации 2005г. <https://www.dissercat.com/content/pedagogicheskoe-soprovozhdenie-samoobrazovaniya-studentov-v-usloviyakh-distantsionnogo-obuch>
4. Уддин М. А. Сравнительный анализ личностных и мотивационных особенностей студентов очного и дистанционного обучения (на примере студентов-психологов) Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук. 19.00.07 – педагогическая психология. МГППУ. Москва. 2014. – 235 с.
5. Паначев В. Д. Интерактивный подход к дистанционному изучению теоретического раздела физической культуры: интерактивное обучение общению. <http://www.emissia.org/offline/2008/1245.htm>

6. Рябченко В. Личностно – деятельностный подход как основа образовательного процесса. 2018. <https://magref.ru/lichnostno-deyatelnostnyi-podhod-kak-osnova-obrazovatel'nogo-protssesa/>

УДК 378.147

ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK OF STUDENTS IN STUDY OF ENGLISH IN THE CONTEXT OF DISTANCE LEARNING

Baibosynova A. S., Sembekova U.D., Urevskaya T.G.

Department: «Foreign languages in education»

M.H.Dulati Taraz regional university

Annotation. This article discusses the organization of independent work of students in the study of English in the context of distance learning. The changes taking place around the world in connection with the pandemic are forcing the pedagogical community to look for new approaches in the field of effective teaching of the younger generation. Higher education is no exception. The transition to distance learning revealed many problems in the field of not only the technical equipment of the pedagogical process, but also indicated the unwillingness to accept a new form of education for students. Practice shows that the effectiveness of the learning process largely depends on the students' skills of independent mental work, self-control, sustainable motivation to gain knowledge when learning English, mastery of time management techniques. In addition to this manifestation of the student's activity in the digital educational field, it will indicate the presence of responsibility in the independent work of learning the language, which positively affects the effectiveness and quality of distance learning.

Key words: independent work of students, English, distance learning, organization, students.

In connection with the current situation in the world, the issues of effective organization of distance education are in the first place in most of the leading universities around the world. How not to lose a high level of knowledge acquisition and maintain the quality of higher education is now worrying the world community. The government of Kazakhstan regularly adopts a variety of regulations that allow you to quickly adapt to the requirements of distance learning.

In the light of recent world changes, it should be noted that the role of university teacher education has not changed much. Its goal remains the formation of a personality focused on self-improvement, the achievement of professional success. It should be noted that the theoretical foundations of distance education have been in the field of view of scientists from different countries in the last 40 years.

Among them, the works of R. Delling, professor at the University of Tübingen, Germany, stand out. He pointed out the importance of two-way communication in distance learning and encouraged educators to assist students in providing didactic materials. [4] C. Wedemeyer noted in his works about the development of self-education skills in students and the increase in motivation to acquire knowledge at a distance. He called for creating an environment of independence for the student and giving him the choice of the pace of

learning. He also offered to develop individual directions depending on the circumstances of the student. [5]

As this analysis of the literature shows, the question of the importance of the level of organization of independent work of the student himself in the process of distance education has not been sufficiently developed. The lack of pedagogical techniques to stimulate the motivation of students to acquire professional knowledge and develop their level of self-awareness when learning remotely creates a need for research in this direction.

The rapidly developing distance education makes its own demands on the personal qualities of the subjects of this process. Central to this is the student himself, his ability to understand the need for self-discipline and responsibility in distance learning.

As practice shows, many students have problems in prioritizing their activities. Weak self-education skills, weak skills for independent work and, as a result, low motivation for learning affect.

Therefore, to teach students to be more responsible, independent in studying material in English, to master the technique of time management seems to be very accessible. Since the level of self-awareness of a person characterizes the readiness of a student to be active in the educational process, it is believed that developments covering issues related to the organization of independent work of students in the study of English require close attention of pedagogical science.

The need for student activity is especially relevant in the context of distance learning, where direct contact between the teacher and the student is carried out through online mode. Along with technical reasons, there is a lack of concentration on learning tasks, ignoring learning as an activity.[6] And in this situation, the teacher has great difficulties with the organization of the student's independent work, where the teacher relies on the responsibility of the teacher. One of the reasons for the low activity of students in distance learning is the lack of interest in learning as an activity.

For students with low professional motivation, it is proposed to develop individual homework online assignments.

Such personal qualities as responsibility are accompanied by high self-organization. This is where time management techniques can help. Distance learning opens up opportunities for closer communication with students, paradoxical as it may seem. Modern youth with the help of gadgets become more open to communication and actively makes contact. [2] Practice shows that the method of working in chats with a group of students allows you to organize the learning process more efficiently. In the chat, the teacher can make an analysis of the lessons and give an assessment. Students feel the individual attention of the teacher and understand the need to complete all tasks. This is how responsibility is created. For students to be active in the digital space, it is necessary to develop a system of incentives. For example: whoever uploads tasks to the platform first gets an extra point.

Thus, it should be noted that the professional activity of a teacher, as a subject of pedagogical educational activities, implies a high degree of responsibility not only in the transfer of professional knowledge and experience, but also in proper communication. Many scientists emphasize that professional and personal responsibility is relevant and necessary. Especially in the development of such a factor as learning how to learn, how to acquire knowledge, skills and abilities, how to reveal oneself, how to motivate learning and future professional activity, how to form a professional position - in a word, in the development of students' professional self-awareness.

The modern world requires the "birth" of a new person, with a changed consciousness, aimed at self-improvement and development. Which will easily adapt to any transformations of the surrounding world, will understand and be aware of the ongoing processes around and respond adequately to them. It is modern students who have the mission to change the world [8].

Practice shows that during distance learning, it is precisely those students who do not have developed qualities that experience difficulties: they do not have the skill of self-management, self-control, a culture of mental work, and do not have the necessary level of responsibility.

The use of methods of pedagogy of cooperation in the period of distance learning allows you to study the personality of students more carefully and draw up an individual work plan. The content, which includes the tasks of teaching students the skills of time management, self-control, as well as increasing their motivation for independent work when learning English.

Used literature:

1. ErsozAydan. The Internet TESL Journal, Vol. VI, No. 6, June 2000.
2. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка// ИЯШ.-2000. - № 2, 3.
3. Kagan, S. Teaching for Character and Community, Educational Leadership,2001, 59(2)
4. Ghaith, G. Effects of the Learning Together model of cooperative learning on English as a foreign language reading achievement, academic achievement, academic self-esteem, and feelings of school alienation. Bilingual Research Journal, 27(3), 2003.
5. Brutt-Griffler, J. World English: A Study of its Development. Clevedon, UK: Multilingual Matters. 2009.
6. J. Williams (eds.). Focus on form in classroom SLA. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
7. Horwitz E.K., Horwitz, M.B., and Cope, J.A. 1986. Foreign language classroom anxiety. The Modern Language Journal 70
8. Wicks M. Imaginative Projects. A resource book of project work for young students. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Құрметті профессор-оқытушылар, докторанттар, магистранттар!

ІТІІ Жаршысы Республикалық ғылыми-көпшілік журналының 2023 жылдың қаңтар-наурыз айында шығатын келесі санына төмендегі ғылыми бағыттарға сәйкес келетін мақалалар қабылданады:

- Жаратылыстану ғылымдары, технология;
- Экономика;
- Педагогика;
- Тарих;
- Құқық;
- Филология.

Мақаланы жарыққа шығару үшін төмендегідей талаптарға сәйкес болуы қажет:

1. Мақала өзекті, ғылыми тұрғыдан жаңа және практикалық жағынан маңызды болуы тиіс. Авторлар ғылыми нәтижелердің анықтығы мен маңыздылығына, сондай-ақ жұмыстардың ғылыми мазмұнының өзектілігіне жауап береді. Плагиатқа жол берілмейді.

2. Мақала мәтіні 5-7 парақ көлемінде Times New Roman, кегль - 12, жоларалық 1 интервалмен жазылуы керек.

3. Парақтың параметрі: жоғарғы және төменгі – 20 мм, сол – 30 мм, оң – 15 мм, азат жол – 1 см.

4. Сол жақ жоғары бұрышында міндетті түрде УДК (ӨОЖ) индексі қойылуы тиіс.

5. Бір жолдан кейін ортасынан баяндама тақырыбы БАС ӘРІПТЕРМЕН (қою шрифтпен) жазылуы керек.

6. Баяндама тақырыбы астына, бір жолдан кейін – парақ ортасында жай әріптермен автор (лар) -дың аты-жөні жазылуы керек (қою шрифтпен), академиялық дәрежесі, лауазымы.

7. Тақырыптың астына жұмыс істейтін мекеменің толық аты, мекен-жайы (қою шрифтпен) көрсетіледі.

8. Андатпа – үш тілде (қазақ, орыс, ағылшын) мақала авторы қозғап отырған басты идеяның қысқаша мазмұны мен бағыт-бағдары сипатталуы қажет (70-100 сөз). Сонымен қатар ұсынылған жұмысқа қатысты кілт сөздер берілуі керек (кем емес 5 сөз).

10. Бір интервалдан кейін мақала мәтіні жазылуы керек.

11. Әдебиеттер тізімі еңбекте көрсетілу тәртібіне қарай мақаланың соңында жазылады. Сілтеме ретінде берілген мәтінде тік жақшаның ішінде әдебиеттер тізіміндегі нөміріне сәйкес нөмірмен көрсетіледі. (Үлгі: Сілтеме [1, с. 11]. Әдебиет 1. Сейітбаев М.С. Ұлы Жібек жолы бойындағы қалалардың тарихи географиясы А., Ғылым, 1999. – 284 б.).

12. "ІТІІ Жаршысы" журналы жылына 4 рет, яғни 3 айда 1 рет шығады. Журналдың кезекті нөміріне мақала берудің шекті мерзімі-журнал шыққанға дейін 1,5 ай бұрын беріледі.

13. Мақала мақұлданғаннан және журнал нөміріне енгізілгеннен кейін мақала жарияланғаны үшін төлем жүргізіледі. Авторға төлем туралы деректемелері бар хат жіберіледі. Егер төлемді ұйым жүргізсе, бізге шарт жасау үшін ұйымның деректемелерін жіберу қажет. "ІТІІ Жаршысы" журналында мақала жарнасы 3500 теңге

Ескерту: Мақаланың мазмұнына автор (лар) жауап береді. Ғылыми-редакциялық алқасы мақаланы жариялау (жарияламау) немесе кейінге қалдыру құқығын өзіне қалдырады. Жарияланбаған мақалалар кері қайтарылмайды және оларға пікір жазылмайды.

Мақала itii.nauka@mail.ru электронды поштасы арқылы қабылданады немесе ХТИИ ғылыми жұмыстар және халықаралық байланыстар басқармасына (Бейбітшілік көшесі 101«А») өткізе аласыздар.

Журналда жарияланған мақалалардың стиліне, мазмұнына, грамматикалық қателеріне редакциялық алқа мүшелері жауап бермейді.

Шартты б.т. 10 Есепті б.т. 10
Таралымы 25 дана. Тапсырыс № 48

ХТИИ баспаханасы,
080000, Тараз қ, Жамбыл даңғылы, 75 «А»

Уважаемые преподаватели, докторанты, магистранты!

В следующем номере Республиканского научно-популярного журнала «Вестник ІТІІ», выходящем в январе-марте 2023 года, принимаются статьи, соответствующие следующим научным направлениям:

- Естественные науки, технологии;
- Экономика;
- Педагогика;
- История;
- Право;
- Филология.

Для публикации статьи необходимо соответствовать следующим требованиям:

1. Статья должна быть актуальной, научной и иметь новизну практического значения. Авторы несут ответственность за достоверность и значимость научных результатов, а также актуальность научного содержания работы. Плагиат не допускается.

2. Текст статьи должен быть написан в объеме 5-7 листов Times New Roman, кегль - 12, с межстрочным интервалом 1.

3. Параметр листа: верхний и нижний – 20 мм, левый – 30 мм, правый – 15 мм, абзацный отступ-1 см.

4. В левом верхнем углу обязательно должен быть проставлен индекс УДК (УДК).

5. Через одну строку по центру заголовков доклада должен быть написан ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ (жирным шрифтом).

6. Под заголовком доклада, после одной строки – в центре листа должны быть написаны инициалы автора (ов) простыми буквами (жирным шрифтом), академическая остепененность, должность.

7. Под заголовком указывается полное название, адрес (жирным шрифтом) учреждения, в котором он работает.

8. Аннотация – на трех языках (казахский, русский, английский) должно содержать краткое содержание и описание основных идей, затрагиваемых автором статьи (70-100 слов). Также должны быть даны ключевые слова, относящиеся к предлагаемой работе (не менее 5-ти слов).

10. Через один интервал должен быть написан текст статьи.

11. Список литературы излагается в конце статьи в зависимости от порядка изложения в труде. В тексте, приведенном в качестве ссылки, в квадратных скобках указывается номер, соответствующий номеру в списке литературы. (Образец: ссылка [1, с. 11]. Литература 1. Сейтбаев М. С. историческая география городов вдоль Великого Шелкового пути А.: наука, 1999. – 284 С.).

12. Журнал «ІТІІ Жаршысы» выходит 4 раза в год, т.е. 1 раз в 3 месяца. Предельный срок подачи статьи в очередной номер журнала – за 1,5 месяца до выхода журнала

13. Оплата производится за публикацию статьи после одобрения статьи и включения в номер журнала. Автору высылается письмо с реквизитами об оплате. Если оплату производит организация, необходимо нам отправить реквизиты организации для составления договора. Стоимость за публикацию одной статьи в журнале «ІТІІ Жаршысы» составляет 3500 тенге.

Примечание: за содержание статьи отвечает автор (ы). Научно-редакционная коллегия оставляет за собой право на публикацию (неразглашение) или отсрочку статьи. Неопубликованные статьи не подлежат отзыву и рецензированию.

Статьи принимаются по электронной почте itii.nauka@mail.ru или могут быть переданы в МТИИ в управление научных работ и международных связей (ул. Бейбитшилик 101 «А»).

Члены редакционной коллегии не несут ответственности за стиль, содержание, грамматические ошибки статей, опубликованных в журнале.

Условные п.л. 10 Расчетные п.л. 10

Тираж 25 экз. Заказ № 48

Типография МТИИ,
080000, г. Тараз, проспект Жамбыла, 75 «А».

Dear teachers, doctoral students, undergraduates!

In the next issue of the Republican popular Science magazine "Vestnik ITII", published in January-March 2023, articles corresponding to the following scientific directions are accepted:

- Natural sciences, technologies;
- Economy;
- Pedagogy;
- History;
- Right;
- Philology.

To publish an article, you must meet the following requirements:

1. The article should be relevant, scientific and have a novelty of practical significance. The authors are responsible for the reliability and significance of scientific results, as well as the relevance of the scientific content of the work. Plagiarism is not allowed.
2. The text of the article should be written in the volume of 5-7 sheets of Times New Roman, size - 12, with a line spacing of 1.
3. Sheet parameter: upper and lower - 20 mm, left - 30 mm, right - 15 mm, paragraph indentation-1 cm.
4. The UDC index (UDC) must be affixed in the upper left corner.
5. After one line in the center, the title of the report should be written in CAPITAL LETTERS (bold font).
6. Under the title of the report, after one line – in the center of the sheet should be written the initials of the author (s) in simple letters (bold), academic degree, position.
7. Under the heading, the full name, address (in bold) of the institution in which he works is indicated.
8. Annotation - in three languages (kazakh, russian, english) annotation should contain a and description of the main ideas touched upon by the author of the article (70-100 words). Keywords related to the proposed work should also be given (not less than 5 words).
10. The text of the article should be written after one interval.
11. The list of references is set out at the end of the article, depending on the order of presentation in the work. In the text given as a reference, the number corresponding to the number in the list of references is indicated in square brackets. (Sample: link [1, p. 11]. References 1. Seitbayev M. S. Historical geography of cities along the Great Silk Road A.: nauka, 1999. - 284 p.).
12. The magazine "ITII Zharshysy" is published 4 times a year, i.e. 1 time in 3 months.. The deadline for submitting an article to the next issue of the journal is 1.5 months before the publication of the journal
13. Payment is made for the publication of the article after the approval of the article and inclusion in the issue of the journal. A letter with payment details is sent to the author. If the payment is made by an organization, it is necessary to send us the details of the organization for drawing up the contract. The cost for the publication of one article in the journal "ITII Zharshysy" is 3500 tenge.

Note: the author(s) is responsible for the content of the article. The Scientific Editorial Board reserves the right to publish (non-disclosure) or postpone the article. Unpublished articles are not subject to review and review.

Articles are accepted by e-mail itii.nauka@mail.ru or they can be transferred to the ITII to the department of scientific works and international relations (Beibitshilik str. 101 «A»)

Members of the editorial board are not responsible for the style, content, grammatical errors of articles published in the journal.

Conditional p. sh. 10 Calculated p. sh. 10
Edition of 25 copies . Order No. 48

Printing house of ITII,
080000, Taraz, Zhambyl avenue, 75 «A»